

ÚSTAV ZEMĚDĚLSKÝCH A POTRAVINÁŘSKÝCH INFORMACÍ

ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

Agricultural Economics

ČESKÁ AKADEMIE ZEMĚDĚLSKÝCH VĚD

1

ROČNÍK 45
PRAHA
LEDEN 1999
ISSN 0139-570X

Mezinárodní vědecký časopis vydávaný z pověření Ministerstva zemědělství České republiky a pod gescí České akademie zemědělských věd

An international journal published under the authorization by the Ministry of Agriculture and under the direction of the Czech Academy of Agricultural Sciences

Redakční rada – Editorial Board

Předseda – Chairman

Doc. Ing. Vladimír Jeníček, DrSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Členové – Members

Ing. Gejza Blaas, CSc. (Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

PhDr. Stanislav Buchta, CSc. (Národní úrad práce, GR, Bratislava, SR)

Doc. Ing. Juraj Cvečko, CSc. (OTIS spol. s r. o., Bratislava, SR)

Ing. Tomáš Doucha, CSc. (Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, ČR)

Prof. Ing. Jiří Erbeš, CSc. (Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Brno, ČR)

Ing. Jiří Hanibal (Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, ČR)

Prof. Ing. Jan Hron, DrSc., dr. h. c. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Mgr. Helena Hudečková, CSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Doc. Ing. Viera Ižáková, CSc. (Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

Prof. Ing. František Štěpěček, CSc. (Jihočeská univerzita, České Budějovice, ČR)

PhDr. Jana Šindlářová (Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Brno, ČR)

Prof. Ing. Jozef Višňovský, CSc. (Slovenská poľnohospodárska univerzita, Nitra, SR)

Vedoucí redaktorka – Editor-in-Chief

Mgr. Alena Rottová

Redakční kruh – Editorial circle

Prof. Dr. Konrad Hagedorn (Humboldt-Universität zu Berlin, Deutschland)

Prof. Dr. Alois Heißenhuber (Technische Universität München, Deutschland)

Prof. J. Sanford Rikoon, PhD. (University of Missouri-Columbia, USA)

Cíl a odborná náplň: Časopis publikuje autorské vědecké statě s agrární tematikou z oblastí ekonomiky, managementu, informatiky, ekologie, sociálně-ekonomické a sociologické. Od roku 1993 zajišťuje kontinuálně problematiku dosud uveřejňovanou ve zrušeném časopisu Sociologie venkova. Široké tematické spektrum zahrnuje prakticky celou sféru agrobusinessu, tj. ekonomickou problematiku dodavatelských inputových sfér pro zemědělství a potravinářský průmysl, sociálně-ekonomickou problematiku a sociologii venkova a zemědělství, až po ekonomiku výživy obyvatelstva. Statě jsou publikovány v jazyce českém, slovenském nebo anglickém. Abstrakty z časopisu jsou zahrnuty v těchto databázích: Agris, CAB Abstracts, Czech Agricultural Bibliography, WLAS.

Periodicita: Časopis vychází měsíčně (12x ročně), ročník 45 vychází v roce 1999.

Přijímání rukopisů: Rukopisy ve dvou vyhotoveních je třeba zaslat na adresu redakce: Mgr. Alena Rottová, vedoucí redaktorka, Ústav zemědělských a potravinářských informací, Slezská 7, 120 56 Praha 2, Česká republika, tel.: +420 2 24 25 79 39, fax: +420 2 24 25 39 38, e-mail: editor@login.cz. Den doručení rukopisu do redakce je publikován jako datum přijetí k publikaci.

Informace o předplatném: Objednávky na předplatné jsou přijímány pouze na celý rok (leden-prosinec) a měly by být zaslány na adresu: Ústav zemědělských a potravinářských informací, vydavatelské oddělení, Slezská 7, 120 56 Praha 2. Cena předplatného pro rok 1999 je 816 Kč.

Aims and scope: The journal publishes original scientific papers dealing with agricultural subjects from the sphere of economics, management, informatics, ecology, social economy and sociology. Since 1993 the papers continually treat problems which were published in the journal Sociologie venkova a zemědělství until now. An extensive scope of subjects in fact covers the whole of agribusiness, that means economic relations of suppliers and producers of inputs for agriculture and food industry, problems from the aspects of social economy and rural sociology and finally the economics of the population nutrition. The papers are published in Czech, Slovak or English. Abstracts from the journal are comprised in the databases: Agris, CAB Abstracts, Czech Agricultural Bibliography, WLAS.

Periodicity: The journal is published monthly (12 issues per year), Volume 45 appearing in 1999.

Acceptance of manuscripts: Two copies of manuscript should be addressed to: Mgr. Alena Rottová, editor-in-chief, Institute of Agricultural and Food Information, Slezská 7, 120 56 Praha 2, Czech Republic, tel.: +420 2 24 25 79 39, fax: +420 2 24 25 39 38, e-mail: editor@login.cz. The day the manuscript reaches the editor for the first time is given upon publication as the date of reception.

Subscription information: Subscription orders can be entered only by calendar year (January-December) and should be sent to: Institute of Agricultural and Food Information, Slezská 7, 120 56 Praha 2. Subscription price for 1999 is 195 USD (Europe), 214 USD (overseas).

MISSOURI'S RENTED CROPLAND: WHO OWNS, OPERATES, AND CONTROLS IT?

PRONAJÍMANÁ ZEMĚDĚLSKÁ PŮDA V MISSOURI: KDO JE VLASTNÍK, KDO NA NÍ HOSPODAŘÍ A KDO KONTROLUJE?

S. Rikoon¹, D. Constance²

¹*Department of Rural Sociology, University of Missouri-Columbia, USA*

²*Department of Sociology, Sam Houston State University, USA*

ABSTRACT: This paper examines shifting patterns of ownership and control of crop land in Missouri (USA). Non-farmer ownership of land rose steadily during the first four decades of this century, declined between 1945–1975, and dramatically increased over the last 25 years. Research on current landlords was undertaken to both better characterize them and to examine their participation in decision making regarding agricultural use on their land. Structured in-person interviews were administered to local landlords (N = 356) and a mail survey was used to poll more distant owners (N = 559). Results indicate that participation in farm decisions is low, with little differences between groups. Participation is largely based on economic variables, with gender and social ties between landlord and renter also important. These results have important implications for government programs and continuing research on land tenure and rural environmental issues.

Key words: non-farming farmers-land renters, social action, land protection, questionnaire survey

ABSTRAKT: Autoři uvádějí, že změny ve vlastnických vztazích v zemědělství jsou zajímavým tématem pro sociologický výzkum, neboť přispívají k soubodnému pojetí „rurality“, „ruralismu“ a „rurální držby půdy“ a nutí k úvahám o možném napětí mezi vlastnickými právy a sociální a environmentální odpovědností, vyplývající z užívání půdy. Jejich výchozím rámcem je hypotéza, že sociální struktura rurální společnosti je zčásti založena na systémech držby půdy. K tomu je vztažen fakt, že vlastníci půdy mají jednak nárok na nájem z půdy (právo na zisk) a jednak mohou uplatňovat nárok rozhodovat o své půdě (uživací právo). Zatímco právo na zisk je plně respektováno a majitelé půdy využíváno, taková jednoznačnost se netýká uživatelských práv. Uživací právo představují sociální vztahy týkající se rozhodování, jež lze dělit na rozhodování organizační a operativní nebo tzv. reálné ekonomické ovládnutí a vlastnické (v tradičním pojetí). Zatímco organizační rozhodování a reálné ekonomické ovládnutí vztahujeme k rozhodování o investicích a alokaci zdrojů, operativní rozhodování a vlastnické se týká běžného každodenního provozu. Panuje všeobecný souhlas ohledně skutečnosti, že ekonomické ovládnutí předchází a limituje operativní rozhodování, avšak názory na to, zda pronajímanou půdu v USA kontrolují (rozhodují o ní) nájemci či pronajímatelé, se různí. Někteří autoři uvádějí, že vlivem kontroly, kterou provádějí pronajímatelé nad nájemci, eroduje „nezávislý farmář“. Jiní autoři tvrdí, že s rozvojem kapitalistického zemědělství dochází k oddělení vlastnictví od kontroly půdy a vlastníci se vzdávají uživatelského práva za nájemné, které dostávají. To vede ke ztrátě přímého vlivu vlastníka na užívání jeho půdy. V tomto rámci analyzují autoři vztahy mezi nájemci a pronajímateli půdy ve státě Missouri ve středozápadní oblasti USA. K analýze používají tři vzorce držby půdy – jako „úplné majitele“ označují ty, kteří obhospodařují a současně vlastní obhospodařovanou půdu, „částečnými majiteli“ jsou ti, kteří hospodaří na vlastní půdě, ale další část si najímají a „nájemci“ jsou ti, kteří obhospodařovanou půdu nevládnou. Vedle nich existuje další skupina – neobhospodařičích vlastníků půdy. Autoři se zabývají trendy v rozložení pronajímané půdy, charakteristikami farmářů i neobhospodařičích vlastníků půdy. Zaměřují se na diskusi o tom, kdo rozhoduje o nakládání s půdou v 90. letech. Do analýzy vstupují s hypotézou, že většinu manažerských rozhodnutí dnes provádějí nájemci a tento způsob kontroly nad půdou do budoucna poroste. Mezi základní závěry výzkumu, provedeného v letech 1994–1995 mezi neobhospodařičními vlastníky půdy (900 respondentů), kteří ve státě Missouri tvoří sociálně velice různorodou skupinu, patří následující zjištění. V současné době je zřetelné, že rozhodování o půdě, podpořené sociálním, ekonomickým a lidským kapitálem nájemců, se významně přesouvá od majitelů k nájemcům. Dnešní období lze nazvat jako „křehké období míru mezi majiteli a nájemci“, neboť jsou objeveny jisté kritické body narušující tento mír, a tím i jistou míru stability amerického zemědělství a rurálních komunit: 1) Existující příbuzenské a další neformální sociální vazby mezi skupinami nevládných hospodářů a neobhospodařičích vlastníků se významně oslabují, což na straně nájemců znamená stres ze zvýšené nejistoty ohledně dlouhodobého výhledu hospodaření, a na straně pronajímatelů není zaručena schopnost ovlivňovat to, co se s jejich půdou děje. 2) Majitelé výrazně preferují ekonomické zisky plynoucí z pronájmu půdy a minimalizaci svých nákladů a rizik, zatímco sociální a kulturní funkce se stávají podružnými. 3) Zvýšený konkurenční tlak podpořený požadavky majitelů půdy vůči nájemcům může mít negativní dopad na vztahy mezi „již zavedenými“ farmáři – nájemci a „začínajícími“ farmářům nedovoluje uplatnit se na trhu. 4) Zatím neexistují průkazné údaje o rozdílném přístupu

k půdě mezi hospodařícími vlastníky a nevlastníky, pokud jde o ochranu životního prostředí. Nicméně platí, že oddělení vlastnictví a rozhodování o půdě neprospívá péči o půdu z hlediska jejího dlouhodobého zlepšování a tato záležitost se v americkém zemědělství stává stále větším problémem. 5) Tato situace vyžaduje revizi existujících i budoucích vládních programů na ochranu přírody, a to zejména ve směru přisoudit nájemcům půdy větší odpovědnost za jejich rozhodování, ale zároveň je také více stimulovat pro ochranu půdy z dlouhodobého hlediska. Také vzdělávací programy, dosud výhradně zaměřené na provozovatele farem, je třeba rozšířit o programy určené majitelům půdy, stále více rozptýleným, stárnoucím a neinformovaným. 6) Rostoucí propast mezi majiteli a nájemci není uspokojivým jevem. Je vysvětlován jako jeden z negativních důsledků industrializace v kombinaci s jistou kulturní, ekonomickou a sociální zkušeností. Jako takový v sobě nese příležitost pro změnu za podmínky, jestliže převzeme aktivní roli.

Klíčová slova: nehospoďařící vlastníci půdy, farmáři-nájemci půdy, sociální jednání, ochrana půdy, dotazníkové šetření

INTRODUCTION

Changing property relations in agriculture are important patterns for social scientists to investigate because they "challenge former meanings of ruralism, rurality, and rural land tenure," (Geisler, Salomon 1993: 530) and force us to consider possible tensions between the rights of ownership and the social and environmental responsibilities of land use. Using the U.S. midwestern state of Missouri as a case study area, this paper begins by examining twentieth century trends in the amount of acres rented, the characteristics of farmers who rent land, and the changing characteristics of non-farming landowners. It then moves on to a more detailed analysis of non-farming landowners (landlords) in the 1990s and a discussion of who controls decision-making on rented land. It is our contention that today renters control most managerial decision-making on rented land and that this control is only more likely to increase in the future. We end by considering some of the implications of the trends described in the article.

Social divisions of rural society are based in part on land tenure systems (Newby 1980). Tenure refers to the social division of property rights into ownership claims to income and decision making control over the land (Gilbert, Harris 1984). Gilbert and Beckley (1993) provide a conceptual frame to analyze the implications of the trends in land tenure systems. While landlords enjoy the "benefit rights" of legal ownership that generates income from their land, "use rights" can be more problematic. Use rights are the social relations of control and can be divided into organizational decisions and operational decisions (Harris 1974) or real economic ownership and possession (Wright 1979). Organizational decisions and real economic ownership refer to decisions about investment and resource allocation, while operational decisions and possession deal with day-to-day management decisions.

While it is widely agreed that economic ownership precedes, and places limits on, operational decisions, there are competing arguments as to whether or not landlords or renters control rented land in the United States. Further, the issue of control is a dynamic one that can vary greatly over time and space. In terms of present patterns, some authors posit an eroding "inde-

pendent farmer" models where landlords exert a substantial degree of control over their renters, especially regarding organizational "structure-setting" decisions (Harris 1974; Mooney 1988). Others argue that, with the development of capitalist agriculture, there is a separation of the landowner from control over the land whereby they relinquish their "use rights" for rental payments (Harvey 1982; Neocosmos 1986). More specifically, landlords become "only passive recipients of rent, for which they forfeit all control of production on their land" (Gilbert, Beckley 1983: 570) which leads to "the complete removal of the landowner from any direct power over the use of the land" (Harvey 1982: 345, as cited in Gilbert and Beckley 1993: 570).

The following discussion of Missouri patterns utilizes the three categories of land tenure used in the United States to describe farmers' ownership rights in relation to the land they farm. "Full owners" refers to operators who own all of the land they farm; "part owners" denotes individuals who own some of the land they farm and rent other acres for agricultural use; "tenants" are farmers who own none of the land they farm.

LAND TENURE PATTERNS

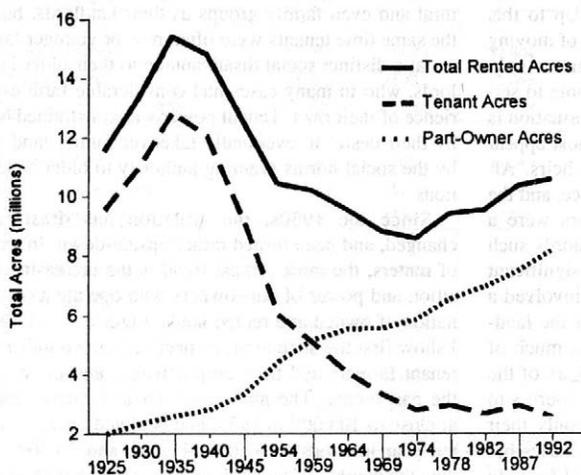
The top line of Figure 1 shows the total amount of rented acres in Missouri from 1925, when agricultural census first began to distinguish between owned and rented land, and 1992, the date of the last available agricultural census. These figures are for total farm land, including cropland, pasture, and woodlands. What is obvious here is that the number of rented acres – the top line in the figure – peaked during the Great Depression in the 1930s, then declined consistently, and at first rapidly, over the next three decades. The number of rented acres reached its lowest point in the mid-1970s. Over the past two decades, the trend has been an increasing one, the total rising nearly 8% (from 9,481,000 to 19,243,000 acres) between 1882 and 1992. The number of total rented acres identified in the last agricultural census (1992) is close to the level of 1925. In fact, although today farmers rent about 600,000 less acres in Missouri than they did in 1925, it is also true that the state's total farm acreage has declined by 12% over the same period due primarily to expansion of urban areas, other land use conversion,

and conservation programs. As a result, the 36% of total farm acres that are now rented is slightly higher than the percentage of 70 years ago.

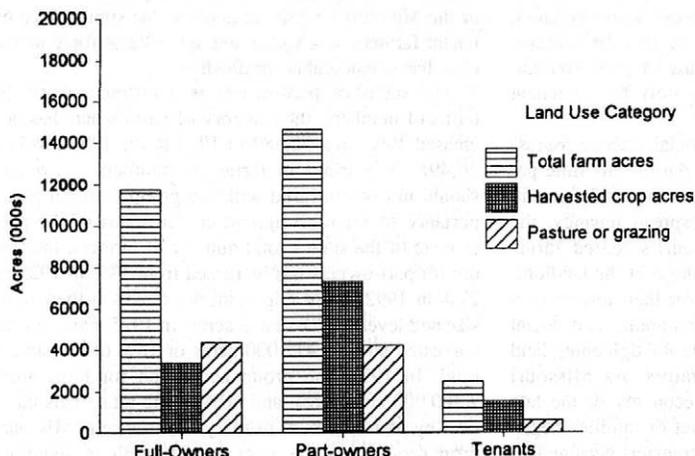
The figure of thirty-six percent of total farm acres does not reveal the importance of rented land to crop production and, by extension, to such related issues as farm management decision making and environmental protection. Crop production is the major agricultural land use by the two land tenure classes – part-owners and tenant farmers – who rent land. Rented acres have always produced a far higher percentage of the state's total crops than their numbers would indicate. For example, Figure 2 shows the major land uses by tenure category in 1992. Whereas full owners devoted less than one-third of their total acres to crop production, the figure among part-owners and tenants were, respectively, 54 percent and 68 percent. This pattern has not

varied greatly over the years. In 1925, 56% of Missouri's crops were raised on the 35% of the land that was rented. Today, we estimate the percentage is roughly equal; that is, over half of the state's row crops are raised on rented acres.

Trends in rented acre totals over time also do not reveal critical changes that have taken place in terms of who rents and owns that land. As shown in Figure 1, there has been a critical shift in the domination by particular land tenure classes. During the early decades of the twentieth century, and until World War II, more than 65% of rented acres were farmed by tenant farmers who owned none of the land they farmed. In 1925 tenant farmers farmed almost one-third of the state's 13,700,000 crop acres, and four-fifths of the state's 7,100,000 rented crop acres. By 1940, tenant farmers harvested as many crop acres as full owners. Most ten-

1. Total rented farm acres in Missouri: 1925–1992

2. Major land use by land tenure category, 1992

ant farmers during this time period were of two primary kinds. First, there were small and poor farmers who worked almost entirely under a crop-share or cropper system. This group included a minority of African-American farmers in southeast Missouri, but also many more Euro-American farmers, again typically poor and smaller acreage operators. A second and larger group of tenants were local farmers for whom tenancy was the only option in light of tight land markets and/or their possession of insufficient capital to purchase land. In some cases these were operators climbing the so-called agricultural tenure ladder, including younger and beginning farmers who worked family or neighbor's lands as a way to begin to accumulate resources and knowledge.

We should make a few general points about tenancy in the context of an industrializing America. First, decreasing land ownership by farmers began accelerating in the last two decades of the 19th century with the close of the frontier period (Baron 1983). Up to this point, young and new farmers had the option of moving west to take advantage of government programs (e.g. Homestead Act lands) that made land available to settlers at very little cost. Second, although information is limited on landlords early in this century, most appear to have been retired farmers or their direct heirs. Almost all landowners had some farm experience, and the vast majority were men. Nonfarm investors were a small minority group, and institutional landlords such as financial institutions did not become a significant factor until the 1930s. Third, tenancy often involved a majority ownership of capital on the part of the landlord, who not only owned the land, but also much of means of production, and in many cases a share of the production as well. Landlords leased these resources to tenants, with the latter mainly contributing only their labor. The use of farm managers as intermediaries between owners and tenants generally accounted for only 1% of Missouri's acres. Fourth, tenants operated under tenuous and temporary conditions. In 1935, for example, 49.3% of tenants, versus 12% of owner-operators, had been on their land one year or less. In contrast, 46% of owner-operators had at least 15 years continuous residence on the farm versus only 6% of tenant farmers.

We have no comprehensive social science assessment of control over rented land during this time period. But we would suggest, and can in part document, that through this period of widespread tenancy, the ownership and control of Missouri's rented farms rested largely in the same hands, those of the landlord. These owners possessed power over their renters as a result of local and macro-level economic and social relationships, all within the context of a tightening land market and oversupply of operators. As Missouri moved squarely into the market economy of the late 19th century, a more permanent set of families began to dominate each locale, and land transfers became less frequent and more competitive. At the same time, the

end of the frontier period and the end of a surplus western land market closed one of the primary options left to Missouri farmers closed out of local land markets.

In this situation, landlords dominated economic relationships by virtue of their control of land and production resources, and they dominated social relationships by virtue of various combinations of knowledge, race, economic standing, and age. Particular regional bases of social control depended on local agricultural structures and demographic transitions. In the "boothel" of southeast Missouri, for example, most share-crop tenants were of an entirely different, and socially defined lower, class than landowners. They were also characterized by lower education and lower income (Wells 1987). Only about 5% of southern Missouri tenants were related to their landlords, but in the northwest the situation was different where kinship patterns linked almost 30 percent of landlords and tenants. Northern Missouri renters were often of the same cultural and even family groups as their landlords, but at the same time tenants were often new or younger farmers at a distinct social disadvantage to their older landlords, who in many cases had considerable farm experience of their own. Tenant power was constrained both by their desire to eventually takeover family land and by the social norms granting authority to older generations.

Since the 1930s, the situation has drastically changed, and been turned rather upside-down. In terms of renters, the most critical trend is the increasing position and power of part-owners who operate a combination of owned and rented lands. Figures 1 and Table I show first the decline of, respectively, the numbers of tenant farmers and their crop acreages and the rise of the part owner. The number of tenant-farmers peaked at close to 108,000 in 1935, and declined over the next ten year intervals to 67,000, 41,000, and 23,000. Today, the number of tenant farmers is about 8,000, which represents about 7% of the state's farm population. The number of acres farmed by this group is close to 10% of the Missouri's totals. In essence, the significance of tenant farmers as a social and agricultural force in the state has considerably diminished.

The status of part-owners is a different story. In terms of numbers, the category of part-owners has decreased 19% from 32,589 in 1925 to the 1992 level of 26,498. The trend in terms of numbers, however, should not be confused with the group's growing importance to Missouri agriculture. In terms of the percentage of the state's total number of farmers, the figure for part-owners has increased from 13% in 1925 to 27% in 1992. More important are trends in their farm size and levels of harvested acres. In 1925, part-owners harvested about 2,412,000 acres or 18% of the state's total. In 1992, the group accounted for more than 7,300,000 crop acres, and 60% of the total. This takeover by part-owners of primary importance in Missouri crop production has occurred through tremendous growth in average farm size among part-owners. By the

I. Number of Missouri farmers and acreage by tenure group: 1925-1992

	Full owners		Part owners		Tenants		State total
1925							
Number of Farmers	141,794	(55%)	32,589	(13%)	85,027	(32%)	259,410
Total farm acres (000s)	17,698	(54%)	5,035	(16%)	9,559	(29%)	32,292
Harvested crop acres (000s)	6,499	(47%)	2,412	(18%)	4,695	(34%)	13,606
1935							
Number of farmers	132,129	(48%)	37,023	(13%)	108,023	(39%)	277,175
Total Farm Acres (000s)	15,444	(45%)	6,272	(18%)	12,838	(37%)	34,554
Harvested crop acres (000s)	5,374	(42%)	2,308	(18%)	5,234	(40%)	12,916
1945							
Number of farmers	145,426	(60%)	31,552	(13%)	65,146	(27%)	242,124
Total farm acres (000s)	18,101	(52%)	7,460	(21%)	9,254	(27%)	34,815
Harvested crop acres (000s)	5,509	(43%)	3,146	(25%)	4,091	(32%)	12,746
1954							
Number of farmers	127,306	(63%)	38,058	(19%)	35,720	(18%)	201,084
Total farm acres (000s)	17,667	(52%)	10,129	(30%)	6,013	(18%)	33,809
Harvested crop acres (000s)	4,831	(39%)	4,373	(36%)	3,059	(25%)	12,263
1964							
Number of farmers	97,366	(66%)	32,804	(22%)	16,800	(12%)	146,970
Total farm acres (000s)	16,226	(50%)	12,068	(37%)	4,037	(13%)	32,331
Harvested crop acres (000s)	3,935	(36%)	4,998	(46%)	2,032	(18%)	10,965
1974							
Number of farmers	80,545	(70%)	25,140	(22%)	10,026	(8%)	115,711
Total farm acres (000s)	15,413	(52%)	11,668	(39%)	2,720	(9%)	29,801
Harvested crop acres (000s)	4,397	(37%)	5,790	(49%)	1,578	(14%)	11,765
1982							
Number of farmers	74,830	(67%)	27,191	(24%)	10,426	(9%)	112,447
Total farm acres (000s)	13,569	(46%)	13,104	(45%)	2,592	(9%)	29,265
Harvested crop acres (000s)	4,248	(33%)	6,912	(54%)	1,566	(13%)	12,726
1992							
Number of farmers	63,421	(65%)	26,498	(27%)	8,163	(8%)	98,082
Total farm acres (000s)	11,746	(41%)	14,365	(50%)	2,436	(9%)	28,547
Harvested crop acres (000s)	3,380	(28%)	7,302	(60%)	1,476	(12%)	12,158

early 1990s, part-own farm size averaged over 542 acres against a statewide average of 291 acres.

What has been responsible for the rise of part-owners in the agricultural structure? In brief, we know that between 1940 and 1975, land prices remained comparatively inexpensive but showed relatively consistent increases in value. In this context, the general prosperity during the three decades following World War II allowed farmers to purchase land. These trends occurred, moreover, within the context of wider technological, biological, and chemical revolutions that pushed small tenant farmers off the land, and favored the expansion of ever-larger, more capital-intensive farms. In general, operators with positive equity positions now required more acres to take advantage of new, capital-intensive agricultural technologies. At the same time, the government implemented farm policies and forms of organizational assistance that were not scale neutral but instead favored larger operators. These technological and organizational conditions effectively placed the tenant

farmer, as well as the full-owner operator, at a competitive disadvantage.

During the past fifty years, there are actually then two trends related to the expansion of part-owners. Between 1945 and the mid-1960s, part-owners expanded by both purchasing the land of full-owners and by taking over rented acres from tenants. Over the past 20 years, however, their growth has almost exclusively been through increased rental of former full-owner acres that have passed into the hands of non-farming owners. In essence, land ownership by farmers is declining, and nonfarm ownership is increasing.

There are additional important features of this 30% of operators who now farm 50% of the state's acres and raise 60% of our crops. First, they rent more land than they farm. From a situation in 1925 when part-owners owned roughly 2/3 of the land they farmed and rented the remainder, today the group as a whole owns about 45% of the land it farms. The critical period in this transition occurred between 1959 and 1978, during

which time their owned land increased 12% from 5.7 to 6.4 million acres, while their rented land increased 55%, from 4.4 to 6.8 million acres. Further, there is a positive correlation between total farm sales of part owner farms, farm size, and percentage of rented acres. While part owner farms with annual gross sales of less than \$50,000 average 65% land owned and 35% land rented, farms grossing more than \$100,000 annually average 40% owned land and 60% rented land (Seipel et al. 1995). In summary, our class of renters have changed in some critical ways. From tenants rather than the margins of agriculture and rural society, most renters are now capital-intensive, highly-commercialized operators with sophisticated understandings of farming and a location squarely within the agricultural mainstream.

Farm expansion through rental of additional acres is a complex phenomenon. Whether or not farmers choose to rent land, or rent more land, is not only the result of individual calculations, but also of such factors as local land markets, the price of land, interest rates, capital gains taxes, and farm programs. All of these are dynamic forces, and the future of rented land in Missouri and the United States may be influenced more by changes in the capital gains tax (Internal Revenue Service) and farm programs than it is by farmer desires to rent or purchase land. One constant trend over the past fifteen years has been a general encouragement by agricultural economists for farmers to expand through renting and not through purchase. These recommendations cite the flexibility of renting, the desire not to tie up equity, and, until recently, the poor performance of land values. Such advice, of course, has enhanced the decline of farmer-owned land and increased differentiation in agriculture.

Non-farming landowners

Who are these sophisticated part-owners renting from? In 1994 and 1995, we surveyed approximately 900 non-farming landowners from eight agricultural counties in the state. Our sample is biased towards landowners of rented crop land as we are interested especially in landowner participation in decision making concerning arable land. Among the 241,000 acres owned by non-farming landowners in our sample, 78.6% are used for annual crops while only 16.8% is pasture. The average combined land and building market value of the farms in our sample is \$215,465, with an average per acre value of \$820. These levels are consistent with farmland values in general in the better cropping areas of the state.

Basic descriptive information on our sample of non-farming landowners are included in Table II. Most of the characteristics of landlords are self-evident in the tables and need little elaboration here. We would like to note the following additional patterns:

Bipolarization of non-farming landowners – As with changes in the farm size of American farmers in

general, there is a disappearing middle-sized ownership group. Among our group, 9.3% of owners possess fewer than 50 acres and another 42.8% own between 50 and 179 acres. Together, this 52.1% of landowners account for only 19% of the total acres in our sample. In contrast, a group of 13% of all landowners own more than 500 acres each and, as a whole, control 49% of the land. In the middle are the remaining 34.8% who own between 180 and 499 acres and control 32% of the rented land.

Extreme diversity of non-farming landowners – Almost all characteristics are very variable among this population, particularly gender, education, marital status, residence, distance from rented farm, percent of net income derived from farmland rental, and total rental income from farmland.

Income dependence – The income variables at the bottom of Table 2 reveal that most landowners do not derive significant total incomes from their land; however, slightly more than half depend on rental income for at least 20% of their total income.

Elderly age – One obvious critical characteristic of landlords is their generally high age. Within our sample of owners, 4.7% are under 40 years of age, 7.5% are between 40 and 49 years, 16.3% are between 50 and 59 years, 26.8% are between 60 and 69 years, 29.6% are between 70 and 79 years old, and 15.1% are more than 80 years of age. The mean age of our sample is about 66 years of age. While this distribution is slightly higher than the statewide non-farming landowner average in 1988 (USDC, 1990), the distribution does not differ significantly and in fact reveals the decreased frequency of land transfers in the Midwest over the past twenty years.

Special subgroupings

Table II also includes information on our sample as divided into categories based on type of lease used, gender, and the distance between the landowner's residence and the largest rental property. We selected these groupings because recent research has stressed gender and leasing arrangement implications for participation in decision-making and because each denotes a number of interesting research hypotheses.

In our sample, 27 percent of landlords report use of cash leases and 73 percent use share leases which entitle owners to a percentage of the crop rather than fixed monetary rent on a per acre basis. Cash leases generally remain more common in contracts on pasture land and less frequent in cropping regions such as those surveyed in our research. Type of lease is important because it can be hypothesized that share lease landlords will be more involved in operational decision-making than cash lease landlords.

The type of lease favored by landlords is a complex issue. Factors that are typically cited as favoring the use of cash leases include greater distance from the farm, less knowledge of farm operations, pasture ver-

sus crop land use, and inferior value of land. Share leases are associated in our data with larger average parcels, but the differences in land use on cash versus share leased land are minor and the market value of land and buildings is almost identical. Other expected differences also have not materialized, for example the expectancy that cash leases would be favored by those landlords who live at greater distance from their farms.

We suspect other factors are at work, especially the quality of the social relationship between the landlord and tenant, and the landlord's prior life experiences with the rental parcel in question.

Gender differences between landlords are also important. In our sample, close to 43% of respondents were women, and close to 70% of these women are sole owners. Denise Rogers' estimate (1991) that 40 percent

II. Selected characteristics of landlord subgroups*

	Total sample	Cash lease	Share lease	Male	Female	<151 miles	>150 miles
Average acres owned	275	226	290	299	244	288	247
Average acres rented	250	210	262	270	230	258	229
Gender: Male	57.4	55.2	57.9	100.0	0.0	58.6	55.1
Female	42.6	44.8	42.1	0.0	100.0	41.4	44.9
Education: < High school	10.4	12.6	9.6	11.1	9.4	14.7	1.4
High school	28.1	27.9	28.4	28.0	28.3	35.3	12.4
Some college	20.1	21.1	20.3	18.3	22.5	19.2	21.9
College degree	20.6	16.8	21.4	19.8	21.7	15.4	32.5
Advanced degree	17.1	16.3	16.9	19.0	14.4	11.2	28.6
Marital Status: Single	4.6	5.2	4.0	4.7	4.5	4.6	4.6
Married	67.9	62.9	69.3	85.9	43.8	64.5	76.3
Divorced	3.2	3.1	3.3	2.0	4.7	2.6	3.9
Widowed	24.3	28.9	23.4	7.5	47.0	28.3	15.2
Residence type							
Farm	24.7	33.2	22.8	28.1	20.2	32.8	5.0
Rural, non-farm	8.9	8.9	8.9	9.7	8.0	9.6	7.8
Town, 1,000-1,999	11.9	9.5	12.8	10.3	14.1	14.8	6.4
Town, 2,000-9,999	11.9	12.1	11.9	10.7	13.0	12.7	10.3
Town, 10,000-49,999	14.0	13.2	13.5	13.4	14.9	10.1	22.7
City, 50,000+	28.8	23.2	30.1	27.9	30.0	20.1	47.9
Distance residence to farm							
0 to 5 miles	26.7	29.3	26.6	28.6	25.7	39.9	0.0
6 to 24 miles	16.0	19.9	15.5	15.4	18.1	24.1	0.0
25 to 49 miles	4.5	5.3	3.8	3.6	4.8	8.5	0.0
50 to 149 miles	19.1	17.8	19.4	20.2	16.8	27.5	0.0
150 to 499 miles	14.0	13.0	13.7	15.0	13.0	0.0	42.6
500 or more miles	19.7	14.7	20.7	17.4	21.6	0.0	57.4
% of net income derived from farmland rental (average of previous 3 years)							
1 to 5 percent	25.5	29.3	24.2	27.6	22.8	23.1	30.9
6 to 19 percent	23.2	17.4	24.6	24.2	17.8	20.0	29.7
20 to 39 percent	23.1	24.6	22.7	22.0	26.6	20.7	28.2
40 to 59 percent	13.9	13.1	14.2	12.2	18.1	16.8	7.0
60 to 79 percent	6.9	7.8	7.2	6.7	7.2	9.8	1.1
80 to 100 percent	7.4	7.8	7.5	7.3	7.5	9.6	3.1
3 yr. average income from farmland rental							
\$5,000 or less	27.5	33.1	25.9	26.3	29.1	25.7	31.4
\$5,001 to \$10,000	28.7	26.2	29.7	30.2	26.7	29.4	26.7
\$10,001 to \$20,000	20.6	18.0	21.4	20.2	21.2	19.0	24.4
\$20,001 to \$40,000	15.0	16.8	14.3	14.1	16.1	17.0	10.9
\$40,001 or more	7.3	5.8	8.9	9.1	6.9	8.8	6.5

*Group Ns are as follows: total sample (873), cash lease (198), share lease (695), male (501), female (372), <150 miles (556), >150 miles (317)

of rented noncorporate land nationally is controlled by women is pretty close to, or perhaps slightly underestimated, the situation in Missouri. There is a large percentage of women (47 percent) who are widows (versus 7.5% for men) and these women are normally elderly sole owners and a critical constituency in terms of rural landownership groups.

Further, women own significantly smaller parcels, derive slightly less income from their rental ground, but importantly depend more heavily on this income as a percentage of total income. The social and wage causes (e.g. lack of pension income) for this scenario are rather well-known and need no elaboration here. Finally, we should point out that women are significantly older on the average (69 versus 64) than their male counterparts, the land they own has been in their families for significantly longer periods of time, but they also live – on the average – at significantly greater distances from their land.

The distance variable – the last column in Table II – is dichotomized as to whether or not landlords live within 150 miles of their largest rental property. It is included because distance may be a significant correlate with the use of specific types of leasing arrangement and hypothesized as a negative impact on in-

volvement in decision-making. The listing of characteristics shows a few items of note. First, there are significantly higher levels of education among those living more than 150 miles from the farm as well as decreased dependence on rental income as a percentage of farm income. This group owns and rents out slightly smaller average acreages, but more importantly they have significantly higher overall incomes, and thus their rental incomes comprise a smaller percentage of total income.

Table III presents measures of the quantities of contact between these three subgroupings and their renters as well as the knowledge of landlords. As might be expected, cash and share lease results show significant differences among the three measures of trips to field with renters, hours discussing general farm operations, and hours specifically discussing pesticides. The absolute measures of contact, however, are not as different as one might have expected.

Male/female differences are not in the area of joint field visits, but in the area of operations discussion and, especially, discussions about pesticides. Male owners rate their levels of knowledge about farm practices and pesticides considerably higher, and this may of course be a reflection of their higher levels of involvement in

III. Contact and Knowledge Characteristics of Population Subgroups*

	Cash lease	Share lease	Male	Female	<151 miles	>150 miles
Lease type						
Share lease	0.0	100.0	78.5	76.5	76.2	81.8
Cash lease	100.0	0.0	21.5	23.5	23.8	18.2
Annual trips to field with renter						
0 times	50.3	42.4	42.7	46.0	35.5	62.9
1–2 times	20.5	21.9	17.2	17.2	17.9	28.9
3–5 times	13.3	17.8	18.0	15.0	21.6	6.5
>5 times	15.9	17.9	22.1	21.8	25.0	1.7
Annual hours discussing farm with renter						
0 hours	14.1	7.4	6.7	12.9	7.9	11.3
1–5 hours	46.1	34.7	33.5	41.0	36.0	39.1
6–10 hours	18.9	24.4	25.5	24.5	23.3	22.8
11–24 hours	14.1	16.6	17.6	13.5	17.3	14.1
25+ hours	6.8	16.9	16.7	8.1	15.5	12.7
Annual hours discussing pesticides with renter						
0 hours	69.1	45.1	43.4	60.3	45.2	60.6
1–2 hours	21.0	35.5	36.0	27.1	34.5	28.8
3–4 hours	3.7	4.5	6.1	1.4	4.7	3.2
5+ hours	6.2	14.9	14.5	11.2	15.6	7.4
Know which herbicides are used on farm						
Yes	12.2	21.1	23.0	14.1	20.5	14.9
No	87.8	78.9	77.0	85.9	79.5	85.1
Know which practices are used on farm						
Yes	29.8	41.0	45.1	29.6	41.8	30.1
No	70.2	59.0	54.9	70.4	58.2	69.9

*Group Ns are as follows: total sample (873), cash lease (198), share lease (695), male (501), female (372), <150 miles (556), and >150 miles (317)

IV. Participation in decision-making: total sample results

Decision-making variable	% Responsibility for decision by renter (R) and landlord (L) by percentage of total sample (N = 873)						mean
	(1) 100%R 0% L	(2) 80% R 20% L	(3) 60% R 40% L	(4) 40% R 60% L	(5) 20% R 80% L	(6) 0% R 100% L	
Crops grown	55.0%	16.9%	18.0%	5.5%	1.0%	3.5%	1.9
Tillage practices	69.1%	15.3%	10.6%	2.4%	1.7%	1.0%	1.6
Types of pesticides	76.0%	12.4%	7.8%	1.7%	0.9%	1.2%	1.4
Techniques of pesticide application	78.4%	11.8%	6.1%	1.8%	0.3%	1.5%	1.4
Fertilizer amounts	72.8%	15.9%	7.9%	2.5%	0.0%	0.8%	1.4
Fertilizer timing	76.9%	14.5%	6.0%	1.1%	0.3%	1.1%	1.4
Price/income support program participation	59.2%	11.8%	17.8%	6.2%	1.2%	3.8%	1.9
Crop insurance programs	48.3%	9.6%	10.1%	5.6%	1.1%	11.2%	1.9
Soil conservation program participation	47.2%	16.3%	14.9%	9.2%	4.6%	7.8%	2.3
Water quality program participation	56.8%	15.3%	10.4%	7.1%	4.3%	6.1%	2.1

discussion on farm management. We should be careful about generalizations on either group; for example, there are some women owners who have a high level of contact with renters and consider themselves knowledgeable about operations on their rented ground.

Finally, distance is an interesting variable. Living more than 150 miles from the farm clearly impacts on the number of visits to the fields. Only 8% (versus 47% in the closer proximity group) visits fields three or more times a year. But the groups begin to converge where discussion with renters is concerned because we include in this inquiry all medias of discussion. While differences between the groups are still significant at a 0.05 level, the numbers begin to merge in the two highest categories of discussion about general farm operations. In essence, distance inhibits direct contact with the farm, but less so consultation with renters.

In summary, what we have now is a mixed and transitional group largely comprised of two groups: older retired farmers and their spouses with some earlier connection to the farm and new generations of heirs and outsiders (an increasing number of whom are investors) with no personal connection to farming.

Landlord participation in decision-making

Landlord participation in decision making is investigated through two levels of statistical analysis – t-tests of significant difference and logistic regression. Table IV is a descriptive summary of the entire sample's response to ten scenarios about participation in decision-making, six of which address operational or management decisions, and four of which focus on program participation. Trends in landlord participation in decision making are characterized by a continuing withdrawal from the operation of their land, with the result of an increasing differentiation between ownership and management.

Perhaps the most important pattern in these results is the generally low overall levels of landlord participation. Only in choosing crops grown does the level of participation at any level begin to approach 50% of landlords. In most cases of management decision-making, 70 or more percent of landlords give all responsibility to the renter and the means reveal low overall participation. As anticipated, landlord participation is significantly higher for the program decisions.

Table V lists the independent variables that we dichotomized for chi-square and logistic regression analyses. We decided to use dichotomized routines as our initial analytical approach in order to compare our results to those of researchers (e.g., Rogers, Vandeman 1993; Gilbert, Beckley 1993). As shown in Table VI, there are consistently significant differences in the independent variables of GENDER and LEASE across the six decision-making scenarios presented here. In all cases, male gender and share leases are correlated with higher landlord participation. DISTANCE is significant only for the two operational decisions concerning pesticide use, while the fact that the landlord had previous farming experience on the rented acres (EVERFARM)

V. Variable used in significance and logistic regression analyses

Variable title	Variable description
GENDER	male or female
RESIDENCE	lives on a farm or does not live on a farm
DISTANCE	residence <151 or >150 miles from largest rented farm
PERC	rental income averages <26% or >25% of total income for last 3 years
LEASE	uses cash lease or share lease
EDUCATION	has attended college or has not attended college
OLD	age of <76 or >75 years of age
OCCUPATION	if landlord lists farming as present or past occupation
EVERFARM	if landlord ever farmed property now leased to renter

VI. Bivariate analysis of participation in six decision-making scenarios*

Variable	DEC 1	DEC 2	DEC 3	DEC 4	DEC 5	DEC 6
GENDER	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
RESIDENCE	NS	NS	NS	NS	NS	NS
DISTANCE	NS	NS	0.01	0.05	NS	NS
INCOME	NS	0.01	0.001	0.001	NS	0.04
LEASE	0.001	0.008	0.001	0.001	0.001	0.001
EDUCATION	NS	NS	NS	NS	0.006	NS
OLD	NS	0.05	NS	NS	0.04	NS
OCCUPATION	0.01	NS	0.001	0.001	NS	0.05
EVERFARM	0.001	NS	0.04	NS	NS	NS

*DEC 1 = Types of crops grown on rental ground

DEC 2 = Types of tillage practices used on rental ground

DEC 3 = Types of pesticides used on rental ground

DEC 4 = Types of pesticide application techniques used

DEC 5 = Participation in soil conservation programs

DEC 6 = Participation in water quality programs

is significantly correlated also with two managerial questions. Residence on a farm is not significantly different between participants and non-participants, and EDUCATION only for a single program decision-making scenario. Finally, there are some strong statistical differences based on whether the landlord lists farming as a present or previous occupation (OCCUPATION) and whether rental income comprises at least 25% of a landlords total annual income.

LOGISTIC REGRESSION

The second level of analysis uses logistic regression procedures to probe the relationships among eight of the variables. In our models, the issue addressed is the response probability of participating in decision-making. In building our model we decided to retain variables that were best related to the dependent variable based on the previously-described t-test significance testing. We therefore utilized the method of step-wise selection with a significance level of $p = 0.05$ required for final variable retention in the model.

The logistic regression model table (Table VII) presents those independent variables that survived the stepwise regression procedure and are included in the parsimonious model. The first two sections (A and B) report on the logistic regression models for, respectively, crops grown and tillage practices used on rented land. Readers will note that in the case of crops grown only two variables – LEASE and GENDER – remain in the parsimonious model. These two variables predict that, all other things being equal, both share leasing and male gender increase the likelihood of participating in decision-making on crops grown by, respectively, more than three and one-half and two and one-half times. The same two variables, albeit in reverse order and with less predictive power, remain the top two predictive factors in decision making regarding tillage practices. But in this situation, reliance on rental income for more than 25% of total income and age under 75 years

are nearly as important. In other words, least likely to participate in decision-making are elderly female owners whose rental income is derived through cash leases and whose total rental income is a small percentage of their total income.

Decision-making regarding the choice of pesticides (Section C) has the most complex logit model. Perhaps in reflection of the fact that local conditions are critical to pesticide choice, the DISTANCE variable appears here for the first (and we should add only) time. The remaining four predictive variables are similar to that of tillage decision-making although type of lease becomes a stronger indicator. Similar variables, minus that of DISTANCE, hold for the last management-related situation – choice of pesticide application technology (Section D). For an as yet unexplained reason, percent income has the strongest influence here.

The results of the logistic regression analysis on decision-making on programs participation yields slightly different results. Part E, on soil conservation programs, shows share-lease landlords more than two and half times more likely to participate in decision-making and age over 70 or female ownership decreasing the odds. Part F, on water quality programs, maintains the prominence of the share-lease holder, but also predicts percent income derived from rental land as a significant indicator. Female gender and older age remain negative indicators. One interesting pattern in both of these sections is the relative lack of power of the DISTANCE variable. Whereas DISTANCE does seem to be an indicator of participation in management decisions, it is not revealing of landlord involvement in considerations of participation in institutional programs.

The issue of distance has led to more detailed analysis of differences in participation between local landlords (i.e. those who live within 20 miles of their farm) and absentee landlords (i.e. those who live more than 20 miles from their farm). In general, our research has found that, as a whole, neither local nor absentee landlords are substantially involved in decision making on

VII. Logistic regression models predicting landowner participation in six decision-making scenarios

A. SELECTION OF CROPS				
Landlord variables	Parameter Estimate	Wald Chisq.	Pr > Chisq.	Odds Ratio
LEASE	1.2850	47.9956	0.0000	3.6147
GENDER	-0.9939	45.6001	0.0000	2.7019
Model Chi-square = 100.94 (including x intercept); df = 2, p = 0.0001 Goodness of fit chi-square = 884.996 (df = 886, p = 0.5032) Concordance rating = 65.24%				
B. SELECTION OF TILLAGE PRACTICES				
Landlord variables	Parameter Estimate	Wald Chisq.	Pr > Chisq.	Odds Ratio
GENDER	-0.7522	22.3593	0.0000	2.1218
LEASE	0.5923	9.7288	0.0018	1.8081
PERC	0.5488	11.2321	0.0008	1.7312
OLD	-0.4870	9.1765	0.0025	1.6273
Model Chi-square = 51.96 (including x intercept); df = 4, p = 0.0001 Goodness of fit chi-square = 895.137 (df = 884, p = 0.3899) Concordance rating: 70.19%				
C. SELECTION OF PESTICIDES				
Landlord Variables	Parameter Estimate	Wald Chisq.	Pr > Chisq.	Odds Ratio
LEASE	0.9165	16.4658	0.0000	2.5004
PERC	0.6892	14.7155	0.0001	1.9922
GENDER	-0.6784	14.9268	0.0001	1.9708
OLD	-0.5317	8.9644	0.0028	1.7018
DISTANCE	-0.3838	4.1231	0.0423	1.4343
Model Chi-square = 61.13 (including x intercept); Df = 5, p = 0.00001 Goodness of fit chi-square = 899.690 (df = 883, p = 0.3407) Concordance rating: 76.15%				
D. SELECTION OF PESTICIDE APPLICATIONS				
Landlord variables	Parameter Estimate	Wald Chisq.	Pr > Chisq.	Odds Ratio
PERC	0.8086	19.7120	0.0000	2.2447
LEASE	0.8048	11.9665	0.0005	2.2362
GENDER	-0.6830	13.9768	0.0002	1.9798
OLD	-0.4531	6.1246	0.0133	1.5733
Model Chi-square = 49.96 (including x intercept); Df = 4, p = 0.00001 Goodness of fit chi-square = 900.759 (df = 884, p = 0.3402) Concordance rating: 79.42%				
E. PARTICIPATION IN SOIL CONSERVATION PROGRAMS				
Landlord variables	Parameter Estimate	Wald Chisq.	Pr > Chisq.	Odds Ratio
LEASE	0.9869	34.7723	0.0000	2.6829
GENDER	-0.5517	15.2523	0.0001	1.7361
OLD	-0.3770	7.1701	0.0074	1.4579
Model Chi-square = 61.16 (including x intercept); df = 3, p = 0.0000 Goodness of fit chi-square = 890.805 (df = 885, p = 0.4390) Concordance rating: 61.2%				
F. PARTICIPATION IN WATER QUALITY PROGRAMS				
Landlord variables	Parameter Estimate	Wald Chisq.	Pr > Chisq.	Odds Ratio
GENDER	-0.5034	11.8921	0.0006	1.6543
LEASE	0.5001	8.4967	0.0038	1.6489
PERC	0.4686	9.1925	0.0024	1.5978
OLD	-0.4366	8.4178	0.0036	1.5473
Model Chi-square = 36.31 (Including x intercept); df = 4, p = 0.0001 Goodness of fit chi-square = 889.300 (df = 884, p = 0.4437) Concordance rating: 62.43%				

rented crop acres, especially in regards to management decisions (Constance et al. 1997).

However, the factors that predict participation in either group do differ. Multivariate analyses reveal significant support for close landlord-renter social relations as an important factor for participation in decision making for local landlords but not for absentee owners. While it might be argued that increased social ties to the renter might lessen the need for landlord involvement, our results suggest a different relationship. Local landlords often rent to operators who are family members and/or people the owners have known for a long time. As a result, there may be greater ease in communication and more opportunities for interaction between landlords and renters and, therefore, increased participation in decision-making. It is this type of social linkage, in combination with male gender, share lease, and a previous farm background, that results in the greatest likelihood of local landlords providing input into farm management decisions.

This conclusion points to a possible implication that warrants further research. The "close social ties" exhibited by local landlords may mean that this study may not have discovered simply that local landlords more often rent to relatives and that these social ties are predictors of participation in environmental decision making. Rather, for local landlords, especially, renting may be a form of transitional ownership before passing down the land from parents to children, whereby social ties provide a mechanism of continuity for conversations and practices related to resource stewardship.

For absentee landlords, economic factors and age are the most significant predictors of participation. In our initial analyses, male gender, rental income of at least 25 percent of total income, and younger age were the most significant predictors of participation. In later, expanded models, the social linkages that prove important in understanding the participation of local landlords do not hold for absentee owners. (Constance et al. 1997). It appears that distance suggests ownership by newer generations with fewer social ties to renters, lower frequencies of agricultural experience and background, and confrontation with pragmatic and communications limitations on landlord-renter interactions. Our last models also show maintenance of age as a significant variable, along with the addition of the quality and quantity of rural income. Absentee landlords who depend more heavily on their rental incomes and who have higher incomes in general are most likely to participate in decision-making. With these variables included, the predictive power of the owner's gender is negated.

In summary, participation in decision-making is especially lower for women, for cash-lease landlords, for landlords who never farmed themselves, and for those who live farther away from their farms. All rather common sense findings, perhaps, but all the more important when you consider that these are exactly the variables that dominate trends in ownership today – more

women, more cash-leasing, less agriculturally – knowledgeable owners, and more absentee ownership.

Implications

While non-farming landowners maintain such rights as the hiring and firing of renters, it is clear that significant social, economic, and human capital have shifted from landlord to renter and thus tipped the balance of power to the renter. In our opinion, we are in the midst of a kind of delicate peace between landlords and renters, but we can also find indications that this harmony is beginning to crack. We would like to conclude by listing six issues and policy implications of this research that we believe are most critical in terms of U.S. agriculture and rural communities.

First, much of the apparent harmony between renters and landlords is based on kinship and social linkages between the two groups, as well as the previous farm experience of some owners. As landownership passes to new generations, these linkages and experiences may well erode. As this happens, renters face the stress of having less security as to their long-term horizons on rented land while landlords face the prospect of decreased ability to influence what happens on their land.

Second, landlords are placing increasing emphasis on the economic benefits of landownership, with social and cultural functions receding to secondary importance. A purely economic relationship enhances the increased commodification of land and leads towards landlord efforts towards minimizing their costs and risks. We see this trend at work in the shift towards higher rents and, especially, more cash leasing arrangements.

Third, renters are in increasing competition with each other to make maximum use of their production capabilities. Although we are nowhere near a "landlords' market," so to speak, there are indications that expansion trends will continue and butt up against one another. This situation may not only be divisive in terms of the competition between farm operators, but also it fairly well dooms new and younger farmers who are not able to compete with established farmers in terms of the rents they can offer to landlords.

Fourth, from the perspective of environmental protection, there is as yet inconclusive evidence about farmers' differential treatment of owned versus rented ground (Lee 1983). However, it is also true that fixed improvements to rented land, or changing practices that might enhance environmental protection but reduce productivity, require either landlord investments or acceptance of lower rents (Hinman et al. 1983). Landlords concerned about maintaining short-term profits, however, may not especially worry about the long-term benefits of such improvements. Renters, on their part, are understandably hesitant to make improvements to acres that revert to the landowner when a lease expires or that might result in higher rental rates. The thrust for environmental protection, in combination with the

separation of ownership and managerial capital, is a present and worsening problem in U.S. agriculture.

Fifth, the present situation requires reassessment of existing and future government conservation programs. For example, many U.S. conservation programs were established during the period when landowners were in control of managerial decisions. New policies and programs must recognize the new prominence of renters in decision-making and give increasing responsibility and incentives to renters. Further, educational and outreach programs that now exclusively address farm operators must extend themselves to working with a landlord constituency that is increasingly dispersed, elderly, and uninformed.

Finally, as a society we must ask if we are satisfied with the widening gulf between owners and renters. Is this good for the land, for rural America, or for farmers? Our own opinion is rather pessimistic. But we do not believe the present situation is an inherent or immutable creation of industrialization or a post-industrial society; rather it is one of the more negative consequences of industrialization in combination with our particular cultural, economic, and social experience. As such, there seem to be opportunities for change, but only if take active and proactive roles.

REFERENCES

- Baron, D. (1983): The Status of Farmland Leasing in the United States. In: DeBraul, J., Wunderlich, G. (eds.): Rents and Rental Practices in U.S. Agriculture: Proceedings of a Workshop on Agricultural Rents, pp. 73-92. Washington, USDA-Economic Research Service.
- Constance, D. H., Rikoon, J. S. (1992): Agricultural Pesticide and Ground Water Issues: Research on Farmers in Missouri Regions Most Susceptible to Ground Water Contamination from Pesticide Use. Report for Environmental Protection Agency (Region VII) and Missouri Department of Agriculture (Plant Industries Division).
- Constance, D. H., Rikoon, J. S., Ma, J. (1996): Landlord Involvement in Environmental Decision-Making on Rented Cropland. *Rur. Sociol.*, 61, (4): 577-605.
- Geisler, Ch., Salamon, S. (1993): Returning Land Tenure to the Forefront of Rural Sociology. *Rur. Sociol.*, 58, (4): 529-531.
- Gilbert, J., Harris, C. K. (1984): Changes in Type, Tenure, and Concentration of U.S. Farmland Owners. In: Schwarzweller, H. K. (ed.): *Rural Sociology and Development*, pp. 135-160. Greenwich, CT, JAI Press.
- Gilbert, J., Buckley, T. M. (1993): Ownership and Control of Farmland: Landlord-Tenure Relations in Wisconsin. *Rur. Sociol.*, 58 (4): 569-579.
- Harris, M. (1974): *Entrepreneurship in Agriculture*. Agricultural Law Monograph 12, Iowa City, IA, University of Iowa.
- Harvey, D. (1982): *The Limits of Capital*. Chicago, University of Chicago Press.
- Hinman, H. R., Mohasci, S.G., Young, D. L. (1983): Impact of tenure Status on Economic Incentives for Conservation Tillage. *J. Soil Wat. Conserv.*, 38: 287-290.
- Lee, L. (1983): Land Tenure and Soil Conservation. *J. Soil Wat. Conserv.*, 38: 166-168.
- Mooney, P. (1988): *My Own Boss? Class, Rationality, and the Family Farm*. Boulder, CO, Westview Press.
- Necosmos, M. (1986): Marx's Third Class: Capitalist Landed Property and Capitalist Development. *J. Peasant Stud.*, 13: 5-44.
- Newby, H. (1980): The Rural Sociology of Advanced Capitalist Societies. In: Buttel, F. H., Newby, H. (eds.): *The Rural Sociology of Advanced Capitalist Societies*, pp. 1-30. Montclair, NJ: Allanheld and Osmun.
- Rogers, D., Vandeman, A. M. (1993): Women as Landlords: Does Gender Affect Environmental Decision-Making on Leased Land? *Rur. Sociol.*, 58, (4): 560-568.
- Rogers, D. (1991): *Leasing Farmland in the United States*. Economic Research Service, AGES-9150. Washington, DC: U.S. Department of Agriculture.
- Seipel M., Rikoon, J. S., Hobbs, D., Bullock, J. B., Gordon, D. (1995): *The Social and Economic Organization of Missouri Agriculture, 1964-1992*. Missouri Agricultural Experiment Station Special Report 486. Columbia, MO.: Missouri Agricultural Experiment Station.
- United States Department of Commerce (1990): *1987 Census of Agriculture: Agricultural Economics and Land Ownership Survey*. U.S. Department of Commerce, Bureau of Census. Washington, D.C., Volume 3.
- Wells, M. J. (1987): Sharecropping in the United States. In: Chibnik, M. (ed.): *Farm Work and Fieldwork*, pp. 211-243. Ithaca, NY, Cornell University Press.
- Wright, E. O. (1979): *Class Structure and Income Distribution*. New York, Academic Press.

Arrived on 4th November 1998

Contact address:

Dr. Sanford Rikoon, Department of Rural Sociology, University of Missouri, 105 Sociology Bldg. Columbia, MO 65211, USA

**Subscription list of scientific journals published in 1999
in the Institute of Agricultural and Food Information, Prague, Czech Republic**

In this institute scientific journals dealing with the problems of agriculture and related sciences are published on behalf of the Czech Academy of Agricultural Sciences. The periodicals are published in the Czech or Slovak languages with abstracts in English or in English with abstracts in Czech or Slovak.

Journal	Number of issues per year	Yearly subscription in USD (including postage)	
		Europe	overseas
Rostlinná výroba (Plant Production)	12	195,-	214,-
Czech Journal of Animal Science (Živočišná výroba)	12	195,-	214,-
Zemědělská ekonomika (Agricultural Economics)	12	195,-	214,-
Journal of Forest Science (Lesnictví-Forestry)	12	195,-	214,-
Veterinární medicína (Veterinary Medicine – Czech)	12	159,-	167,-
Czech Journal of Food Sciences (Potravinařské vědy)	6	92,-	97,-
Plant Protection Science (Ochrana rostlin)	4	62,-	64,-
Czech Journal of Genetics and Plant Breeding (Genetika a šlechtění)	4	62,-	64,-
Zahradnictví (Horticultural Science)	4	62,-	64,-
Zemědělská technika (Agricultural Engineering)	4	62,-	64,-

Please send your order to the address: Editorial Office of Scientific Journals
Ústav zemědělských a potravinářských informací
(Institute of Agricultural and Food Information)
Slezská 7
120 56 Praha 2
Czech Republic

Tel.: + 420 2 24 25 79 39, Fax: + 420 2 24 25 39 38, e-mail: editor@login.cz
Subscriptions to be sent to Acc. No. 86335-011/0100, KB nám. Míru, Praha 2

We order the journals:

Number of issues

Rostlinná výroba (Plant Production)	—
Czech Journal of Animal Science (Živočišná výroba)	—
Zemědělská ekonomika (Agricultural Economics)	—
Journal of Forest Science (Lesnictví-Forestry)	—
Veterinární medicína (Veterinary Medicine – Czech)	—
Czech Journal of Food Sciences (Potravinařské vědy)	—
Plant Protection Science (Ochrana rostlin)	—
Czech Journal of Genetics and Plant Breeding (Genetika a šlechtění)	—
Zahradnictví (Horticultural Science)	—
Zemědělská technika (Agricultural Engineering)	—

Name or organization:

Address + Postal Code:

CHOVÁNÍ NEHOSPODAŘÍCÍCH VLASTNÍKŮ PŮDY: PŘÍPAD JEDNÉ LOKALITY

THE BEHAVIOUR OF NON-FARMING LANDOWNERS: A CASE STUDY OF ONE LOCALITY

H. Hudečková, M. Lošťák

Czech University of Agriculture, Prague, Czech Republic

ABSTRACT: The development of modern (industrial) society leads to the separation of ownership (incl. the land ownership) from the cultivation of the property which is now in the hands of special social strata. As for the land ownership, the issue that is discussed concerns the fact that the land is less and less cultivated by its owners. The formation of two groups of non-owners farming either minority or majority of rented land and non-farming landlords who rent their fields poses the questions about motives of actions and strategies of these groups. This paper outlines some moments formed by the economic, social and cultural factors which influence both groups in their relations to the land management and land cultivation. The paper pursues the projection of generally known institutional frame (both formal and informal) into the ways of land management. The paper also attempts to think over the factors influencing the decision-making of the landowners in the issue of their land management. There is also asked one of the questions on the border between the sociology and institutional economics how these strategies influence transactional costs related to land ownership and land cultivation from the point of view of existing institutional frame in Czechia. The paper presents the results of the questionnaire survey which was implemented in one out of the three rural communities included in empirical investigation of the project supported by the Research Support Scheme of the OSI/HESP: Institutional Change in the Czech Agriculture: The Behaviour of Non-Farming Private Landowners (grant No. 1208/1997). The paper briefly describes the community from the point of view of farming considered as social and cultural phenomenon. The data for the description were found through other than questionnaire survey techniques of sociological research – i.e. through documentary research, long-term field work and through non-standardized interviews. This part continues by the presentation of the questionnaire survey results. These results are structured into three parts: (1) characterization of the landowners (who are they as social groups; development of their land ownership incl. the heritage; who are they as renters and as the farmers/non-farmers); (2) motivation of land ownership; the reasons for renting the land and the strategies related to renting the fields; (3) relations owner of the land-renter of the land. The results are presented as preliminary findings because they do not include the comparison with the findings in two other localities of the project. These localities differ from the one described in the paper because of the historical path and contemporary conditions for farming. Nevertheless, the findings suggest to confirm the hypothesis about the gap between formal institutional frame for land use and land ownership (this frame is created by the legislation and economic rationality that have their origin in so-called macro-world) and the true behaviour of the non-farming landlords (this behaviour reflects the formal institutional frame and modifies it on the basis of lived micro-world). This gap is evident: (a) in interchangeability of the meanings of terms "land ownership" and "land use" (probably as the result of the restoration of the cultural pattern from the pre-collectivistic period which was paradoxically supported through the collectivistic superiority of land use over land ownership), (b) in the preference of non-economic reasons for owning the land (probably foreshadowing the economic benefits in the future), and (c) in the fact that sounds a bit odd – the land owners trust the farm farming their fields although the farm does not cope with the obligations signed in the contract about land rent.

Key words: non-farming landowners, land renters, social actions, transactional costs, institutions, questionnaire survey

ABSTRAKT: S rozvojem moderní (industriální) společnosti dochází všeobecně k oddělování vlastnictví (včetně půdního) od opravdového spravování majetku, které se čím dál, tím více stává doménou zvláštní sociální vrstvy. V případě pozemkového vlastnictví je půda relativně stále méně obhospodařována těmi, kdo ji vlastní. V situaci, kdy se zformovaly dvě skupiny – nevládníci hospodařící (ať už většinově nebo částečně) na pronajaté půdě a nehospodařící vlastníci (kteří půdu pronajímají) – se objevují otázky motivů jednání a strategií obou těchto skupin, pokud se týče půdy. Článek přináší výsledky dotazníkového šetření v jedné ze tří obcí, zahrnutých do empirického výzkumu této problematiky. Seznamuje stručně s charakteristikou této obce z hlediska zemědělského hospodaření jako sociokulturního jevu (údaje byly získávány dalšími technikami sociologického výzkumu – studiem dokumentů, pozorováním a rozhovory), a poté s výsledky dotazníkového šetření – charakteristikou vlastníků půdy, motivací držby půdy, důvody jejího pronájmu a s tím spojenými strategiemi, vztahy nájemce s pronajímateli. Výsledky nasvědčují předpokladu, že mezi formálním institucionálním rámcem pro vlastnictví a užívání půdy v České repub-

lice (tvořeným zákonnými úpravami a majícím původ v tzv. makrosvětě) a skutečným chováním nehopodářících vlastníků půdy (reflektujícím formální institucionální rámec a přetvářejícím ho na základě žitého mikrosvěta) existují značné diskrepance.

Klíčová slova: nehopodáři vlastníci půdy, nájemci půdy, sociální jednání, transakční náklady, instituce, dotazníkové šetření

ÚVOD

V říjnu 1997 začala čtyřčlenná skupina rurálních sociologů (Michal Lošťák, Helena Hudečková z ČZU v Praze a Sandy Rikoon, David O'Brien z University of Missouri – Columbia, USA) řešit dvouletý výzkumný projekt „Institucionální transformace v českém zemědělství: Chování nehopodářících vlastníků půdy“, podporovaný mezinárodní institucí Open Society Institute/ Higher Education Support Program (smlouva RSS No. 1208/1997).

Základní metodou řešení tohoto výzkumného projektu, který obsahuje rozsáhlou empirickou část, je metoda srovnávací. V první etapě práce (1997–1998, převážně empirického a analytického charakteru) srovnáváme obecná východiska rámuující užívání půdy v České republice (dále ČR) s tím, jak je nakládání s půdou realizováno konkrétními subjekty v konkrétních místech. Neboť „odlidštěný“ svět právních paragrafů, ekonomických výpočtů, ekologicky správných postupů, vždy vycházející z racionálních principů (ve smyslu racionality moderní vědy) je v žité realitě konfrontován s jinou racionalitou, příp. neracionalitou jednání aktérů, kteří hrají hru s půdou a o půdu v rámci svého každodenního života. Svět formálních institucí se se světem neformálních institucí zaváděných při znovuosvojování půdy nekryje, jen překrývá. V druhé etapě práce (1999, již více syntetizující a teoretizující) použijeme srovnávací metodu v mezinárodním kontextu ČR a USA. Neboť, ač vytváření formálních institucí, tak samotní aktéři (účastníci se spravování půdy) mají v obou prostředích jinou historii, česká i americká společnost jsou součástími sociálního lidského světa, který se globalizuje.

Hlavním smyslem celé práce je porovnat situaci makrosvěta (národní a globální společnosti) s tím, jak je tato situace vnímána, utvářena a přetvářena na úrovni mikrosvěta (lokální úrovni, mezi konkrétními jednajícími subjekty).

PRÍSTUP A VÝCHODISKA

V úvodu byl naznačen hlavní cíl a metoda řešení projektu. Konkretizujeme je pro první etapu práce. Směřovali jsme v ní k dosažení dvou cílů:

1. Získat základní informace a popsat rámec formálních (zákony, další ekonomická a ekologická pravidla a opatření) a neformálních (tradice, zvyky, zažitá zkušenosti a konkrétní žité způsoby v uplynulých cca šedesáti letech) institucionálních rámců definujících nakládání s půdou, v nichž se pohybují aktéři.

Na základě tohoto popisu lze vytvořit hypotézy ověřované plněním druhého cíle.

2. Získat konkrétní informace o chování vlastníků půdy ve třech vybraných lokalitách ČR a porovnat je s vytvořenými hypotézami.

K dosažení prvního cíle byly studovány a konzultovány příslušné zákonné úpravy (především právního a ekonomického charakteru) a situace vytváření trhu s půdou, aby byl postižen formální institucionální rámec. Pokud jde o neformální instituce, využili autoři k sekundární analýze sociologických prací dřívějších i soudobých, jiných sociologů i vlastní. K dosažení druhého cíle bylo použito více stylů empirického sociologického šetření a z toho vyplývajících konkrétních sociologických technik. Hlavní důraz byl kladen na přímé šetření ve třech vybraných venkovských lokalitách, které již byly autorům známy z jejich dřívějších zkoumání.

Nyní získávané konkrétní empirické údaje byly shromažďovány především dotazovacími technikami – nestandardizovanými rozhovory s představiteli zemědělského hospodaření a obecní samosprávy (bylo provedeno celkem 18 rozhovorů a jejich záznamy jsou uloženy u autorů článku) a dotazníkovým šetřením mezi vlastníky půdy (dotazník byl vytvořen na základě konzultací s americkými kolegy tak, aby část mohla být srovnávána s jejich šetřením, provedeným v roce 1994). Podrobné údaje o počtech dotazovaných zatím neuvádíme, protože v době přípravy článku šetření nebylo ukončeno.

Pro řešení projektu je výchozí otázka korespondence a diskrepance mezi dvěma výše uvedenými institucionálními rámci pro nakládání s půdou – makrosvětem formálních institucí (především zákonných úprav) a lokálními mikrosvěty neformalizovaného jednání konkrétních subjektů (které musí do makrosvěta zapadat, ale může v něm mnohé až kuriózním způsobem upravovat). Právě tento úhel pohledu, tj. souvztáznost formálně ideálního (a normativně vymezeného) s reálným (vymezeným žitou realitou) odlišuje sociologii od jiných disciplín, v jejichž zájmu je také sledovat fenomén nakládání s půdou. Naším cílem je dokumentovat a pokusit se vysvětlit „vzdálenost žité a psané reality“. Nejde jen o to, abychom obohatili sociologickou literaturu, zjištění mohou mít i praktický charakter. Politické působení je tehdy dobré, když se přiblíží žádoucí k možnému co nejvíce, jestliže tedy formálně existující institucionální rámec pro nakládání s půdou umožní co nejlépe koexistovat jednak zájmům obou hlavních aktérů této činnosti (vlastníkům a uživatelům půdy), a jednak rozličným lokálními podmínkám, které jsou bázi pro vytváření trhu s půdou.

Není-li této koexistence dosahováno, rostou tzv. transakční náklady na provoz celého systému tvořeného interakcemi mikrosvětů a makrosvěta (tj. podle Coase náklady na sjednávání, vyjednávání, monitorování a dodržování pravidel hry, umožňující fungování obou světů jako elementů jednoho společenského systému). A přerostou-li únosnou mez, celý systém se stane nefunkčním (např. když na straně makrosvěta nejsou pravidla dostatečně definována anebo na straně mikrosvěta je dosažení pravidel nesmírně náročné a nákladné). Přeneseno do našeho problému – jako základní otázku si pokládáme, jak dalece vlastníci internalizovali zákonná pravidla týkající se vlastnictví a užívání půdy a jak dalece jsou náchylní vytvářet vlastní pravidla hry, ospravedlněná tím, že vycházejí z jejich mikrosvěta (resp. z jejich vlastní historie a žité reality) a mají cíl snížit náklady, které jim přináší plné respektování pravidel daných z úrovně makrosvěta.

Tato obecná hypotéza o korespondenci a/nebo diskrepanci institucionálních rámců, v jejichž poli se pohybují nehošpodařící vlastníci půdy, v sobě skrývá více dílčích poloh, pro které usuzujeme spíše na diskrepanci než korespondenci:

- a) Nerealizovatelnost instituce soukromého vlastnictví půdy pro zemědělské hospodaření v kolektivistickém období v ČR způsobila, že nedocházelo (jako v zemích s nekollektivistickou historií socialistického typu) k přirozené půdní koncentraci a rozrušila to, co je nazýváno vlastnickým poutem, vlastnickým citem (tj. důležitý psychosociální či sociokulturní element pro osvojení půdy).
- b) Český způsob reprivatizace půdy akcentoval kontinuitu dekollektivizačního s předkollektivizačním obdobím při vytváření formálního institucionálního rámce pro nakládání s půdou, se zamlčeným předpokladem, že nastolením takového rámce dojde k adekvátní změně také v poli neformálních institucí.
- c) S rozvojem moderní, industriální společnosti sílí tendence, že půda je stále méně obhospodařována těmi, kteří ji vlastní. Tato druhá etapa urbanizačního procesu následuje po první, kdy půda začala ztrácet na svém sociálním významu základního statusotvorného činitele ve venkovské komunitě (zůstává oceňován její ekonomický význam, resp. ekonomický přínos z jejího vlastnictví).
- d) Současná situace v ČR však nenasvědčuje tomu, že by vlastníci ekonomický přínos zvláště vyzdvihovali. Spíše předpokládáme, že, ačkoliv si vlastnické pouto k půdě neosvojili (ve smyslu, že vlastnit půdu znamená umět o ní rozhodovat a odpovědně kontrolovat nakládání s ní), kladou větší důraz v motivaci její držby na dříve již zmíněné psychosociální (so-

ciokulturní) stránky. V tom se však promítá jistá racionalita – nemají-li půdu skutečně osvojenou, nemusí se o ni starat a přitom se jim vrátilo vědomí, že tato půda je jejich.

e) To se promítá do vztahů mezi nájemci a pronajimateli půdy, které nesou silné dědictví kolektivistického období v ČR. Vzory, na jejichž pozadí se tyto vztahy utvářejí, se mění velmi pozvolna.

ANALÝZA A DISKUSE

V dalším textu uvádíme první výsledky empirického šetření o chování nehošpodařících vlastníků půdy, resp. výsledky získané analýzou dotazníkového šetření v jednom z vybraných objektů, v jedné lokalitě na Českomoravské vrchovině¹, kde hospodaří zemědělské družstvo, následnický subjekt po jednom z hospodářství bývalého státního statku, které operovalo před dekollektivizací na katastrech pěti obcí, na výměře dosahující skoro 2 000 hektarů půdy. Družstvo dnes hospodaří na katastru čtyř obcí (resp. o čtvrtý se vede spor), výměra zahrnuje zhruba 800 ha, avšak zmenší se o skoro 150 ha, o něž má zájem jiné družstvo, více prosperující. Začneme velmi stručnou charakteristikou této lokality, resp. jejích rysů podstatných z hlediska zemědělského hospodaření jako sociokulturního jevu.

Nesnadnost hospodaření v této lokalitě dobře symbolizuje název její vesnice, proslavené českými malíři – Kameničky. Není to kraj úrodný, patří do bramborářské výrobní zemědělské oblasti. Zemědělství se zde tradičně dotýkalo naprosté většiny rodin. Když byly velmi skromné, užívalo je pět, šest hektarů půdy. A většina zdejších rodin ani tolik půdy neměla. Svou obživu obstarávala kombinováním řemeslné práce (později práce v průmyslu) se zemědělstvím. Sedláky zde byli nazýváni ti, kteří vlastnili osm a více hektarů půdy. Obec byla převážně domkářská a její sociální struktura nebyla výrazněji sociálně diferencována. Celý zdejší kraj je historicky považován za typicky český a chudý, s obyvatelstvem výrazně nábožensky orientovaným, převážně katolickým, ale též s nezanedbatelnou evangelickou komunitou.

Nenajdeme zde výraznější změnu v pozemkové době (kromě dělení gruntů v 19. století) a ani urbanizace (zasahující obec nepřimo, prostřednictvím růstu průmyslu v blízkém malém městě, kam zprvu dochází, později dojíždí řada živitelů místních rodin) nezasáhla do sociální struktury obce nikterak výrazně. Srovnáme-li její vývoj s vývojem jiných venkovských lokalit², usuzujeme, že žádná ze změn, důležitých pro zemědělské hospodaření v českých zemích ve dvacátém století (pozemková reforma, světové války, kolektivizace a dekollektivizace) zde neprobíhala příliš razantně.

¹ Rozeslali jsme (příp. rozdali) dotazníky všem pronajimatelům půdy místnímu družstvu (kromě případů úmrtí či přerušení kontaktů s družstvem z jiného důvodu a sporných případů, což se týká katastru celé jedné obce) a též těm, kteří v obci pronajímají půdu někomu jinému než tomuto družstvu.

² Zde máme na mysli nejen srovnání s dalšími dvěma lokalitami, zahrnutými do tohoto výzkumu, ale s řadou dalších případů, studovaných autory článku při řešení jiných výzkumných projektů od roku 1990.

O kolektivizaci se dá říci, že ve své první fázi měla poněkud kuriózní průběh (na podzim v roce 1952 bylo založeno JZD, které nikdy nezahájilo společnou činnost, neboť příštího jara zemědělci akt založení nerespektovali a „rozjeli se pracovat každý na své pole“) a nikdy se tu nepovedla (družstvo založené později, v roce 1957, pracovalo špatně, takže v roce 1965 převzal hospodaření státní statek, do kterého bylo připojeno více družstev blízkého okolí). Rovněž tak zdejší dekolaktivizace má rozpačitou podobu (privatizační projekt státního statku z roku 1992 obsahoval jen privatizaci provozů bez půdy, družstvo vlastníků půdy bylo založeno až k 1. 4. 1993). Dnešní stav družstva je neradostný. Po dvou letech „žití z podstaty“ vykáže družstvo již po čtvrtý rok ztrátu. Převládá mínění, nezřetelně vyslovované, spíše potvrzované mlčením či krčením rameny, že likvidace je docela dobře možná. Říká se tu, že „lidé prý dosud nepochopili, že se o svůj majetek musí postarat, nadávají, lecos si uvědomují, ale v celku situace se neorientují“. Jejich chování se dá metaforicky přirovnat k myši pobíhající z kouta do kouta v uzavřené místnosti. Osobnosti, které by dokázaly probudit aktivitu a soustředit kolem sebe větší skupinu aktérů, se tu nenacházejí. Ředitel, pověřený představenstvem družstva k odbornému vedení, nabytí důchodového věku, má zažádáno o důchod, ale nástupce, kterého by zapracoval, nemá (pozn.: jde o skutečnost podzimu 1998).

V tomto prostředí volí své strategie jednání vlastníci půdy, kteří se na ní nerozhodli hospodařit po vydání bývalým statkem³. Rozhodnutí hospodařit na veškeré své půdě neučinil v obci nikdo z respondentů půdy. Jak dále uvidíme, strategie vlastního hospodaření nepřesahují v naprosté většině samozásobitelské aktivity. V obci však éru kolektivního hospodaření „přežili“ tři soukromí hospodáři. Pro jednoho z nich není dekolaktivizace změnou z hlediska rozměru vlastního hospodaření, neboť své hospodářství ani nerozšířil, ani nezmenšil a udržuje je od nabytí důchodového věku (1985) v rozměru, ve kterém je schopen ovládnout je s rodinnou pomocí. Je mu 74 let. Pro další rodinné hospodářství také dekolaktivizační změna neznamená rozšíření vlastního hospodaření, nýbrž svobodnou volbu naložit s půdou podle vlastního uvážení a výběru, jak sami říkají dva bratři (mladšímu je 76 let), majitelé tohoto hospodářství. Hlavně faktor věku ovlivnil jejich strategii dále nehospodařit a svou půdu svěřit třetímu z místních rodinných hospodářství, které se v rámci dekolaktivizačního procesu rozšířilo. Ovšem není zde vyjasněné následnictví a perspektiva hospodářství tudíž zůstává otázkou.

Tomuto třetímu hospodáři pronajali půdu dva respondenti našeho souboru (tj. 2,9 %). Další tři (tj. 4,3 %) nemají většinu vlastněné půdy v pronájmu

u místního družstva. Potom 92,8 % souboru tvoří ti, kteří většinu osobně vlastněné půdy pronajali právě místnímu družstvu⁴. Pro 55,1 % respondentů platí shoda jejich bydliště s místem působení družstva. Vzdálenost mezi těmito dvěma místy do 10 km platí pro dalších 20 %, do 20 km pak pro 5,7 % respondentů. Tuto vzdálenost bydliště od podniku, který půdu obhospodaruje, můžeme ještě považovat za takovou, že vlastníci mohou nakládání se svou půdou kontrolovat, vezmeme-li v úvahu možnosti dané každodenním životem. Zmínujeme se o tom proto, že nás dále také zajímá, jestli mají pronajimatelé přehled o nakládání podniku s jejich půdou. Vedení družstva totiž vyjádřilo, že je jen málo těch, kteří takovou starost projevují. Vzdálenost mezi místem bydliště a působením podniku přesahující 20 km platí tedy pro asi čtvrtinu respondentů, přitom skoro celá jejich polovina (tj. z této čtvrtiny) bydlí více než 50 km daleko od místa působnosti družstva.

Vyjmeme-li ze souboru případy, kde tzv. „většinovým nájemcem“ není místní zemědělské družstvo (je to pět dříve uvedených případů), nedosahuje průměrná výměra pronajímané půdy družstvu 5 hektarů, přičemž zhruba po 15–20 % tvoří skupiny respondentů, pronajímající půdu do výměry 1, 2, 3 a 4 hektary, a s dalším růstem výměry se jejich počet výrazně snižuje tak, že do 5 a 6 hektarů půdy pronajímá vždy 6 respondentů a více (tj. 7–15 ha) jen dva respondenti.

Charakteristika vlastníků půdy v lokalitě

Tuto charakteristiku pojednáme z více úhlů pohledu – jako osob, jako dědiců a vlastníků, jako pronajimatelů a jako hospodářů na vlastní půdě.

A) Osobní charakteristika vlastníků

Skoro ze dvou třetin (63,2 %) jsou vlastníky muži. Průměrný věk respondentů je 61,6 let, přičemž nejmladší je 33letý a nejstaršímu je 80 let. Nejčetnější skupinou jsou 66letí a 77letí. Podle vlastního označení bydlí více než dvě třetiny respondentů ve vesnicích (69,6 %) a necelá třetina ve městech. Ať jde o vesnice či města, jde vždy o „malou“ dimenzi obou těchto sídelních útvarů – v malých vesnicích (do 500 obyvatel) bydlí 85 % venkovanů a v malých městech (do 15 000 obyvatel) více než tři čtvrtiny (77 %) měšťanů. Většinu tvoří ženatí a vdané (71 %), po nich následují vdovci a vdovy (18,8 %) a dále ojediněle rozvedení či svobodní. Proporcčně jsou v souboru zastoupeny osoby se základním vzděláním, vyučením a vyšším vzděláním (příslušně 33,3 %, 37,7 % a 28,9 %), přičemž ve třetí jmenované skupině převažují středoškolaři nad vysokoškolaři v poměru 2 : 1. Vzhledem k vysokému průměrnému věku tvoří většinu souboru důchodci

³ Půda byla vydávána na základě žádosti, formulované podle interního dokumentu „Výzva k vydání věci podle ustanovení § 6“, a vedení statku nedělovalo s vydáváním půdy průtahy.

⁴ V následující analýze nebudeme hýřit čísly, ale zachycovat proporce. V jednotlivých otázkách se počty respondentů nepatrně mění podle toho, kolik respondentů nezodpovědělo příslušné otázky – celkové *N* souboru je 69.

(63,8 %, v naprosté většině starobní), za nimi následují zaměstnanci v průmyslu (13 %), podnikatelé mimo zemědělství a zaměstnanci ve službách (po 7,2 %) a teprve na posledním místě to jsou zemědělci-zaměstnanci (2,9 %). K nim můžeme přičíst další dva případy zaměstnávající se zemědělstvím v kombinaci s jinou činností či důchodem (potom by šlo o 5,8 %, což na uvedeném pořadí nic nemění) a zbytek tvoří další dva případy „jiných“ zaměstnání (2,9 %).

B) Charakteristika vlastnicko-dědičká

Respondenti vlastní v průměru 5,2 hektarů půdy. Nejmenší vlastněná výměra činí 0,3 ha a největší 26 ha (avšak tento vlastník nemá většinu půdy v pronájmu u místního družstva, toto družstvo pro něj není „většinovým nájmcem“). Střední hodnota činí 4 ha. Struktura vlastněné půdy má nejčastěji podobu: pole + louky (50 %), jen pole anebo pole + louky + les (příslušně 16,2 % a 20,6 %). Půda vlastníků se téměř v 60 % případů nalézá přímo v místě, kde respondent bydlí, ve čtvrtině případů ve vzdálenosti do 20 km a v necelých 20 % ve vzdálenosti větší než 20 km. Jen ve dvou případech jde o kombinaci dvou z uvedených tří distancí mezi místem půdy a bydlištěm dotazovaných. Seřadíme-li počty respondentů podle velikosti vlastněné půdy, na prvním místě se ocitnou vlastníci 5 ha (8,8 %), následují vlastníci 4 a 2,5 ha (po 5,9 %) a dále ti, kteří vlastní 2 ha, 2,3 ha, 3 ha, 6 ha a 7 ha (vždy po 4,4 %). Jen 6 vlastníků má 10 a více hektarů půdy. Již tyto údaje potvrzují hypotézu o vztahu mezi nerealizovatelností vlastnictví a koncentrací půdy v ČR.

Pro více než polovinu souboru je typické, že půdu získala do vlastnictví až v dekolokativizačním období (55,6 %). Za „staré“ jsme označili ty vlastníky, kteří půdu získali již před kolektivizací, což znamená před rokem 1957. Takových je v souboru 14,3 %. Znamená to pak, že skoro třetina respondentů označila, že půdu získala v období kolektivizace, což vypovídá o rozlišování pojmů „vlastnictví“ a „užívání“.

Nejčastěji to byli rodiče (vlastní či manželského partnera), od kterých dotázaní půdu získali (84,4 %). V druhém pořadí odpovídají, že to byl stát (20,3 %) – zde poprvé narážíme na zaměstnávání či nestejně chápání pojmů „vlastnictví“ a „užívání“. Ojedinele to byli jiní, po nichž byla půda děděna (či jinak do vlastnictví předána) – sourozenci, jiné příbuzné osoby (v obou případech vlastní či manželského partnera) a osoby nepřibuzné. V deseti případech jde o předání půdy více než jednou osobou.

C) Charakteristika pronajímatele

Zatímco střední hodnota vlastněné půdy činila 4 ha, u pronajímané půdy dosahuje 3,5 ha. Nejčastěji jsou pronajímány 4 ha (16,2 %), dále 2 ha (8,8 %), 3 ha a 5 ha (po 7,4 %). Jen tři vlastníci pronajímají více než 10 ha půdy (4,5 %).

Jen u šesti případech se vyskytuje současný pronájem více hospodařících subjektům, přičemž (jak bylo výše

uvedeno) ve třech případech to není družstvo ve sledované obci, které by bylo „většinovým nájmcem“.

D) Charakteristika zemědělského hospodáře

Jen polovina z respondentů na části své půdy pracuje. Nejčastěji to je jen na 0,5 ha půdy. Průměrná výměra půdy, obhospodařované „vlastními rukama“, činí 0,8 ha. Větší rozměr vlastního hospodaření (nad 2 až 7,5 ha půdy) nacházíme u 11 respondentů (16,4 %).

44,1 % respondentů získalo vlastní zkušenost s hospodařením již před kolektivizací. V době kolektivizace pak šestina respondentů hospodařila na svých pozemcích soukromě po dobu deset a více let z tohoto období (což považujeme za významné z hlediska získané zkušenosti) a pro necelou čtvrtinu dotázaných platí, že pracovali v kolektivizovaném zemědělském podniku, který užíval jejich půdu.

Více než polovina respondentů (58,5 %) obhospodařovala v době kolektivizace záhumenek, přičemž většinou (dvoutřetinově) nešlo jen o chvilkové věnování se této činnosti, ale o podstatnou dobu z hlediska trvání kolektivistického období.

V pokolektivizačním období se k vlastnímu hospodaření (jak to sami uvádějí) odhodlali jen čtyři respondenti a uvádějí výměry od 1 do 5 hektarů, přičemž se zvyšující se uváděnou výměrou se zapojují do hospodaření i další členové rodiny. Připojme, že mezi těmito případy je zahrnut jeden z těch, který toto hospodaření provozoval i v období kolektivistickém. Pro ty „nové“ soukromé hospodáře není tato činnost hlavním zdrojem obživy, kombinují ji s jiným zaměstnáním či důchodem.

Tradice zemědělského hospodaření v rodině z doby předkolektivistické platí pro 91,3 % dotázaných. Avšak samotní respondenti se na tomto rodinném hospodaření podíleli jen z menší poloviny (ze 46,7 %). Z hlediska námi sledovaného problému je zajímavá odpověď na otázku, co se dělo s půdou, kterou rodina vlastnila a nepracovala na ní, neboť v tomto kraji to bylo velmi neobvyklé. Takových případů je celkem 6 (8,7 %) – zpolo jde o obdělávání pozemků jinými zemědělci a zpolo o nevěnování péče těmto pozemkům.

V době kolektivistické platí pro dvě třetiny rodin respondentů, že předaly půdu do užívání družstva ihned po kolektivizačním aktu (65,7 %), 14,9 % rodin vzdorovalo kolektivizaci po celou dobu působení družstva a ještě po přebrání hospodaření státním statkem (tj. do roku 1966 včetně) a 16,4 % tvoří případy rodin, vzdorujících děle (tj. nejméně deset let). Do celku nemohli být započítáni ti, kteří neuvedli počet let, po který v době kolektivizace jejich rodina ještě hospodařila soukromě.

Nikdo z nejbližší rodiny (z generace předcházející respondenta, jeho současníků a následníků) nepracoval v socialistickém podniku (užívajícím jejich půdu) v celých 42 % případů. Přesto je účast rodinného příslušníka (výrazně častěji v generaci předcházející než současné a následné) na práci v socializovaném zemědělství významně vyšší než účast vlastní (příslušně 58 % oproti 23,2 %).

ním období. Zatímco čtyři respondenti považují vlastní hospodaření na části opět převzaté půdy za „soukromé hospodaření“, jen v jednom případě se to týká i nejbližší rodiny respondenta (rodičů, dětí či sourozenců).

Motivace držby půdy, důvody jejího pronájmu a s tím spojené strategie

Dalším blokem dotazování byly důvody, proč respondenti půdu jednak drží a jednak pronajímají určitému nájemci (včetně představy o pokračování nastoleného nájemního vztahu). U obou druhů důvodů byly některé nabídnuty, ale zároveň byla ponechána možnost přispívat další. U důvodů držby půdy byla pomocí čtyřstupňové škály měřena „síla ovlivnění“ od „nulového“ až po „velmi silné“.

Sledujeme zprvu výsledky týkající se důvodů držení půdy. Bylo to 21 respondentů, kteří využili možnost uvést vlastní, námi nenabízený důvod, který zpravidla silně ovlivňuje jejich rozhodnutí držet půdu ve vlastnictví. Tyto „jiné“ důvody (jak ukazuje tab. I) tudíž získaly prvenství v síle ovlivnění. Proto naznačíme i jejich obsah – úcta k rodově přebíranému dědictví a chuť obnovit tuto instituci po předchozím útlumu, vyjádření vůle nakládat svobodně s tím, co je „naše“, vyjádření ekologického vědomí ve smyslu pěstovat si vlastní zdravé potraviny a ochraňovat přírodu kontrolou užívání vlastních pozemků („roste na nich levný chleba a to je třeba chránit“), naděje na budoucí zhodnocení půdy. První dva z uvedených důvodů mají charakter psychosociální (sociokulturní), další akcentuje ekologický rozměr zemědělského hospodaření a poslední ekonomický aspekt v širším slova smyslu. Nutno připomenout, že někteří z respondentů přisuzovali vyjádření, která, více než odůvodňují držbu půdy vysvětlují či omlouvají, proto tato držba není doprovázena vlastní prací na ní (např. „chybí mechanizace, budovy“, „pozemky leží v intravilánu“, „jsem už starý“).

Pořadí sledovaných důvodů držby půdy v souboru vlastníků v dané lokalitě vypovídá o převaze těch důvodů, které jsme nazvali psychosociálními či sociokulturními a liší se od důvodů ekonomického charakteru svou povahou. Ekonomické chování je považováno za chování typicky racionální, charakteristické pro jednání v moderní společnosti. Můžeme pak uvažovat, že důvody, mající oproti vzoru ekonomického chování více emocionální než racionální jádro, byly vybírány jako vyjádření nesouhlasu s kolektivistickým uspořádáním a později nad nimi převládnu důvody s jádrem racionálním, které budou tříbit chuť podržet si půdu či se jí zbavit. Jinou úvahou může být, že nižší orientace na ekonomicky vedené postoje souvisí s místními podmínkami historickými i soudobými (chudost kraje, jak jsme uvedli v úvodní charakteristice lokality a neutěšená ekonomická situace místního zemědělství, na niž

jsme taktéž ve stručnosti upozornili). Odporovalo by pak „zdravému rozumu“, aby v takovém prostředí lidé akcentovali případné ekonomické zisky. Ovšem pak už nelze považovat výsledný obraz důvodů držby půdy jako zbavený racionálních úvah, neboť (jak vyplývá z dalších částí dotazování, zaměřených ke vztahům mezi nájemci a pronajimateli) je lépe půdu držet do té doby, dokud se o ni někdo jiný (v tomto případě místní družstvo) postará.

Dále se zaměříme na výsledky, týkající se důvodů pronájmu půdy jejich současnému nájemci, a to v čase, kdy byla tato volba prováděna (1993) a případná její korekce v roce 1998. I zde bylo nabízeno celkem deset důvodů a volné místo bylo rezervováno pro vyjádření těch důvodů, které nabídka neobsahovala. Výsledky ukazují na následující pořadí důvodů pronájmu (části) vlastněné půdy jejich současnému nájemci:

	Absolutní výskyt	Relativní výskyt
1. Nemohl/a se starat o svou půdu	40	58,0
2. Nechtěl/a půdu prodat	15	21,7
3. Neměl/a konkrétní představu, jak s půdou naložit a pronajal/a ji zemědělskému podniku, který ho/ji oslovil	14	20,3
4. Nevěděl/a o jiné možnosti, jak s půdou naložit	12	17,4
5. Jiné („družstvo ji převzalo“, „přestěhováni“, „přání, aby půda byla obhospodářována“, „již nešlo sám začít a přitom zachovat půdu v rodině“)	6	8,7
6. Předpokládal/a možnost přilepšit si k příjmům	5	7,2
7. Rozhodl/a se tak po konzultaci s odborníky	2	2,9
8. Předpokládal/a možnost získat dostatečný zdroj příjmů bez nutnosti být nadále závislý/á na jiných zdrojích	1	1,4

Pozn.: Součet není 100 %, neboť bylo povoleno více voleb.

Jako volně zodpověditelná otázka následovala možnost korekce těchto důvodů (resp. přiřazení nového) po pětileté zkušenosti. Odpověď našlo jen 9,6 % respondentů – nyní by spíše hledali možnost pronájmu soukromému zemědělci (fyzické osobě) a v podtextu lze tušit, že „snad by to bylo lepší, ale není výběr a situace je zlá“ (ona situace byla jednou vyjádřena přímo jako „hrozný bordel na ministerstvu“).

A jaké jsou strategie pronajímání půdy do budoucna?⁵ Jen 15,4 % respondentů uvažuje o změně nájemce v horizontu 1–3 let. Další 4,6 % uvádějí pětiletý a 3 % desetiletý horizont. Většina respondentů však o změně neuvažuje (52,3 %) a další větší část (24,6 %) uvažuje tak, že půdu ponechá současnému uživateli, pokud on ji bude chtít obdělávat. Celkem 40 respondentů (tj. 58 % ze všech) se zabývalo představou změnit správu půdy, avšak 17 z nich (42,5 %) přiznalo, že nevědí, jak. Dalších 20 % vyjádřilo odpověď přáním, aby sou-

5 Abychom získali validnější odpovědi, předeslali jsme, že otázka je určena těm, kteří chtějí do tří let nájemce změnit, ale odpovídali na ni i jiní.

I. Důvody, které vedou respondenty k držbě půdy – The reasons why the owners keep the land

Pořadí podle „síly“ ovlivnění důvodem	Obsah důvodu	Provedení extrémní volby
1. průměrná síla ovlivnění = 2,52 (tj. velká až střední)	„jiné“ – obsah viz v textu	velmi vysoký vliv pro 23,8 % volbu provedlo 21 respondentů
2. průměrná síla ovlivnění = 2,17 (střední)	„Mám řadu vzpomínek na místo, kde se mé pozemky nacházejí a jejich vlastnictví pro mě znamená silné pouto s tímto místem“	velmi vysoký vliv pro 21,9 % žádný vliv pro 15,6 % volbu provedlo 64 respondentů
3. průměrná síla ovlivnění = 1,91 (spíše střední)	„Rád/a bych udržel/a půdu v rodině“	velmi vysoký vliv pro 16,7 % žádný vliv pro 18,2 % volbu provedlo 66 respondentů
4. průměrná síla ovlivnění = 1,84 (spíše střední)	„Půda pro mě v dnešním přetechizovaném světě znamená silné pouto s přírodou“	velmi vysoký vliv pro 9,4 % žádný vliv pro 20,3 % volbu provedlo 64 respondentů
5. průměrná síla ovlivnění = 1,27 (spíše malá)	„Rád/a bych si udržel/a spojení se zemědělským hospodařením“	velmi vysoký vliv pro 4,8 % žádný vliv pro 36,5 % volbu provedlo 63 respondentů
6. průměrná síla ovlivnění = 1,17 (malá)	„Předpokládám, že hodnota půdy do budoucna poroste, takže to může být dobrá investice“	velmi vysoký vliv pro 3,1 % žádný vliv pro 44,4 % volbu provedlo 64 respondentů
7. průměrná síla ovlivnění = 0,77 (malá)	„Vlastnictví půdy znamená určitou jistotu ve vztahu k možnosti, jak získat větší množství peněz, kdybych je nutné potřeboval/a a zrovna by mi chyběly“	velmi vysoký vliv pro 0,0 % žádný vliv pro 50,0 % volbu provedlo 62 respondentů
8. průměrná síla ovlivnění = 0,39 (spíše žádná)	„Vlastnictví půdy představuje v současné době dobrý zdroj příjmů“	velmi vysoký vliv pro 0,0 % žádný vliv pro 68,8 % volbu provedlo 64 respondentů
Ranking according to the extent of influence by a reason	The reason and its content	The extreme choices on the scale
1. average influence = 2.52 (i.e. great or middle)	"others" – for their content see the text	very high influence for 28.8% chosen by 21 respondents
2. average influence = 2.17 (middle)	"I have many memories associated with the area where my land is located and owning the land keeps me in touch with this area."	very high influence for 21.9% no influence for 15.6% chosen by 64 respondents
3. average influence = 1.91 (rather middle)	"I want to keep the land in the family."	very high influence for 16.7% no influence for 18.2% chosen by 66 respondents
4. average influence = 1.84 (rather middle)	"The land means for me strong ties with the nature in contemporary world which is full of technical devices."	very high influence for 9.4% no influence for 20.3% chosen by 64 respondents
5. average influence = 1.27 (rather low)	"I want to keep some personal contacts with farming."	very high influence for 4.8% no influence for 36.5% chosen by 63 respondents
6. average influence = 1.17 (low)	"I assume the value of the land will increase in the future."	therefore it could be a good investment."
7. average influence = 0.77 (low)	"The landownership means the certainty related to the possibility how to get a greater amount of money if I would need it and I would lack it."	very high influence for 0.0% no influence for 50.0% chosen by 62 respondents
8. average influence = 0.39 (rather no influence)	"The land ownership provides a good source of income now."	very high influence for 0.0% no influence for 68.8% chosen by 64 respondents

půdy, avšak 17 z nich (42,5 %) přiznalo, že neví, jak. Dalších 20 % vyjádřilo odpověď přáním, aby současný nájemce zlepšil podmínky nájemního vztahu (podmínky smlouvy a/nebo jednání s pronajímatelem) a oni pak budou chtít v tomto vztahu pokračovat. Na druhé straně stejně velká skupina je rozhodnuta pro jiného nájemce. Další uvažují (8,5 %), že se o svou půdu postarají sami. Jen ojediněle se vyskytují rozhodnutí půdu prodat či darovat.

Vztah nájemce – pronajímatele

Zemědělské družstvo operuje ve stejné lokalitě (i když na menší výměře), se stejnou výrobní strategií a se zmenšeným počtem pracovníků (ne však z velké části vyměněnými) ve srovnání s bývalým hospodářstvím státního statku. Jak již bylo uvedeno, vznik byl doprovázen více rozpačitostí než aktivitou. Je otázkou, zda majitelé půdy tento subjekt považují za nástupnický po bývalém statku a nastolení nájemního vztahu spíše za automatické. Výsledky nasvědčují tomu, že to tak je. Pouze jeden respondent ze souboru svou půdu zprvu pronajal někomu jinému, a teprve později družstvu,

není nástupnickým subjektem bývalého státního statku. O jisté neorientovanosti svědčí výsledky, že respondenti uvádějí různé roky převodu pozemků ze statku do družstva (v rozmezí čtyř let). Jen 26,1 % odlišuje v dekolaktivizačním procesu dobu, kdy pozemky ještě užíval statek od doby, kdy na nich začalo hospodařit družstvo.

Jen dva z respondentů se na činnosti družstva podílejí pracovně, jeden z nich v úrovni nejvyššího vedení. A pouze jeden z dalších respondentů označil své členství v družstvu. Máme za to, že více z respondentů své členské zapojení neuvědli, jsouce při tom vedeni dřívějším nerozlišováním pracovního od členského vztahu. Domníváme se také, že těsnější vztah (to je členský nebo pracovní oproti pouze nájemnímu vztahu) nehrál roli pro motivaci zodpovědět dotazník (spíše možná naopak).⁶

Nad očekávání rozličné jsme získali údaje, pokud jde o smluvní vztahy mezi družstvem – nájemcem a vlastníkem, pronajímajícím půdu. Např. se vyskytly případy (5,7 % v souboru) vypovídající, že nemají s družstvem podepsanou nájemní smlouvu, ačkoli adresy pronajimatelů pocházejí ze seznamu vytvořeného na bázi čísla nájemních smluv. 8,7 % respondentů uvádí jako dohodnutý způsob nájmu naturálie, zatímco v 56,5 % případů je uváděn nájem peněžní a v 7,2 % nájem kombinovaný, přičemž více než čtvrtina respondentů na tuto otázku neodpověděla. Vysvětlení můžeme hledat jednak ve faktu neplnění dohodnutého způsobu nájmu (což družstvo přiznává) a jednak ve faktu existujících dohod o vzdání se úhrady nájemného, jak o tom svědčí četné připojené poznámky. Jistou roli pak hraje i skutečnost, že vzhledem k situaci družstva se obě strany dohodnou (mimo psanou smlouvu), že „něco družstvo poskytne, jindy neposkytne, jak to jde“. Formalizovaný právní rámec se zhusta nekryje s neformalizovanou institucionizací nájemních vztahů. Dost chyb se z téhož důvodu vyskytlo také v odpovědi týkající se výše nájemného (peněžního). Jen třetina respon-

dentů uvedla správný údaj. Rovněž tak odpovědi o dani z pozemků, kterou družstvo za pronajímatele platí, svědčí o vysoké míře neznalosti – celé čtyři pětiny respondentů nevědí, jak vysoká je daň z hektaru jimi pronajímané půdy a z těch, kteří tuto částku uvedli, jsou jen tři čtvrtiny odpovědí správné (resp. je uvedena přibližně správná částka). Znamená to pak, že pouze 11,8 % ze všech respondentů se v otázce daně orientuje. Nemůžeme tudíž potvrdit, že vlastnictví půdy znamená její osvojení.

Odpovědi na plnění podmínek nájmu družstvem se také výrazně liší. Na jedné straně existuje 8,6 % respondentů, kteří uvedli, že nájem dostávají bez problému a pravidelně a na druhé straně 11,5 %, kteří tvrdí, že ho nedostali a dalších 8,6 %, kteří jej dostali jen jednou. Většinou odpovědi (61,5 %) je, že minulý rok nebo i víckrát nájem nedostali. Celek pak dotvářejí odpovědi o vzdání se nájmu (4 případy), anebo svědčící o smíření se s tím, že placení nájemného nelze očekávat (2 případy). I tato situace výrazně poukazuje k nesouladu mezi rámcem formálních institucí a neformálně upraveným jednáním pronajimatelů a nájemce. Neznamená to, že pronajimatelé jsou s takovou situací spokojeni, jak o tom svědčí jejich další odpovědi. Pochybnosti ke kvalitě nájemního vztahu, hodnoceného v pěti polohách, vyznívají spíše neutrálně s mírnou inklinací k nespokojenosti. Poměrně značná část respondentů (mezi 14,5 a 18,8 %) vyjádřila svou distanci odmítnutím tento vztah hodnotit (tab. II).

Zatímco předchozí údaje vyjadřovaly chování nájemce, reflektované pronajimateli, další, které uvádíme, vypovídají o ochotě pronajimatelů spolupracovat s nájemcem. Šetřili jsme ji prostřednictvím dvou ukazatelů – přání pronajimatelů, aby si s nimi nájemce „vyšel do jejich polí“ a aby s nimi konzultoval hospodaření na nich. Shodně u obou indikátorů odpověděla výrazná většina respondentů (84,4 %), že o tom buď nikdy neuvažovali, anebo by to nechtěli (přičemž poměr mezi tímto pasivním a aktivním odmítnutím spolupráce je

II. Hodnocení nájemních vztahů – The evaluation of leasing relations

Pořadí podle míry nespokojenosti ¹	Hodnocená položka ²	Provedené extrémní volby ³
1. průměrná míra nespokojenosti ⁴ = 3,36 (neutralita, resp. nejmenší nespokojenost ⁵)	péče podniku o pronajímané pozemky ⁹	velmi nespokojeno je ¹⁴ 13,6 % velmi spokojeno je ¹⁵ 1,7%
2. průměrná míra nespokojenosti ⁴ = 3,44 (převažuje neutralita ⁶)	způsob, jakým podnik jedná ¹⁰	velmi nespokojeno je ¹⁴ 15,8 % velmi spokojeno je ¹⁵ 0,0%
3. průměrná míra nespokojenosti ⁴ = 3,56 (převažuje nespokojenost ⁷)	způsob nájmu (naturálie, peníze, kombinace) ¹¹	velmi nespokojeno je ¹⁴ 16,9 % velmi spokojeno je ¹⁵ 0,0 %
4. průměrná míra nespokojenosti ⁴ = 3,77 (dřívě ⁸)	výše nájmu ¹²	velmi nespokojeno je ¹⁴ 25,0 % velmi spokojeno je ¹⁵ 0,0 %
5. průměrná míra nespokojenosti ⁴ = 3,81 (největší nespokojenost ⁸)	plnění podmínek nájmu ¹³	velmi nespokojeno je ¹⁴ 26,3% velmi spokojeno je ¹⁵ 0,0%

¹the ranking according to the rate of dissatisfaction, ²evaluated item, ³the extreme choices on the scale, ⁴average level of dissatisfaction, ⁵neutral or the lowest dissatisfaction, ⁶the neutrality prevails, ⁷the dissatisfaction prevails, ⁸highest dissatisfaction, ⁹the care of the farm about the leased fields, ¹⁰the way how the farm treats you, ¹¹the form of lease (in-kind, financial, a combination of money and in-kind), ¹²the amount of rent in money or in-kind, ¹³the implementation of the leasing conditions by the farm, ¹⁴very dissatisfied, ¹⁵very satisfied

⁶Neboť družstvu pronajímá půdu 159 vlastníků, členů je 53, z toho pracuje 17 a poměr těchto tří čísel je příslušně 9 : 3 : 1. Poměr téhož mezi našimi respondenty však činí 35 : 1,5 : 1.

v případě prvního indikátoru 3 : 1 a druhého 2 : 1). Jen sedmína respondentů vyjádřila v obou šetřených indikátorech otevřený postoj ke spolupráci a očekávaná reakce ze strany nájemce vyznívala vcelku příznivě. V poměru 4 : 1 se nájemci domnívají, že by jejich přání „vyjít si společně do polí“ nájemce vyhověl a v případě konzultace o hospodaření tento poměr činí 2 : 1 ve prospěch vyhovění. I když ti místní říkají: „vždyť vidíme, jak se na našich polích hospodaří“, což znamená jistou míru kontroly pronajímateli, vstřícnost ke spolupráci vysoká není. Potom jsme se tudíž zaměřili také na to, jakou míru rozhodování přisuzují vlastníci sobě a nájemci při hospodaření na svěřené půdě. Ke čtyřem posuzovaným polohám takového rozhodování se vyjádřilo vždy 65 respondentů a rozdily se vyskytly v míře schopnosti respondentů posoudit tu kterou položku rozhodování (třetina až polovina nedovedla posoudit). Celkový obraz posuzování vyznívá tak, že rozhodování, které by měl činit nájemce a vlastník, se u jednotlivých položek pohybuje od zhruba dvoutřetinového až tříčtvrtinového podílu nájemce při něm. Vlastník si sám pro sebe ponechává malý prostor (tab. III).

Více rozhodování si vlastníci osobují u používání chemických prostředků (ekologický aspekt) než u samotného způsobu pěstování (technologický aspekt). Větší účast vlastníka na rozhodování je zároveň doprovázena větším podílem těch, kteří vyjádřili, že nedovedou věc posoudit – čím méně posuzovatelů, tím vyšší podíl pro sebe v relaci k nájemci při rozhodování o jednotlivých záležitostech hospodaření na půdě svěřené nájemci k užívání. Jeví se, že rozhodování je pro respondenty obtížné, chybí jim k tomu znalosti a nechtějí (nemíní) přebírat odpovědnost. Tři čtvrtiny respondentů (73,8 %) se přiklání k názoru, že spíše nájemce než vlastník by měl být odpovědný za případné ekologické škody vzniklé hospodařením a jen 6,1 % s takovým názorem nesouhlasí.

Celý blok problematiky nájemních vztahů uzavírá celkové hodnocení vztahu mezi pronajímateli a nájemcem a hodnocení kvality hospodaření s jemu svěřenou půdou ve srovnání s útlmčím na úrovni českých zemědělců obecně.

Celkové hodnocení vztahu mezi nájemcem a pronajímateli vyznívá ještě více neutrálně než spokojenost s nájemními vztahy. Většina respondentů (53,2 %) zvolila střední hodnotu vyjadřující „ani korektnost ani nekorektnost“ takových vztahů. Po necelé čtvrtině se respondenti přiklání jak na stranu korektnosti, tak na stranu nekorektnosti, přičemž o něco menší podíl negativně hodnotících oproti pozitivně hodnotícím zase vyrovnává síla negativního hodnocení (více respondentů volí extrémní polohu negace). Konfrontací místního s obecným stavem hospodaření českých zemědělců na půdě podle názorů respondentů naznačuje tab. IV.

Zhruba z poloviny se respondenti zřikají posouzení širších otázek nakládání s půdou (ekologické aspekty) a zhruba pětina až třetina nedokáže posoudit to, co je zřetelnější, viditelnější v péči o pronajímané pozemky. Vždy převažuje negativní nad pozitivním hodnocením, což je výraznější při posuzování obecné situace a vyniká zejména u té zřetelnější péče o pozemky (přestože právě zde byl zaznamenán více kritický postoj i na úrovni místní situace), zatímco u širších ekologických otázek kritičnost tolik zřetelná není. Menší kritičnost doprovází nezkušenost s těmito aspekty zemědělského hospodaření. Potvrzují ji i odpovědi na poslední baterii otázek v dotazníku, která se mj. týkala názorů na používání chemikálií v zemědělství vzhledem k ochraně životního prostředí⁷. Nejvyšší podíly odpovědi „nevim“ se týkaly toho, zda je náš systém regulativních opatření při používání chemických prostředků v zemědělství (v souvislosti s ekologickou problematikou) dobrý či není a zda zemědělci takových prostředků používají hodně nebo ne.

III. Rozhodování nájemce a vlastníka – Decision-making of an owner and a renter

Pořadí podle míry rozhodování nájemce a vlastníka ¹	Obsah rozhodování ²	Provedené extrémní volby ³
1. rozhodování ve prospěch nájemce ⁴ 3 : 1	druhy pěstovaných plodin ⁵	rozhodovat by měl ⁹ : jen nájemce ¹⁰ – 46,2 % jen vlastník ¹¹ – 0,0 % volbu neprovedlo ¹² – 36,9 %
2. rozhodování ve prospěch nájemce 2,5 : 1	způsoby obdělávání půdy ⁶	rozhodovat by měl: jen nájemce – 43,1 % jen vlastník – 0,0 % volbu neprovedlo – 38,5 %
3. rozhodování ve prospěch nájemce 2 : 1	způsoby aplikace chemikálií používaných při pěstování plodin ⁷	rozhodovat by měl: jen nájemce – 37,5 % jen vlastník – 1,6 % volbu neprovedlo – 42,2 %
4. rozhodování ve prospěch nájemce 2 : 1	typ chemikálií používaných při pěstování plodin ⁸	rozhodovat by měl: jen nájemce – 35,4 % jen vlastník – 1,5 % volbu neprovedlo – 44,6 %

¹the ranking according to the rate of decision-making by renter and by owner, ²the content of decision-making, ³the extreme choices on the scale, ⁴the decision in the favour of renter, ⁵deciding on the crops grown, ⁶illage practices, ⁷the ways how chemicals are applied to crops, ⁸types of chemicals used on crops, ⁹should be decided, ¹⁰only by a renter, ¹¹only by an owner, ¹²not answered

7 V článku těmto otázkám nevěnujeme širší pozornost.

Obsah názoru ¹		Hodnocení ²			
		pozitivní ³	neutrální ⁴	negativní ⁵	nedokáže posoudit ⁶
Kvalita péče o pronajímané pozemky ⁷	nájemce ¹⁰	35,3	30,9	47,1	17,6
	čeští zemědělci ¹¹	0,0	37,9	28,8	33,3
Znalosti jak správně používat chemikálie ⁸	nájemce ¹⁰	4,5	27,3	12,1	56,1
	čeští zemědělci ¹¹	6,1	37,9	13,6	42,4
Úsilí chránit životní prostředí před negativními dopady použití chemikálií ⁹	nájemce ¹⁰	4,5	31,8	10,6	53,0
	čeští zemědělci ¹¹	4,5	31,8	16,7	47,0

¹the content of a view, ²evaluation, ³positive, ⁴neutral, ⁵negative, ⁶impossible to evaluate, ⁷the quality of the care about leased fields, ⁸knowledge to use farm chemicals properly, ⁹effort to protect against negative environmental impacts from farm chemical, ¹⁰renter, ¹¹Czech farmers in general

opatření při používání chemických prostředků v zemědělství (v souvislosti s ekologickou problematikou) dobrý či není a zda zemědělci takových prostředků používají hodně nebo ne.

PŘEDBĚŽNÉ ZÁVĚRY

Předběžnými nazýváme tyto závěry proto, že pojednávají o chování ne hospodářských vlastníků půdy pouze v jedné ze sledovaných lokalit, a navíc, rozbor uvedený v tomto článku není úplný. Vzhledem k probíhajícímu terénnímu šetření v dalších dvou lokalitách soudíme, že rozdílnost těchto lokalit (geograficko-přírodní, hospodářská, historická) se projeví i ve sledovaném sociokulturním jevu.

Charakteristiky vlastníků půdy pronajímajících ji v lokalitě dosvědčují v popisu prostředí zmíněnou historicky danou většinovou vazbu obyvatelstva na zemědělství, potvrzenou nejen rodinnou tradicí, ale i četnou vlastní zkušeností dotázaných v rodinném hospodaření, které zde (opět relativně často a dlouho) přetrvávalo v období kolektivistickém. S tím pak kontrastuje poměrně nízká účast v kolektivizovaném zemědělství, na niž poukazuje nejen zapojení respondentů, ale také jejich rodinných příslušníků předcházející generace. Rázné přerušení tradice (kromě objektivních faktorů osobního a lokálního charakteru – věk, zdraví, zaměstnání, bydliště aj.) ovlivňuje dnes malou ochotu půdu obdělávat.

Získané výsledky svědčí o rozdrobené půdní držbě, kterou podpořily zákonné úpravy o restituci půdy. Tento fakt se projevuje ve vysokých transakčních nákladech při vyjednávání v rámci vztahu nájemce – pronajímatel, a to na obou stranách tohoto vztahu, který je ostatně velmi nevyrovnaný. Na straně nájemce najdeme (oproti pronajímateli) vysoký symbolický kapitál (mocenskou přesilu), opřený o ekonomický, kulturní i sociální kapitál (majetek, kvalifikace a zapojení do trhu se zemědělskými „statky“), což je výhodou nájemce proti často bezradným a bezbranným pronajímatelům s nižším kapitálem ve všech zmiňovaných složkách.

Nevýhodou nájemce pak je nesmírná obtížnost při vyjednávání se „spoustou“ pronajímatelů, kteří jsou velmi diferencovaní co do jejich objemu a skladby kapitálu a jím ovlivněných postojů, a tudíž posuzují velmi rozličně celou situaci, o kterou tu jde. Takto nastolená situace na jedné straně usnadňuje nájemci (měl-li by motivaci pro vlastní prospěch, což není náš případ) zneužít převahu moci, na straně druhé (vyvíjí-li nájemce snahu dobře hospodařit) bere sílu, která v tak jako tak obtížné situaci chybí. I v našem případě jsou potíže s tzv. externími vlastníky výraznější než s místními a s malými než s těmi většími.

Již v charakteristikách dotázaných jako vlastníků, pronajímatelů a hospodářů se setkáváme přinejmenším se zatemněním pojmů „vlastnictví“ a „užívání“ půdy. Pojímání obou v četných případech splývá, což se nejkonkrétněji projevuje v opakovaných „chybách“ (z hlediska formálního zákonného určení) v tom smyslu, že vlastníci uváděli menší výměru vlastněné než pronajímané půdy, neboť za vlastněnou považovali pouze tu, kterou sami obhospodařují. Potom můžeme říci, že se chovají (část z nich) podle předkolektivistického vzoru (nerozpojené vlastnictví, rozhodování a práce), který v tomto ohledu (paradoxně) podpořila kolektivizace svým akcentováním užívání nad vlastnictvím půdy. Situace většinově rozšířeného pronájmu půdy po jejím předchozím pouze formálním vlastnictvím překáží obnově vlastnického citu a pouta, tudíž znesnadňuje skutečné osvojení formálního vlastnictví.

Zvolené důvody k převzetí půdy do vlastnictví ukazují, jak je uvedeno v textu, na převahu neekonomické motivace (a pokud ekonomické, tak situované do budoucna). K tomuto výsledku jsme připojili úvahu o „racionálnosti“ neracionalitě“ takového obrazu voleb. Hlubší interpretace získaných výsledků pak lze dosáhnout až na základě srovnání s dalšími dvěma sledovanými místními situacemi v této oblasti chování ne hospodářských vlastníků půdy, které jsou mj. charakteristické příznivějším postavením zemědělských podniků na trhu.

Vztahy mezi pronajímateli a nájemcem (které mohou nabývat kvality vztahu členského, pracovního

a nájemnického v případné kombinaci), jak je nastoluje rámec formálních institucí, nejsou (hlavně staršími pronajímateli) osvojeny. Navíc, situace, ve které se místní zemědělství nachází, přispívá k tomu, aby byl tento rámec dle místní situace upravován jednajícími subjekty – některým formalizovaným opatřením nelze vyhovět a obě strany přitom spolu musí nějakým způsobem vyjít. Nepředpokládáme, že by z těchto úprav, režírovaných mikrosvětlem, měla některá ze stran prospěch. Jen se obě snaží vyhnout ztrátám, které jsou více nasnadě než zisky. Takto vytvářená situace je většinou respektována, ač spokojenost není ani na jedné straně vztahu. O respektování svědčí zjištěná důvěra⁸ v zemědělský podnik, hospodařící na pronajímané půdě, ačkoli neplní podmínky nájemní smlouvy. Přání, aby tento podnik měl i nadále zájem na půdě hospodařit, je časté, hodnocení péče tohoto podniku o hospodaření v relaci k českému zemědělství obecně vyznívá v jeho prospěch a bezradnost, co se stane, když tento podnik „nevzdří“, je rozšířená.

LITERATURA

- Bourdieu P. (1979): *La Distinction: critique sociale du jugement*. Paris.
- Bourdieu P. (1995): Sociální prostor a symbolická moc. In: *Cahiers du CEFRES*, (8): 211–235.
- Coase R. (1937): *The Nature of Firm*. *Economica*, (34): 386–405.
- Hudečková H., Lošťák M. (1998): *Jednání nehospoďařících vlastníků půdy*. Příspěvek na konferenci *Agrární perspektivy*, ČZU Praha.
- Maurel M.-C. (1996): *Strategie nabývání půdy a kapitálu v zemědělství středoevropských zemí*. In: *Cahiers du CEFRES*, (11): 13–36.

Došlo 27. 10. 1998

Kontaktní adresa:

Mgr. Helena Hudečková, CSc., PhDr. Michal Lošťák, Česká zemědělská univerzita, 165 21 Praha 6-Suchdol, Česká republika, tel. +420 2 4238 2310

⁸ Z dosavadního šetření lze usoudit jen na její existenci, ne na pozadí této důvěry. Doprovodné pozorování a rozhovory nás utvrzují v tom, že je vztažena k neexistující volbě jiného nájemce a tudíž doprovázena přáním, aby nezanikl ten subjekt, který je ochoten na půdě hospodařit, když vlastníci sami tuto aktivitu a odpovědnost odmítají.

ÚSTAV ZEMĚDĚLSKÝCH A POTRAVINÁŘSKÝCH INFORMACÍ

Ústřední zemědělská a lesnická knihovna (ÚZLK)

Slezská 7, 120 56 Praha 2, tel.: 02/24 25 79 39, fax: 02/24 25 39 38

Máte zájem o pravidelné sledování nejčerstvějších informací ze zahraničních odborných časopisů?

Tento požadavek Vám rádi splníme, objednáte-li si naši informační reprografickou službu „Obsahy zahraničních časopisů a články“ typu „Current Contents“.

Vyberete-li si z každoročně aktualizovaného **Seznamu časopisů objednaných do fondu ÚZLK** sledování nejzajímavějších časopisů z Vašeho oboru, zašleme Vám nejprve kopie obsahů nejčerstvějších čísel časopisů a na základě výběru kopie požadovaných článků.

Chtěli bychom Vás také upozornit na další reprografickou službu ÚZLK, a to na poskytování kopií článků z knih a časopisů, které jsou ve fondu ÚZLK. Požadavky na tyto kopie můžete uplatňovat v průběhu celého roku na formulářích „Objednávka reprografické práce“, které si můžete objednat v Technickém ústředí knihoven, Solniční 12, 601 74 Brno, pod katalog. č. TÚK 138-0.

Veškeré další informace a objednávky na reprografické služby včetně Vašich připomínek Vám poskytneme na adrese:

Ústřední zemědělská a lesnická knihovna – ÚZPI

Odd. reproslužeb

Slezská 7, 120 56 Praha 2

Poštovní schránka 39

Telefonické dotazy: 02/24 25 79 39, linka 329, 421 nebo 306

AGRICULTURE IN TRANSITION: PERSPECTIVES FROM CULTURAL ANTHROPOLOGY

ZEMĚDĚLSTVÍ V PŘEMĚNĚ: POHLED KULTURNÍ ANTROPOLOGIE

C. I. Vanderkar

University of Oregon, Department of Anthropology, Oregon, USA

ABSTRACT: This paper explores the contribution of cultural anthropology as foreign scholarship to the Czech social sciences, especially rural sociology, and examines the significance of qualitative research in ethnographic studies of Czech village life and the transitions in agriculture. Anthropologists, previously challenged to study the "other," currently attempt to eliminate power hierarchies by giving voice to culture groups rather than speaking for them. Native researchers often criticize foreign scholarship on a lack of sufficient cultural and linguistic knowledge. However, long-term ethnographic research involving participant observation and in-depth interviews allows the foreign researcher to become part of the cultural community and unfamiliarity with cultural customs often increases awareness and attention to detail.

Key words: cultural anthropology, village ethnography, transition of Czech agriculture, qualitative research, participant observation

ABSTRAKT: Autorka se zaměřuje na důsledky dekollektivizačního procesu pro místní komunitu, na pracovní a životní podmínky nových farmářů i ostatních vesničanů a na vědní i slavnostní rituály současného vesnického života. Ke svým zjištěním používá výzkumných metod kulturní antropologie. Největší důraz je kladen na zúčastněné pozorování, hloubkové rozhovory, životní příběhy, dále na časové studie a diagramy. Poznatky byly shromažďovány během tří pobytů v České republice. Poslední pobyt trval celý rok a byl věnován intenzivnímu terénnímu výzkumu jedné moravské vesnice a farmářů, kteří začali hospodařit na vráceném majetku po restituci. Ze tří zkoumaných soukromých farmářů jsou dva „úspěšnější“ a mají již budoucí pokračovatele ve své práci, třetí nemá motivaci své hospodářství zvětšovat, poněvadž další generace o ně nemá zájem. Společným problémem všech farmářů jsou peníze, čas a vztahy komunity k nim. Znepokojují je také perspektivy zemědělských farem u nás. Vztah mladé generace k soukromému farmaření možná bude rozhodující pro budoucnost této formy hospodaření. Ostatní lidé ve vesnici v prvních letech po privatizaci zalívali novým farmářům, že si vzali z družstva půdu, tím se zmenšila velikost družstva a v souvislosti s transformací si řada družstevníků musela hledat nové zaměstnání. Navíc vznikala ve vesnici i nespokojenost s tím, že půda byla v restitucích vrácena některým lidem, kteří se již odstěhovali do města. Článek popisuje metodiku výzkumu, možná rizika zkresení subjektivnosti zúčastněného pozorování (bias) a výhody, které takový způsob zkoumání přináší ve spolupráci výzkumníka a respondenta na projektu a lepším vzájemném porozumění. To souvisí s metodikou výzkumu odlišných kultur a teorií kulturního relativismu. Článek také podává argumenty pro užitečnost výzkumu pozorovatelem, který není zatížen kulturními stereotypy dané komunity. V případě výzkumníka – cizince existují dvě hlavní překážky: jazyková bariéra a neporozumění dané kultuře. Jazyk autorka zvládla a odlišnou kulturu je možno „zvenku“ pozorovat s větším citem pro detaily a specifičnosti, které domácímu badateli mohou připadat samozřejmé. Článek zdůvodňuje i přínos nereprezentativního výzkumu kvalitativními postupy.

Klíčová slova: kulturní antropologie, etnografie vesnice, transformace českého zemědělství, kvalitativní výzkum, zúčastněné pozorování

INTRODUCTION

Rural ethnographic research in the Czech Republic has a long tradition. Czech social scientists have documented quite substantially rural folk life (traditions, rituals, folk costumes, dances and songs). As a foreign researcher in a Czech village this year, I have been investigating, from an anthropological perspective, the folk culture of the village and changes in rural life style since 1989. I am conducting a case study of the priva-

tization of agriculture which examines the particular ways in which farming families are responding to the process of the transition in agriculture. In particular, I am looking at how roles within the family unit have changed, decision-making processes, and relationships of family members with the village community.

My interest in the Czech Republic stems from a visit to the country in 1990 just after the changes in government. In Prague, a friend and I stayed with an elderly woman who slept in her kitchen in order to rent out two

rooms for foreigners. Her circumstances intrigued me. I questioned the traditional roles for women and men and how much they had changed since the revolution of 1989. Since that time, I kept close track of current events in the country. When the restitution laws were passed in the early 1990s, I followed the legal and political dialogue and was fascinated by the process, especially concepts of justice and the moral obligation to make up for past wrongs. However, newspapers and political journals provided little information about the human side of the restitution process. How were individuals and families directly affected by the redefinition of land ownership? How did the transformation of collective farms influence village harmony and prosperity? I have returned to the country three times since 1990 to investigate the real social and personal effects of the process of restitution. My dissertation research incorporates two previous preliminary research trips in 1995 and 1996 (funded by the American Council of Learned Societies and the Center for the Study of Women and Society at the University of Oregon) and 12 months of ethnographic fieldwork in 1997–98 (funded by the J. William Fulbright Commission).

Cultural anthropological research¹ is predicated on long-term, in-depth fieldwork. Katherine Verdery asserts that it is the role of the anthropologist to examine 'on-the-ground' manifestations of development and social change and "to show how events at the level of the particular often serve not just to reproduce but also constrain [these processes]" (Verdery 1983: 17). This year I am living in a village in Moravia. As an anthropologist in the community, my goal has been to establish close relationships with villagers in order to understand as fully as possible the complexities of life in the village. Hann asserts that the anthropologist "is expected to provide an accurate picture of continuity and change at the grass roots, to reveal how the system really works by combining his own insights with the perceptions of the informants" (Hann 1985: 9). Getting 'an accurate picture' of a researched community is the goal of many social scientists, and I believe the strength of anthropological research stems from the depth and length of ethnographic fieldwork.

CULTURAL ANTHROPOLOGY AND THE FOREIGN RESEARCHER

The study of the "other" was one of the historical bases of anthropological research. The beginnings of anthropology sent mainly European social scientists to colonies and other regions of interest to bring back information about the "other" – a group or culture often

designated as exotic and perhaps primitive or barbaric. The outsider lived among the 'natives' and catalogued their cultures. Anthropologists, however, were criticized for the practice of studying down. In other words, they studied groups that were believed to be less civilized or inferior. Additionally, anthropologists were critiqued for speaking for other cultures. Inherent in this practice were power hierarchies and an objectification of informants.

The notion of cultural relativism transformed anthropological research. Cultural relativism asserted that cultures not be viewed as hierarchical, but rather as different and of equal value. Later, post-modernist and feminist theories critiqued the separation between the self and the other as it engendered a separation between the researcher and researched – a separation which promoted power differentials. The theorists call for an awareness of the biases inherent in cross-cultural research and insist that the anthropologist place her/himself within the research community. Further, ethnographers were called to give voice to those with whom they lived and studied. Collaboration in research (between the researcher and the researched) gives both parties the opportunity to analyze cultural traditions and rituals and give them meaning.

As a foreign researcher, I am faced with two critical issues which affect the quality of my research. First, in a study that heavily depends on personal interaction and conversation (interviews and participant observation), language competency is crucial. Early in the year interviewing was more difficult as I had a hard time understanding conversations completely. At that time I relied heavily on a tape recorder which enabled me to return to the parts of the interviews which were unclear. Throughout the year my language skills have rapidly improved and now I am able to conduct interviews and read Czech literature with ease.

Second, it is true that as a foreigner, I am unfamiliar with many aspects of Czech culture and the traditions and rituals of rural Moravia. However, I assert that this very unfamiliarity is a benefit for my research. Czech scholars may be aware of the history and significance of rural habits. But, in comparison to native researchers, I may notice more details in rituals and habits which are ordinary or common for Czechs (i.e., in the sequence of events during Christmas, procedures in a *zabijačka*, or the whipping tradition on Easter Monday, etc.). Additionally, I am living in the village this year rather than studying the community from the outside. As a community member, I have among other things attended church, taught in the schoolhouse, participated in farming activities, helped friends with genealogical research in the United States, attended a wedding of

¹ Anthropology is usually divided into 4 sub-fields: Physical Anthropology, Archaeology, Linguistic Anthropology and Cultural Anthropology (sometimes termed socio-cultural anthropology). Cultural anthropology is the study of living cultures usually involving ethnographic fieldwork. Clifford Geertz asserts that the ethnographer "'inscribes' social discourse...[and] turns it from a passing event, which exists only in its own moment of occurrence, into an account, which exists in its inscriptions and can be reconsulted" (Geertz 1973: 19).

friends, helped in zabijačkas or pig-killings, took part in school events, and went to celebrations in the village pubs. Further, I believe that people may be more willing to provide detailed descriptions of rural traditions because I am a foreigner.

One of the main concerns I often hear from other social scientists (i.e., non-cultural anthropologists) is that my study, or any in-depth study of one group, does not lend itself to generalizations. When I state that my goal is to describe and portray the village of Bartov² as accurately and thoroughly as possible and not to evince how Bartov is a typical village in the Czech Republic, many look at me with disbelief and claim that my work is therefore 'unscientific.' Lila Abu-Lughod (1991) advocates 'ethnographies of the particular' in cross-cultural research. She finds generalizations problematic in that they are a language of power and assert hierarchy. Discourses of generalizations, in contrast to everyday life discourse, "establish a fundamental separation between the anthropologist and the people being written about that facilitates the construction of anthropological objects as simultaneously different and inferior" (Abu-Lughod 1991: 151). Within a social group or culture, there exists multiple ways of thinking and knowing, and avoiding generalizations embraces the actual circumstances of individuals and permits less the objectification of informants. Additionally, if I were to divide my time between two or more villages, for example, in order to get a broader picture of Czech village life, I would sacrifice the depth and completeness of the information I can get in Bartov. Further, the relationships and confidences I develop with the village communities are stronger the longer I am in the village and participating in village events. It is my belief, too, that from my intense examination of the particular, analyses of what may be general tendencies can then follow when I integrate my fieldwork experience with that of other social scientists.

FIELDWORK SITE AND GAINING ENTRÉ

Serendipity has played a large role in the success of my research and adjustment to village life. Through the help of friends, I was able to find the village in which I now live. Bartov is a village of 500 people located approximately 60 kilometers from one of the largest cities in the country. The village has an elementary school (Základní škola) and pre-school (Mateřská škola) and a small church and cemetery. There are three farms in the village which the villagers and farmers themselves categorize as private family farms. My accommodations are above one of the two village pubs. The pub has been an excellent venue to meet village folks and my presence became known rather quickly. The bartender introduced me to the private farmers dur-

ing my first week and arranged for me to have interviews with them. Friends also introduced me to several older folks in the village who were willing to give me their life histories. From these initial contacts, I have been introduced to many others. I am now in contact with over one-half of the village.

Adjusting to my role as a researcher in the community has been very smooth. The farmers in the village and other villagers have been very kind and hospitable and several now consider me to be like a family member or close friend. It has been somewhat difficult, however, adjusting to my status as a single foreign woman in a small village. Freedoms that I am accustomed to having in the U.S. are not as acceptable here. For example, visiting pubs alone as a woman may be interpreted to some that I am inviting company. Also, my hosts seem to worry when I go out alone at night and often stay up until I return. I was also unprepared for the curiosity surrounding my presence. People are very aware of whom I talk to, what I do, and where I go. Having privacy in the village is often difficult.

Although the more personal nature of interactions may involve some uncomfortable situations and misunderstandings, it also reflects the closeness of my relationships with many of the villagers and most folks are more open with me now in interviews and normal conversations and are revealing more personal information and opinions.

METHODOLOGY

During this year of fieldwork, I am using ethnographic methods of anthropological inquiry, namely, participatory observation and in-depth interviews, as well as extensive library research. Giovannini (1986) advocates a 'symbolic interaction' approach to participant observation. She defines this as a "conceptual approach which analyzes participant observation as a process of interaction involving the actions, perceptions and cultural values of both researcher and informant" (p. 109). In this way, researchers can acknowledge their role in defining the situation and creating meaning. I have utilizing several strategies in participant observation in the daily household and agricultural activities of farming families. These include: time allocation studies, conceptual diagrams and participation in farming activities.

Researchers in agriculture promote time allocation studies as a method to understanding the daily lives of individuals. Eva Wollenberg states that "time allocation studies are frequently used to describe gender and age based labor patterns" (Wollenberg 1988: 127) – for example, the amount of free time women have in comparison to men (Mc Sweeney 1979). Carol Colfer asserts that time allocation studies (TAS) "not only lay

²"Bartov" is a pseudonym. Names of places and people have been changed to protect the confidentiality of those who are graciously helping me with their time and information.

out time expenditure, but by doing so indicate something about people's preferences and constraints in use of time" (Colfer 1994: 163). The time allocation method involves collecting data through informant recall, observation, and daily record keeping. Mc Sweeney encourages the use of direct observation because "44 percent of women's work was unaccounted for using recall [methods]" (Mc Sweeney 1979: 380). Information given in interviews or questionnaires frequently embodies culturally held ideals which may differ from reality (Gillespie 1979: 384). In other words, the actual amount of work women or men perform may be minimized in information offered by informants because of cultural beliefs regarding the gendered division of labor.

The time allocation method allows me to quantify the gendered division of labor on the private farms. I am observing and recording the daily and seasonal activities on the farms, noting the number of hours women, men and children work on the farm, the type of duties they perform, and their involvement in the managerial decisions of the farm. Charting individual activities allows me to examine "real" versus "remembered" activities (time-use recall information discussed in interviews). Direct observation methods, however, are very time-consuming, and I therefore am incorporating random observations as well. Judith Warner asserts that "random observations, or spot checks, allow a larger sample to be studied and may help minimize bias in the methodology" (Warner 1995: 13).

Lightfoot et al. (1994) discuss the ways in which conceptual diagrams can aid in agricultural analysis. Conceptual diagrams are developed with informants to provide in-depth information on the "complex relations of households and agrosystems" (Lightfoot 1994: 66). The authors recommend that researchers begin the process by asking for their informants to take them through the farms and households. After eliciting verbal explanations of the relationships of individuals to the various activities, the researchers are to ask the informants to draw diagrams that represent these relationships.

The 'symbolic interaction' of participant observation requires that I be aware of the biases I bring into the fieldwork situation. Margery Wolf (1990) discusses how fieldnotes are not facts written down by an impartial observer, but rather, "are infected with the bacterial subjectivities of our own as well as our informants' particular biases" (Wolf 1990: 343). Wolf recommends that as anthropologists we "treat our fieldnotes as ephemera, as texts created by anthropologist and informants in a particular space and time for a particular purpose: the creation of an ethnography or a research report" (pg. 353). My observations are always biased because they are generated from my world view; "all knowledge is partial and from an embodied perspective" (Abu-Lughod 1990: 15). Reflection on my observations throughout the fieldwork process enables me to

understand how and why I made the observations I did, and to later formulate more appropriate interpretations.

I also must account for biases in selecting my informants. Alistar Sutherland (1994) maintains that in selecting informants sources of bias often include logistical factors – for example, "bias toward farming communities near roads and administrative centers is very common, especially when roads are poor (and) time is scarce" (Sutherland 1994: 16), and local characteristics (for example, when informants are selected because of their outspokenness or involvement in certain activities). The farmers who are helping me with my research may not be representative of private family farmers in the Czech Republic and were indeed selected because of logistical factors. Hann discusses the problem of typicality in anthropological research and agrees that the reader is "entitled to ask what general conclusions may be drawn from a detailed study [of one village]" (Hann 1985: 1). Hann, however, indicates the distinctiveness of the village of Wislok from the onset, and asserts it is precisely because of its atypicality that it is an instructive setting for ethnographic fieldwork.

Examining community relations is imperative, and I therefore am observing community meetings, such as village councils and political gatherings as well as participating in village festivals and other social events. I also am employing the use of a survey in the village in order to determine the myriad of interrelationships of families and individuals with each other and to land. The survey is relatively short and asks village residents to list family size, landholdings, length of time in village, occupation, roles in village political life, and perspectives regarding the transition in agriculture.

I am balancing the observational records and quantitative data which can only engender an etic point of view, with in-depth interviews and life histories. Through in-depth interviews I am examining generational relationships to land and attitudes toward the value of work in agriculture. Such interviews also provide informants with the opportunity to present their viewpoints on agriculture and the cultural life of the village. I am including life history interviews of key family and village members, which allow me to incorporate personal historical perspectives of agriculture life in the village before collectivization, during socialism and currently in the post-communist transition. Life histories are essential as they allow informants an opportunity to collaborate with me on the project. While documenting life histories, I ask informants to analyze and interpret life events and to indicate their significance in the current transition of agriculture. For those who are not private farmers, I am eliciting their views regarding the private farmers in the village: whether they believe the private endeavors are positive or detrimental to the community and whether they are jealous of the relative success of two of the private farmers.

PRELIMINARY FINDINGS

The three private farmers in Bartov have considerably different circumstances. The Merlíček family has the largest land holdings (200 hectares) and is quite successful. They own a large estate – “statek” within the village itself and raise pigs in the buildings they received back in restitution. They own over 200 pigs (40 sows) and send approximately 70 a year to be butchered. They grow grains, canola (rape seed oil), poppy seed, peas, and grass for the animals. The Hašek family has the second largest farm with 140 ha. The family raises horses in the estate on the outskirts of the village. They also grow grains and canola. The Pavlík family has 32 ha and they raise dairy cattle and pigs in the small farm buildings on their property inside the village. In formal interviews, the families have discussed with me the issues that they feel are the most critical to them as private farmers: money, time, community relations and future prospects.

All of the farmers received their land back from the village collective farm in the restitution process. Two of the families held the biggest parcels of land prior to World War II and for this reason were the first ones to lose their land when the communists took power in 1948 – the communists quickly liquidated or confiscated land and property from wealthy peasants or “kulaks.” The farmers felt that the collectivization process was unjust and they were adamant about getting back their land. Financial problems, however, were present from the beginning. Mr. Hašek stated: “It was very difficult. We didn’t have barns, sheds, equipment. We did not have anything.” The low interest loans that were available for private farmers in 1991 and 1992 were helpful for purchasing new machinery and constructing/restoring buildings, but now the farmers are very concerned about making payments every month. Mr. Merlíček told me that he works twice as many hours as he did in the collective farm previously, if not more.

Lack of time for personal and social recreation is also an important issue for the farmers and other villagers. During the socialist regime, most villagers worked in the collective farm. Mr. Merlíček, the farmer with the largest land holdings (200 hectares), discussed work under socialism as a paradox. Everyone was guaranteed work (required to work), but no one worked. People, therefore, had much free time. Mr. Merlíček used to go to the theater in a nearby town and attend concerts and other cultural events. The village also used to have more social gatherings during the communist regime. Now the village has few events and even these are difficult for the farmers to attend. Mr. Hašek also mentioned time as a critical issue for him and his family. The family moved to a nearby town during the previous regime and now the farmer commutes to Bartov (about 15 kilometers) daily to care for the animals and crops. Commuting is time-consuming and expensive.

Relations with community members have also been in turmoil since the farmers took their lands out of the collective farm. Mrs. Pavlíková stated that long-time acquaintances and friends would not greet them or were unpleasant to them during the first few years they farmed privately. She indicated that now things are much better. She believes that this is perhaps because they provide fresh milk for many families in the village. Several older villagers, however, have spoken of their dislike for the big farm estates in the village and the harm they caused the collective farm when the farmers took their land out. Mr. Merlíček spoke of the envy and resentment people have in the village as a factor of the changing times. He stated that people are not used to difference as the circumstances for people under communism were essentially the same.

Mr. Pavlík, the owner of the smallest private farm in the village, is concerned with what will happen to his farm when he and his wife retire. Both of his daughters have told him (and me) that they do not plan to continue to farm. The oldest daughter got married this year and moved to live in a nearby village with her husband. The youngest daughter is considering going abroad to work next year. She mentioned that it is a pity that she doesn’t have a brother who could take over the farming. Mr. Pavlík indicated that he is not planning to expand his farm much. “It would be a waste of time,” he said. Dr. Jaroslava Kadefábková of the University of Economics in Prague has conducted research on private farms in Bohemia and asserts that the future of family farming in the country may lie in generational perspectives on the value of work in agriculture: younger generations which do not have a favorable outlook on farming most likely will not continue the newly emerging private farming traditions.

The other farmers are also concerned about future prospects. However, both families have young sons who already work on the farms and plan to continue to do so when their parents retire. These farmers are more concerned with the stability of the situation of agriculture in the country and whether they will be able to continue to sell their produce at suitable prices which allow them to purchase more land and acquire more efficient machinery.

Decisions to farm privately affected all members within the family unit. Retired parents in one family have been essential workers on the farm. Children also contribute actively to the success of all of the farms. The two sons of Mr. Merlík help throughout the year and especially during harvest. The eldest son, in fact, is the manager of the farm. Additionally, for all of the families, private farming involved a change in occupation; Mr. Merlík and Mr. Hašek both held positions in the neighboring town and returned to the village to work on their farms. Mr. Pavlík stepped out of specialized work at the collective farm to farm on his own. Further, work in private farming requires families to be responsible for all levels of production and maintenance. Managing and operating a farm also involves

more extensive working hours (and less vacation time) than were required at previous jobs.

Private farming has affected village dynamics as well. Many agricultural workers in the village had to find new employment, often outside of the village, when the collective farm downsized after the privatization process. Further, landless workers of the collective farms may resent the restitution of collective lands to individuals who previously left the collective farm or village.

CONCLUSION

Anthropological literature on Eastern Europe prior to 1989 focused primarily on rural village life. Scheffel and Kandert (1994) assert that after World War II, ethnographers in Czechoslovakia looked to the village as it charted the transition to socialism. Studies of village life, collective farming, folklore and social structure contributed to Czechoslovak national history. Salzmann and Scheufler (1974) examine the community life and organization of Komárov, a Czech farming village, which became a socialist cooperative in 1955. In documenting the changes in living patterns in this community, the authors depict the effects of the socialist transition. My project continues in the ethnographic tradition of Salzmann and Scheufler but focuses, however, on the effects of the decollectivization process on family structure and how national and local policies regarding agricultural economics have affected local community relations in Bartov.

Cultural anthropology offers an intense look at the particular. As a foreign scholar, I hope to contribute to the body of research in the social sciences a different perspective to Czech village life - a perspective which analyzes the traditions and rituals of Bartov as viewed by an outsider and gives voice to the villagers themselves.

REFERENCES

- Abu-Lughod L. (1990): Can There Be a Feminist Ethnography? Women and Performance: A Journal of Feminist Theory, 5 (1), 7-27.
- Abu-Lughod L. (1991): Writing Against Culture. In: Recapturing Anthropology, Fox R. (ed.), Santa Fe, NM: American School of Research Press, 137-162.
- Colfer C. J. P. (1994): Time Allocation Studies: A Methodological Note. In Tools for the Field: Methodologies Handbook for Gender Analysis in Agriculture. Feldstein H. S., Jiggins J. (eds.), West Hartford, CT: Kumarian Press, Inc., 163-171.
- Feldstein H. S., Jiggins J. (1994): Introduction. In: Tools for the Field: Methodologies Handbook for Gender Analysis in Agriculture. Feldstein H. S., Jiggins J. (eds.), West Hartford, CT: Kumarian Press, Inc., 1-9.
- Geertz C. (1973): The Interpretation of Cultures. Basic Books.
- Gillespie V. H. (1979): Rural Women's Time Use. Stud. Family Plan., 10 (11/12), 383-384.
- Giovannini M. (1986): Female Anthropologist and Male Informant: Gender Conflict in a Sicilian Town. In: Self, Sex and Gender in Cross-Cultural Fieldwork. Whitehead T. L., Conway M. E. (eds.), Urbana & Chicago: University of Illinois Press, 103-116.
- Hann C. M. (1985): A Village Without Solidarity - Polish Peasants in Years of Crisis. New Haven & London: Yale.
- Lightfoot C., Feldman S., Zainul Abedin M. (1994): Incorporating Gender in Conceptual Diagrams in Households and Agroecosystems. In: Tools for the Field: Methodologies Handbook for Gender Analysis in Agriculture. Feldstein H. S., Jiggins J. (eds.), West Hartford, CT: Kumarian Press, Inc., 66-70.
- Mc Sweeney B. G. (1979): Collection and Analysis of Data on Rural Women's Time Use. Stud. Family Plan., 10, (11/12), 379-382.
- Salzmann Z., Scheufler V. (1974): Komárov: A Czech Farming Village. Illinois: Waveland Press.
- Scheffel D., Kandert J. (1994): Politics and Culture in Czech Ethnography. Anthropol. Quart., 67 (1), 15-23.
- Verdery K. M. (1983): Transylvanian Villagers. Berkeley & Los Angeles: University of California Press, Ltd.
- Warner J. (1995): Time Allocation. In: Gender & Agricultural Development: Surveying the Field. Henderson H. K. (ed.), Tucson: University of Arizona Press, 12-17.
- Wolf M. (1990): Chinanotes: Engendering Anthropology. In Fieldnotes: The Makings of Anthropology. Roger Sanjek (ed.), Ithaca, NY: Cornell University Press, 343-355.
- Wollenberg E. (1988): An Evaluation of Methodologies Used in Time Allocation Research. In: Gender Issues in Farming Systems Research and Extension. Poats S. V., Schmink M., Spring A. (eds.), Boulder, CO: Westview Press, Inc., 127-147.

Arrived on 24th September 1998

Contact address:

Caroline I. V a n d e r k a r, doctoral candidate, University of Oregon, Department of Anthropology, 1218, OR 97 403, USA

METODICKÝ NÁSTROJ PRO VÝZKUM SOUČASNÉ VESNICE: ZÚČASTNĚNÉ POZOROVÁNÍ

THE RESEARCH METHOD FOR CONTEMPORARY VILLAGE: PARTICIPANT OBSERVATION

J. Šindlářová

Mendel University of Agriculture and Forestry, Brno, Czech Republic

ABSTRACT: The present interest in qualitative research in sociology generates a renaissance of several research techniques which in Czech sociology have been used relatively infrequently. Of these, that of participant observation appears to be particularly suitable for research conducted in limited units. This technique necessitates an intimate knowledge of the unit studied, the researchers' success being dependent both on their capabilities to cultivate their relationships within the unit and the maintenance of their systematic professional approach and detachment. Participant observation is a time-consuming process that is usually combined with a number of other techniques, most often with various types of interview. A specific situation occurs if the observer is a foreigner carrying out a comparative study of different cultures. This entails obvious difficulties, but on the other hand, unfamiliarity with the culture studied may also be an asset. In participant observation ethic problems are important and include that both the collecting of material and publication of results should be correct as not to violate the integrity and anonymousness of the milieu studied. In this respect, the relatively least problematic is the technique of unconcealed (overt) participant observation, in which the identity of the researcher is known (although this involves some initial distortion of the natural behaviour of the people observed). An American anthropologist used this technique in village in Moravia in 1998 (see Vanderkar, this issue). The approaches of cultural anthropology are close to those of qualitative sociology, notably when a subculture milieu of a specific locality is studied. Discovering „the obvious“ in everyday life and illustrating results with details obtained by participant observation bring information useful for both rural sociology and cultural anthropology. Similarity of the objectives of these disciplines is reflected in identity of some techniques and in identity of ethic principles.

Key words: sociological research, qualitative research, cultural anthropology, participant observation, village in Czech Republic after 1989, case study

ABSTRAKT: Příspěvek obsahuje úvahu o uplatnění, výhodách a omezeních u nás méně používané techniky sociologického a současně i kulturně antropologického výzkumu – o zúčastněném pozorování. Diskuse se zaměřuje na aplikování této techniky v kvalitativním výzkumu změn moravské vesnice v důsledku transformace venkova a zemědělství. Obsahem příspěvku je také zamyšlení nad slabými i silnými stránkami výzkumu, prováděného v odlišné kultuře. Inspirací k němu bylo dlouhodobé zúčastněné pozorování, kterého použila americká antropoložka.

Klíčová slova: sociologický výzkum, kvalitativní výzkum, kulturní antropologie, zúčastněné pozorování, vesnice v ČR po roce 1989, případová studie

ÚVOD

V roce 1998 probíhal dlouhodobý výzkum moravské vesnice a změn, které přinesla její transformace po roce 1989. Byl zaměřen na detailní poznání skupiny „nových farmářů“ a vztahů vesnické komunity k nim. Prováděla jej americká antropoložka Caroline Vanderkar, která tak shromáždila materiál pro svou doktorandskou práci. V tomto čísle časopisu se můžeme seznámit s některými poznatky jejího výzkumu.

C. Vanderkar použila kombinaci výzkumných technik s důrazem na zúčastněné pozorování. Kulturní an-

thropologie a sociologie jsou si velmi blízké svou metodickou výzbrojí. S rostoucím zájmem sociologie o kvalitativní pojetí některých výzkumných témat se společné výzkumné postupy a okruhy tematických zájmů ještě více překrývají, což jsme v průběhu spolupráce obě pozorovaly. Tento přístup založený na detailním a dlouhodobém zkoumání se jeví jako velmi užitečný doplněk reprezentativních šetření zvláště v období velkých sociálních změn, jejichž jedinečný dopad na komunity a jednotlivce může zachytit zcela bezprostředně a málo zkreseně.

Metodické nástroje, z nichž některé používá jak antropologie, tak rurální sociologie, mohou být uvnitř těchto věd součástí rozdílných systémů metodiky zkoumání. Ale ani uvnitř samotné sociologické metodologie nepanuje úplná shoda o metodické systematice.

Česká sociologie často rozlišuje mezi metodami výzkumu, které chápe jako celkový přístup ke zkoumanému jevu, a mezi technikami jako nástroji, kterými jsou shromažďována data. V této souvislosti můžeme mluvit např. o metodě monografické, statistické, typologické, experimentální, historické, sociometrické, zatímco mezi technikami se tradičně uvádějí dotazník, rozhovor, anketa, pozorování, studium dokumentů, sociometrické techniky aj.

V cizích sociologických učebnicích se můžeme přesvědčit o odlišném členění výzkumných postupů: termínu „technika“ se často vůbec nepoužívá a pod názvem „metody“ najdeme techniky, kterými získáváme údaje.

Tak např. podle Giddense (1993) k metodám sociologického výzkumu patří terénní výzkum a pozorování (fieldwork), sociální přehledy (surveys), studium dokumentů, experimenty a ostatní metody jako interview, biografie, časové snímky, deníky a analýza konverzace. Kombinování těchto různých „metod“ v jednom výzkumu, které má využít výhod a potlačit nevýhody jednotlivých postupů, nazývá Giddens (1993) a jiní triangulací.

Někdy se v literatuře uvádějí dokonce jen dva typy metod sociologického výzkumu: sociální survey a pozorování (Browne 1992). M. Joseph (1990) popisuje šest metod výzkumu s tím, že ve skutečnosti jich existuje mnohem větší počet. Každý výzkum by podle něj (s. 318) měl obsahovat aspoň tři z těch, kterými se autor zabývá: patří k němu zúčastněné pozorování, experimentální metoda, neformální interview, deníky, formální dotazníky, obsahující otevřené otázky a formální dotazníky, obsahující uzavřené otázky, na které existuje jasná odpověď (ano – ne).

Americká publikace (Calhoun, Light, Keller 1994) jmenuje několik sociologických výzkumných metod: survey (kromě dotazníků i formou interview, a to osobních nebo telefonických), experimenty (testující hypotézy, a to laboratorně nebo v terénu), tzv. etnografie (s. 47), což jsou „studie, ve kterých výzkumník pozoruje lidi v obvyklých podmínkách, obvykle po značné časové období“. Tento termín tedy odpovídá v našem pojetí technice pozorování. Používá ho z pohledu kulturní antropologie i C. Vanderkar ve zmíněném článku. Dále zahrnují jmenování autoři k metodám ještě obsahovou analýzu, komparativní metody a srovnávací kulturní studie (Cross-Cultural Studies), historické studie a kombinování historických a srovnávacích metod.

V dosud uvedených přehledech metod se na čelných místech setkáváme s pozorováním, které je v naší sociologii co do frekvence výzkumného použití zastoupeno mnohem méně než např. dotazník a rozhovor:

„... v současné české sociologii se technika přímého pozorování používá velmi málo (proložka J. Sindlářová). Sekvenčně se někdy připojuje k práci tazatele jako pozorování a zhodnocení reakcí respondenta na rozhovor. K erudici sociologa ovšem patří schopnost permanentního „zúčastněného“ přímého pozorování sociální reality, s kterou přichází každodenně do styku, a zhodnocení těchto zkušeností v odborné práci. Přímé pozorování ... je nejadekvátnější technikou fenomenologické sociologie, protože zprostředkuje nejautentičtější záznam verbálních i neverbálních projevů chování, přímo odražejících sociální svět“ (Velký sociologický slovník 1996: 823).

Postoj řady našich sociologů k pozorování jako základní technice zjišťování sociálních dat vystihuje představa o „malé vědeckosti“ ve smyslu subjektivnosti a nekontrolovatelnosti získaných poznatků, o které se zmiňuje ve své stati i C. Vanderkar. Můžeme pouze předpokládat, že obtížnost skutečně dlouhodobého pozorování negativně ovlivňuje ochotu výzkumníků uplatnit tento způsob výzkumu a že určitou roli přitom hraje i nezvyk populace na něj. „Efekt morčete“ (Disman 1993: 132) v podobě zkreslení výsledků při krátkodobém pozorování, způsobený tím, že pozorovatel je vnímán silně rušivě, pak může být posílen a tato situace zpětně přispívá k určité nedůvěře v použitelnost pozorování při výzkumu.

Na rozdíl od české sociologie se jinde považuje pozorování, a to zvláště pozorování zúčastněné, za velmi častou techniku výzkumu: „V této metodě se sociolog přímo připojí do skupiny nebo komunity, kterou studuje. Výzkumník se snaží stát akceptovanou částí skupiny“ (Browne 1992: 416).

Pozorování má bohatou typologii (pozorování přímé, nepřímé, zúčastněné, nezúčastněné, utajené, zjevné atd. a jejich kombinace), vždy je to však určitý druh terénního výzkumu, a to může být důvodem zastupitelnosti termínů „fieldwork“ a „participant observation“ u některých autorů: „V terénním výzkumu (fieldwork) nebo zúčastněném pozorování (participant observation) – tyto dva termíny můžeme používat zaměnitelně – žije výzkumník se skupinou nebo komunitou, která má být studována a případně se zúčastní přímo na jejích aktivitách“ (Giddens 1993: 684). Je zřejmé, že naše terminologie se používá značně odlišně – pod terénním šetřením rozhodně nebývá chápáno totéž jako zúčastněné pozorování. Terénní výzkum je chápán spíše jako určitá fáze výzkumu (s použitím různých technik), fáze shromažďování a získávání dat, ne pouze jako technika. Termín fieldwork bychom potom mohli přeložit jako samo pozorování v terénu. Lze k tomu ovšem dodat, že i termín „pozorování“ může být pojat šífeji než jak tuto techniku obvykle chápeme.

Zúčastněné pozorování je někdy nazýváno „etnografie“ (Joseph 1990: 318): „V tomto případě žije výzkumník mezi lidmi, které studuje. V ideálním případě by je měl výzkumník kamkoliv doprovázet, měl by splynout s pozadím, naslouchat a zúčastnit se konverzace a jiných aktivit ... Je lepší vstoupit do terénu bez předem určených hypotéz nebo tvrzení, která mají být testována. Spíše by se tyto hypotézy měly vytvořit z vašeho pozorování... Výzkumník musí mít s lidmi, které studuje, empatii, ale měl by být opatrný, aby příliš nesympatizoval. Cílem je být objektivní, ale stále si uvědomovat, že absolutní objektivita je nemožná.“

Přesně v tomto smyslu bychom měli chápat závěry výzkumu C. Vanderkar, která jako cizinka ani nemohla být předem ovlivněna předpokládanými hypotézami. Měla jsem možnost v průběhu jednoho roku pozorovat její práci, založenou na pozorování v pravém slova smyslu zúčastněném: nejen že ve vesnici žila a prováděla etnografický výzkum formou hloubkových rozhovorů, časových studií, životních příběhů, neformální konverzace s obyvateli obce, ale také pomáhala při nejrůznějších zemědělských pracích, chodila do kostela, vyučovala děti ve škole angličtině, navštěvovala veřejné schůze a slavnosti, zúčastnila se nejrůznějších zvyků (vánočních, velikonočních apod.). Ke zkoumaným osobám nepřistupovala jako k objektům výzkumu, ale jako k partnerům.

Zdá se, že právě prostředí venkovské obce jako relativně uzavřenější celek je vhodnější pro tento typ zúčastněného pozorování. Neformální struktura komunikace přispěje v početně omezenějším okruhu k poměrně rychlejšímu „zvyku“ na osobu výzkumníka, získání důvěry – což je klíčová otázka – a odeznění efektu „předvádění se“ před pozorovatelem.

Před antropologem však vyvstává stejné dilema jako před sociologem: zvážit výhody a rizika utajeného zúčastněného pozorování a rozhodnout se buď pro ně, nebo pro pozorování zúčastněné zjevné. (V případě C. Vanderkar byla forma zjevného pozorování dána jednoznačně předem: ačkoliv v České republice byla už po třetí a přicházela s konverzační znalostí jazyka, kterou pak v průběhu roku velmi zdokonalila, nešlo zastírat, že se jedná o cizinku.)

Utajené zúčastněné pozorování je technikou, se kterou se setkáme v učebnicích dějin sociologie i v téměř dobrodružných příbězích, protože se někdy uplatnila v prostředí svým způsobem rizikových: pozorovatel byl „členem“ gangu, problémové skupiny apod. Samozřejmě umožnilo pozorování studovat i zcela běžné skupiny, a právě proto, že o pozorování nevěděly, nebylo jejich chování zkresleno ani ovlivněno ani osobou pozorovatele ani výzkumem samotným. Potud tato technika vynívá zcela jasně jako výhodnější.

Na druhé straně má řadu rizik: od obrovské náročnosti na dovednost výzkumníka vykonávat kromě své vlastní utajené role i další „krycí“ roli, přes stálý psychický stres, až k otázkám etického rázu.

Je značně diskutabilní, zda v době, kdy v televizi a dokumentárních filmech běžně sledujeme scény točené kvůli autentičnosti skrytou kamerou, máme totéž právo při seriózním vědeckém výzkumu: zda nezkršenost poznatků ospravedlní oklamání lidí, kteří se k nám chovají určitým způsobem v dobré víře, že hovoří s osobou, za kterou se při utajeném pozorování vydáváme. Snaha poznat určité prostředí, skupinu, komunitu může jít také obtížnější cestou získávání důvěry dlouhodobým kontaktem s lidmi, během kterého výzkumník neskrývá svůj zájem o ně a oni si na něj postupně zvykají.

Partnerský vztah při zúčastněném zjevném pozorování a odpovědné nakládání se získanou důvěrou sebou přináší ještě jeden etický požadavek. Právě proto, že zkoumaní respondenti vystupují zcela nechráněni anonymitou, je třeba jejich anonymitu a integritu sociálního prostředí chránit zvláště při zpracování výzkumu – nehledě na to, že většina výsledků bude publikována v zahraničí. I zahraniční výzkumník důsledně pracuje s pseudonymy jak u osob, tak u místního vymezení lokality výzkumu. Britská sociologická asociace se ve svém etickém kodexu výzkumu jednoznačně vyslovuje k použití utajeného výzkumu jen tam, kde není možné žádnou jinou technikou získat velmi podstatná základní fakta, zakazuje utajené pozorování provádět nezkušeným výzkumníkům a trvá na dodržení anonymity respondentů a na získání jejich dodatečného souhlasu s výzkumem – ještě před publikováním výsledků (Harvey, MacDonald 1993: 4).

Zdá se, že úspěch neutajeného zúčastněného pozorování spočívá více než u jiných technik na odborných, ale i osobnostních předpokladech výzkumníka, ale také na jeho možnosti se pro tento svůj záměr angažovat po relativně dlouhou dobu. Tato podmínka je ovšem z hlediska ekonomické efektivity institucionálního výzkumu současně velkou překážkou častějšího aplikování uvedené techniky.

Problém zkreslení výsledků pozorování (bias) však nemá jen tu stranu mince, kde se „nepřirozeně“ chovají ti, kteří jsou pozorováni. Na druhé straně musíme u pozorování počítat i se zkreslením, které vzniká na straně pozorovatele: na něm záleží, čeho si všimne, co bude považovat za tak důležité, aby to zaznamenal, do jaké míry bude předem zaměřen na určité předpoklady. Na něm také záleží, jak bude pozorované reality rozumět, jak ji pochopí, v čem uvidí souvislosti – tedy problém interpretace. Toto zkreslení nelze odstranit, lze s ním jen počítat. C. Vanderkar je si vědoma ovlivnění svého výzkumu a snaží se o „objektivitu“ kombinováním pozorování a záznamů o něm s nejrůznějšími dalšími daty a technikami. Důležitý je také cíl pozorování – kvalitativní výzkum nechce suplovat reprezentativní výzkumy celé venkovské nebo zemědělské populace, ale detailním popisem osobně a důkladně poznané reality přispět k tomu, co Mills nazývá propojením mezi historií a biografií a považuje to za jeden z hlavních přínosů sociologie pro každého z nás (Sirovátka 1992: 7).

V této souvislosti je třeba uvážit výhody a limity výzkumníka – cizince. Antropologové se dostávali do této role při svých výzkumech vzdálených kultur tradičně, v současné době se změnil však jejich akční rádius: nezabývají se už jen jinými než tzv. západními kulturami, ale snaží se o etnografické zkoumání jakékoliv současné kultury, často odlišné od své vlastní. Stejně jako sociologové přitom vycházejí z koncepce tzv. kulturního relativismu.

Podle Dismana (1993: 326) je pro sociologii metafora cizince (cizinec jako sociolog – sociolog jako cizinec) velmi přínosná: „... sociolog je profesionálním cizincem“. Každá jiná kultura/subkultura než jeho vlastní může být pro sociologa obtížná k porozumění, nepochopitelná a nepochopená, bere-li na ni výzkumník měřítka své kultury vlastní. V tomto smyslu máme při výzkumu ve své vlastní jazykové a historické oblasti tedy výhodu pouze relativní: proti skutečnému cizinci jsme na jedné straně zvýhodnění znalostí jazyka a kontextů tradice, ale také znevýhodnění právě v důsledku toho i menší rozlišovací schopností vůči jevům, které při pozorování považujeme za samozřejmé a běžné v naší společně dominantní kultuře. Antropologové proti nám mají více zkušeností s výzkumy odlišných kultur.

Cizinec si pak umí „všimnout více detailů v rituálech a zvycích, které jsou pro Čechy běžné nebo společné“ (Vanderkar 1998). Přikláním se i k přesvědčení C. Vanderkar, že jsou lidé ochotnější jí podrobněji informovat o venkovských tradicích právě proto, že je cizinka a nepředpokládají, že by je mohla znát. Při tom vzniká vlastně dialog, kdy obě strany – pozorovatel i pozorovaní vzájemně konfrontují a srovnávají své vlastní projevy odlišných kultur – při vzájemném pochopení existence rozdílů a významu tolerance k nim. Navíc výzkumník – cizinec může mít menší sklon „vykládat“ pozorované jevy a více se snažit o jejich co nejpřesnější popis. Principem, ze kterého vychází i zkoumání C. Vanderkar je „dát slovo těm, které studujeme“.

V neposlední řadě je zúčastněné dlouhodobé pozorování prakticky uskutečnitelné především při studijním pobytu, kdy výzkumník je „vyvázán“ ze svého obvyklého sociálního okolí, vazeb a povinností, což je většinou možné spíše při pobytu mimo vlastní domov výzkumníka.

Věnovali jsme se podrobněji situaci cizích pozorovatele proto, že běžně převládá opodstatněný názor, že bez dobré znalosti jazyka a všech kulturních souvislostí je nemožné uskutečnit dobrý terénní výzkum. Řada cizích prací, které studovaly proces naší transformace venkova a zemědělství, nasvědčuje zájmu o proces sociálních změn v odlišných kulturách. Některé ze studií však skutečně působily dojmem zkratkovitého a povrchního proniknutí do naší reality a používáním schémat osvědčených jinde. To by nasvědčovalo předpokla-

du, že cizinec – výzkumník nemá příliš šanci dospět k validním výsledkům.

Zúčastněné pozorování však většinou nemá za cíl poskytnout „objektivně“ reliabilní výsledky a nemá ctižádost zobecňovat poznatky. Proto i cizinec může mít ze svého „cizinctví“, odlišnosti výhody a přinášet alternativní a validní pohled na pozorované jevy. Jak již bylo uvedeno, prostředí menších lokalit může po čase minimalizovat omezení cizince a poskytnout mu spíše výhody. Cizince začnou lidé brát jako „svého“ a sami přejímají roli nikoliv studovaných objektů, ale expertů, kteří cizince uvedou do jemu neznámé reality.

Součástí terénních výzkumů s pomocí zúčastněného pozorování jsou i různé typy rozhovorů. Tady má zcela zřejmou výhodu domácí výzkumník, zvláště v rozhovorech hloubkových. Jemné nuance a kontexty zákonitě musí být velmi obtížné pro porozumění cizince. Přesto bych poznamenala, že i zde něco hraje pozitivní roli pro cizího výzkumníka – při zúčastněném pozorování a běžné konverzaci již mohl získat důvěru lidí a sblížit se s nimi, takže faktor společně stráveného času mu pomáhá i při technice interview.

ZÁVĚR

Současný hlubší zájem o kvalitativní postupy výzkumu v sociologii znamená i renesanci některých výzkumných technik, používaných v české sociologii méně často. Jednou z nich je i zúčastněné pozorování, které se svým založením jeví jako velmi vhodné pro některé typy zkoumání v ohraničených celcích. Předpokládá důvěrné seznámení a detailní poznání zkoumaného celku a je založeno na výzkumníkově schopnosti sblížení s prostředím při zachování systematického přístupu i určitého stupně vnitřního odstupu. Zúčastněné pozorování je značně časově náročné, pokud má splnit své cíle. Bývá kombinováno s řadou dalších technik, z nichž nečastější jsou různé typy rozhovorů. Specifiká je situace srovnávacích výzkumů různých kultur, kdy je pozorovatelem cizinec. Kromě všech obtíží, které v tomto případě vznikají, je možno dokumentovat i určitá pozitiva, která vyplynou z neznalosti zkoumané kultury. Při zúčastněném pozorování je významná otázka etiky nejen provedení výzkumu, ale i publikování jeho výsledků tak, aby nebyla ohrožena anonymita zkoumaného prostředí a aby nebyla narušena jeho integrita. Z etického hlediska (přes nevýhody počátečního značného zkraslení chování sledovaných lidí) se jeví jako méně problematická forma zúčastněného pozorování neutajeného, kdy je známá skutečná totožnost výzkumníka.

Jeden z výzkumů moravské vesnice byl uskutečněn touto technikou v roce 1998 americkou antropoložkou. (Odkazujeme na článek C. Vanderkar v tomto čísle.) Pohled kulturní antropologie je velmi blízký pohledu kvalitativního sociologického výzkumu právě v prostředí subkultury určité lokality. Jako velmi užitečné se pro sociologii venkova i pro kulturní antropologii jeví

objevování „samozřejmého“ v každodenním životě lidí i jeho dokreslení o detaily prostřednictvím zúčastněného pozorování. Shoda cíle poznání u obou věd i shoda některých postupů je doprovázena shodou etických zásad.

LITERATURA

- Browne K. (1992): An Introduction to Sociology. Polity Press, Cambridge-Oxford, 448 p.
Calhoun C., Light D., Keller S. (1994): Sociology. McGraw-Hill, New York, 651 p.

- Disman M. (1993): Jak se vyrábí sociologická znalost. Karolinum, Praha, 369 s.
Giddens A. (1993): Sociology. Polity Press, London, 819 p.
Harvey L., MacDonald M. (1993): Doing Sociology. A practical introduction. Macmillan, London, 277 p.
Sirovátka T. (1992): Úvod do sociologie pro ekonomy. Masarykova univerzita, Brno, učební text, 169 s.
Vanderkar C. I. (1998): Agriculture in Transition. Perspectives from Cultural Anthropology. Brno, rukopis článku, 9 s. (překlady J. Šindlářová)
Velký sociologický slovník (1996), I, II. Karolinum, Praha, 1 627 s.

Došlo 30. 11. 1998

Kontaktní adresa:

PhDr. Jana Šindlářová, Ústav humanitních věd, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Zemědělská 1, 613 00 Brno, Česká republika, tel. +420 5 4513 2071, e-mail: sindlar@mendelu.cz, fax: +420 5 4513 2007

Ústav zemědělských a potravinářských informací

Vydavatelské oddělení vydává z pověření České akademie zemědělských věd 10 vědeckých časopisů:

	Periodicita	Předplatné	Jednotlivá čísla
Rostlinná výroba (Plant Production)	12	816,-	68,-
Czech Journal of Animal Science (Živočišná výroba)	12	816,-	68,-
Veterinární medicína (Veterinary Medicine – Czech)	12	696,-	58,-
Zemědělská ekonomika (Agricultural Economics)	12	816,-	68,-
Journal of Forestry Research (Lesnictví-Forestry)	12	816,-	68,-
Czech Journal of Food Sciences (Potravinářské vědy)	6	372,-	62,-
Czech Journal of Genetics and Plant Breeding (Genetika a šlechtění)	4	248,-	62,-
Plant Protection Science (Ochrana rostlin)	4	248,-	62,-
Zahradnictví (Horticultural Science)	4	248,-	62,-
Zemědělská technika (Agricultural Engineering)	4	248,-	62,-

Objednávku zašlete na adresu: Ústav zemědělských a potravinářských informací
Vydavatelské oddělení
Slezská 7
120 56 Praha 2

Tel.: + 420 2 24 25 79 39, fax: + 420 2 24 25 39 38, e-mail: editor@login.cz

Objednáváme předplatné na rok 1999

	Počet výtisků
Rostlinná výroba (Plant Production)	—
Czech Journal of Animal Science (Živočišná výroba)	—
Veterinární medicína (Veterinary Medicine – Czech)	—
Zemědělská ekonomika (Agricultural Economics)	—
Journal of Forestry Research (Lesnictví-Forestry)	—
Czech Journal of Food Sciences (Potravinářské vědy)	—
Czech Journal of Genetics and Plant Breeding (Genetika a šlechtění)	—
Plant Protection Science (Ochrana rostlin)	—
Zahradnictví (Horticultural Science)	—
Zemědělská technika (Agricultural Engineering)	—

Jméno nebo organizace:

.....

.....

Adresa + PSČ:

BOTTLENECKS OF SME AND THEIR ELIMINATION IN SERVICES AND CRAFTS IN RURAL AREAS OF THE CZECH REPUBLIC¹

TĚŽKO PRŮCHODNÁ MÍSTA V ROZVOJI VENKOVSKÉHO MALÉHO A STŘEDNÍHO PODNIKÁNÍ V ČESKÉ REPUBLICCE

R. Jehle

European Research Station for Rural Areas (EFLR), University of Hohenheim, Stuttgart, Germany

ABSTRACT: Relatively few studies have explored the bottlenecks of SME in rural areas of the Czech Republic by the examination of location factors. This study draws these problems on the basis of an empirical research which was done in two sample regions of the Czech Republic. Starting from the observation of differences in growth rates of new enterprises between rural areas and agglomerations, a sector with strong locational influences on its development is identified by shift-share analysis. Further by a standardized questionnaire, locational aspects of enterprises in these sector are analyzed. In a conclusion approaches are shown for a future development.

Key words: Czech Republic, rural areas, SME, location factors, shift-share analysis, employment

ABSTRAKT: Otázkami problémů („bolestí“) malého a středního podnikání ve venkovských oblastech České republiky z pohledu faktorů spojených s určitou lokalitou se až doposud zabývalo relativně málo odborných studií. Tento článek přistupuje ke zmíněným problémům na základě empirického výzkumu, který se uskutečnil ve dvou okresech České republiky, jež byly vybrány jako vzorek. Článek začíná charakteristikou rozdílností v rychlosti růstu počtu nových podniků mezi venkovskými oblastmi a městskými aglomeracemi. Následně je s pomocí shift-share analýzy identifikován sektor, v němž existují silné lokalizační vlivy na jeho rozvoj. Následně jsou analyzovány lokalizační faktory podniků v tomto sektoru s pomocí standardizovaného dotazníku. V závěry jsou předestřeny různé přístupy k budoucímu vývoji.

Klíčová slova: Česká republika, venkovské oblasti, malé a střední podnikání, lokalizační faktory, shift-share analýza, zaměstnanost

INTRODUCTION

The economic recovery of the Czech Republic, which appeared very successful until 1996, is strongly related with the emergence of an increasing number of SME². But the success is not nationwide. There is a difference between Rural and Urban Areas.

However, this is not a peculiar problem of the transition countries. Western countries are facing the same problems. But the already published paper about a transition theory singles out that the former command economy significantly influences the current development to a market economy and the regional structures. This is supported by results that disparities in the SME development even exist among Rural Areas. It was sup-

¹ I am grateful to the European Union ACE-Phare program and to the Herzog-Carl-scholarship of the University of Hohenheim for providing the projects financing for this work. Useful assistance and information has been provided by Michal Lostak, Helena Hudeckova and Eva Kucerova of the Department of Humanities, Czech Agriculture University, Magdalena Hrabankova of the Research Institute of Agriculture Economics, Prague. Additional support came from Ladislav Charvat and Lubomir Klaban of the district office in Bruntál as well as Dagmar Hrebikova of the district office of Prachatice, various entrepreneurs in Bruntál and Prachatice, Czech Ministry of Agriculture, Czech Ministry of Regional Development and Anja Stolz for data processing and comments on the draft of the project report.

² The definition for SME is not quite clear in different contributions. In the context of the current paper, it is used by number of employment. In the Czech Republic this is currently the only reliable figure for measurement. Enterprises up to 500 employees are SME. If they have less than 50 employees, it is possible to classify them as small enterprises. As in various OECD publication on SME in transformation economies, the paper also includes the selfemployed as enterprises. If there is part-time employment then it depends on the percentage of working hours per week. If more than 50% is used for the enterprise then it is calculated as fulltime.

posed that the economic structure in Rural Areas and the disadvantages in technical infrastructure could be an explanation for the differences. Therefore, it could be assumed that locational disadvantages existing concerning the foundation of businesses. But they have not been identified yet and their influence on the emergence of the enterprises is unknown.

The objective of the paper is to identify the sector with strong locational disadvantages and to specify the bottlenecks for the SME development in that sector in Rural Areas and derive some conclusions for the future regional policy. The elaboration is based on an empirical survey in two sample regions of the Czech Republic. The first part of the paper will stress the differences in SME development in the Czech Republic. This is followed by the identification of a sector with locational problems by *shift-share analysis*. The third part specifies locational disadvantages by a *standardized questionnaire* among the local businesses. The results of this case study are not representative for the overall situation in Rural Areas of the Czech Republic. The last part of the article summarizes the support policy of the Czech Republic for SME in respect to the sample areas.

DIFFERENCES BETWEEN RURAL AND URBAN AREAS IN THE NUMBER OF NEW SME

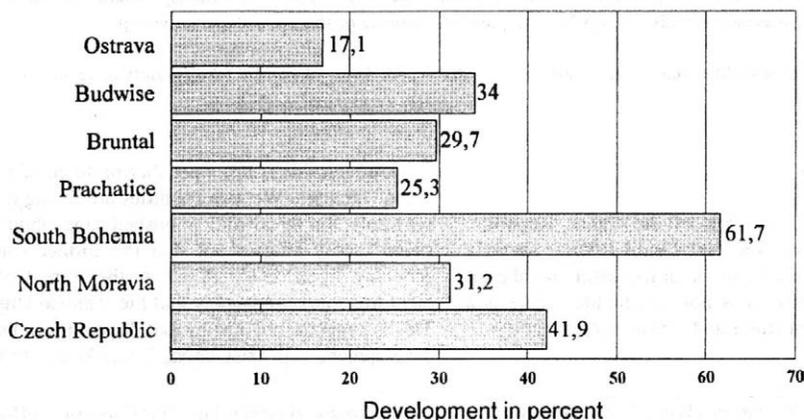
Based on the entrepreneurial law of 1990, the foundation of new SME increased quickly (Bohatá 1996).

Within the so called *small privatization*, more than 20.000 units of enterprises in the services and crafts were transformed (Cf. Mladek 1997: 46; Němec 1997: 74; Musil et al. 1997: 256). Most of the privatized units were retailshops and services (Cf. Earle et al. 1994: p. 46ff; Ministry of Economy 1996). Although details exist about the restituted and privatized enterprises by auction and by voucher privatization, there is no distinction in the development of SME between Rural and Urban Areas.

Figure 1 rules out the differences in the development of new firms between different structured regions. The data about the number of new firms are available on the district level. Therefore the comparison between the different structured districts makes the differences obvious. Ostrava and Pilsen are urban districts, whereas Bruntál and Prachatice³ are rural dominated. Both rural districts have a lower growth of new firms. The regions of South Bohemia and North Moravia as references are influenced by the cities Budweis and Olomouc respectively.

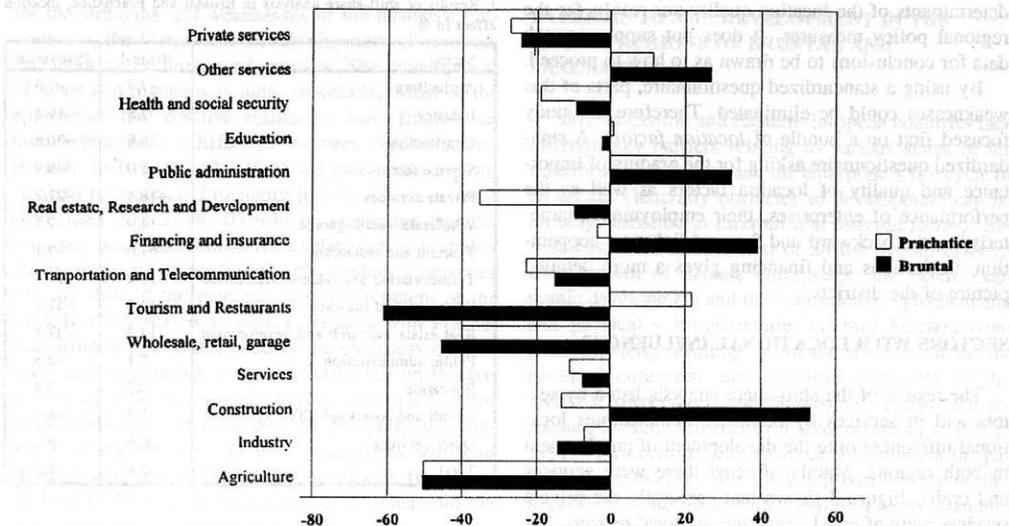
Besides the difference in the formation of new firms, there is a change in the sectorial distribution of employment in Rural and Urban Areas. Figure 2 shows that agriculture show strongest decrease in employment. In the past it was the main employer in Rural Areas. The spatial economic relationship were based so far on the organizational structure of the collectivized agriculture. This is remodeled now in accordance to the market and by market forces themselves. It results in a decrease of

Districts and Regions

1. Development of the number of new SME in urban and rural dominated areas between 1992 and 1995 in percent

³ The two sample regions are Bruntál and Prachatice. They were picked on the basis of the socio-economic situation in the Czech Republic. The calculation included indicators such as share of unqualified labor, remoteness, unemployment, infrastructure, etc. cf. Jehle, (1997): Regional competition, regional potentials and their realization in rural areas as a strategy for the development of transition economies. Final Report ACE PHARE. University of Hohenheim. The chosen regions had the worst conditions and were at the bottom of the ranking. Bruntál is at the border to Poland and Prachatice is in the west at the border to Germany. They are both rural, less favored areas which had in the past mainly agriculture employment. The two districts are representative for rural less favored areas in border zones. As it is objective to identify obstacles in such kind of regions the case study makes it possible to draw some conclusions which could be of relevance for more than one rural area.

2. Development of the sectorial distribution of employment in % between 1991 and 1995 in Bruntál and Prachatice

the total employment and therefore in an increase of unemployment if the new firms are not able to absorb the redundant workers. Overall the distribution of employment shifts from agriculture to services and crafts.

Between 1991 and 1995 Prachatice had the sharpest reduction in the total workforce with more than 18%. In Bruntál this reduction counts 14%. But both districts were above the national average which was about 11,6% for the same time.

But while the total employment in services was shrinking, inside the sector there is a different development. Especially financing and insurance branches in services are growing. The growth of a sector or a branch depends on the economic attractiveness of the region. In other words, regions can provide locational advantages and disadvantages which are of importance for the investment behavior of enterprises and therefore for the emergence of new firms. Usually these advantages or disadvantages are not obvious in all regions of a transformation economy, because it depends on the information systems. But to promote business and entrepreneurship, it is of significance to identify these conditions in order to support the first while eliminating the latter.

METHODS FOR THE IDENTIFICATION OF LOCALITIONAL DISADVANTAGES

The *shift-share analysis* could be used for the identification of sectors where the development is strongly influenced by locational aspects. It is an appropriate instrument to single out reasons for different developments in regions by distinguishing in a *structural and a location effect*. But it does not identify these location

factors. The data used for this are usually employment figures for a sector in a region or for the region in total.

The principal of the methodology is quite simple. The total change in employment in a sample region is the so-called *total effect*. This could be distinguished in a structure effect and a locational one. The structure effect is the change in employment in a region if the sector in question had the same growth rate as the reference region. In fact, it could be said that in the *structural effect* regional influences are excluded. Regional influences in this case could be infrastructure, climate, education, housing situation etc.

On the other hand, the *location effect* shows the difference between the real change in the region and the change in the reference region. In other words, the change of employment which could not be explained by growth trend in the reference area is a result of *location effects*. By using this method for different branches, it is possible to identify the sectors and branches which have the strongest locational influences on their development.

However, the identified sectors and branches which are influenced strongly by locational conditions do not give a complete picture of the situation. The results of the *shift-share analysis* are not precise because focusing on the basic year with the structure at that time can imply bias. The share of employment of the sectors is kept constant until the end of the period and changes in the structure between the beginning and the end are not considered. Furthermore, the outcome of the location effect is a residual figure and difficult to interpret. This implies that location and structure quality are not independent. But in fact exchanges exist between both (Tengler 1989: 31). Therefore, the analysis of the location factor⁴ by *shift-share analysis* can neither show

determinants of the location quality nor results for the regional policy measures. It does not supply enough data for conclusions to be drawn as to how to proceed.

By using a standardized questionnaire, parts of this weaknesses could be eliminated. Therefore the study focused first on a bundle of *location factors*. A standardized questionnaire asking for the grading of importance and quality of location factors as well as the performance of enterprises, their employment characteristics, the backward and forward linkages, cooperation, institutions and financing gives a more detailed picture of the districts.

SECTORS WITH LOCAL INFLUENCES

The results of the shift-share analysis listed by sectors and in services by branches, demonstrates locational influences onto the development of employment in both regions. Mainly affected there were services and crafts. Figure 3 shows that especially the private services were affected negatively by local reasons. For Bruntál the *location factor* has a value of -18,4% and for Prachatice it is even higher. The strongest negative influence in Bruntál is in *tourism and restaurants*. In Prachatice this strong influence is on *finance and insurance*. A reason for the decline in Bruntál is the decrease as public holiday resort which was established in the mountain region of the district. The decline of *finance and insurance* in Prachatice is not able to explain the current background information.

Besides locational disadvantages, both regions show advantages as well. As we can see in Bruntál the *construction* sector heavily increased as well as the *industry* in Prachatice. The industry in Prachatice benefits from the closeness to Germany. After 1989 German companies transferred their production plants to the Czech Republic to use the advantage of the low labor costs. But overall Tab. I demonstrates that Prachatice has more local disadvantages than Bruntál because the total location factor for Prachatice is lower than the one for Bruntál.

The two districts were chosen for the empirical analysis. Four villages⁵ were picked in each of them for the survey. The criteria for the choice were the size, the remoteness from the economic center of the district, the business structure and the number of enterprises. The size of each village is between 2.000 and 6.000 people. The remoteness from the economic centers should imply that just a minority is commuting from the sample village to the center of the district. The

I. Results of shift-share analysis in Bruntál and Prachatice, location effect in %

Sector	Bruntal	Prachatice
Agriculture	-7.7	-7.3
Industry	2.8	10.1
Construction	35.8	-30.6
Service total	-5.0	-8.4
Private services	-18.4	-21.2
Wholesale, retail, garage	-14.9	-9.1
Tourism and restaurant	-69.0	-9.1
Transportation and telecommunication	-10.2	-17.7
Financing and insurance	-14.2	-57.2
Real estate, research and development	-12.3	-37.4
Public administration	5.1	-2.8
Education	0.3	3.4
Health and social security	5.5	-4.0
Other services	26.6	9.2
Total	-2.4	-7.2

timeframe in the survey covers the actual situation in April 1997 and the year before.

The sample of 255 businesses was chosen from the commercial list in the district offices⁶. The enterprises cover a wide variety of branches, although only services and crafts were chosen. But according to them they have to be active in various branches such as wholesale, crafts and food processing to survive. More than 28,5% were active in wholesale and services. As expected, most of the small enterprises are *natural persons*. Only 25% of the enterprises had the legal status of a *limited liability company*. The foundation of the surveyed enterprises took place shortly after the velvet revolution between 1990 and 1991. The qualification of the owners and managers was dominated by manufacturing and technical education. Only 4% of the owners and managers in Prachatice had a background in agriculture. In Bruntál it was slightly more with 5,7%.

In respond to the questions asking for their *motivation* to establish the enterprise, the main answer was the desire for *independence*. In Prachatice the second reason was the hope for *improving their personal financial situation*. In contrast the enterprises in Bruntál are more market-oriented and mentioned because of a *good idea and a market chance*.

The economic performance of the enterprises was difficult to measure because they refused to give details about revenues, profits etc. Therefore it was tried to seize the performance on a qualitative basis by asking

⁴In this context a location factor is an influence for the decision of the enterprise for the future development. There are existing hard and soft factors. A hard one is e.g. the traffic infrastructure such as the street network, railway tracks or the available information technology. Soft factors would be housing, environment etc.

⁵The chosen villages in both districts could be seen as representatives for the rural villages in the districts. They cover the full range of varieties in each of them.

⁶The chosen enterprises are far from being representative for the region. But with the choice of them the different conditions in the districts were considered and the results of the questionnaire could be used as trend and basis for a broader analysis in this case. Anyway, it is not necessary to have for such kind of research the assumption that the enterprises' manager are fully informed because a case-studies objective is to identify trends and problems for further research.

for the strengths and weaknesses of the business. Furthermore, the focus onto the development of revenues and labor gives further information. The development of labor and revenues is quite successful. Most of the enterprises had positive results in these figures, although there was a difference between Prachatice and Bruntál. In Bruntál, 69,3 % of the enterprises had increasing revenues, in Prachatice just 47,3 %. In contrast more than 20% (Tab. II) told in Prachatice that the revenues were decreasing. An explanation is probably the increase in competition with western companies and the shift of the demand. The development of the work force increased as well. Compared with Prachatice, Bruntál did better, because the closeness of Germany and Austria has a negative influence on Prachatice. One reason is that highly qualified labor commutes to Germany and Austria. Secondly, the sample in Bruntál consists of more enterprises with employees, whereas self-employed businesses (the share of them in the sample of Prachatice is higher) did not had a need for additional labor.

II. Development of labor force and the revenues in the sample districts in the last two years in %

	Prachatice		Bruntál	
	labor	revenues	labor	revenues
Increase	28.3	47.3	55.2	69.3
Decrease	16.3	20.3	14.1	6.8
Same level	55.3	23.4	30.6	23.9

The figures are the share of enterprises with the corresponding answer.

The focus on the strengths and weaknesses of the firms makes further conclusions possible although it is obvious that the managers are likely to blame rather external conditions for a failure than internal ones. However, the strongest point was seen in a *good service*. Especially construction companies see this as their main advantages in both districts. Furthermore, the qualification of the workforce is further seen as advantageous. The enterprises see weaknesses in the *lack of money for further investment*. Generally, the smaller the enterprises the more difficulties they have to get access to financial resources and credits. Former co-operatives have more problems with *the distance to the markets*.

After the identification of the services as a sector which is influenced strongly by locational conditions, the description of the enterprises is a necessity but it does not single out the key issues for the problems in the foundation of new firms. In the following the barriers for these development are showed and analyzed on the basis of the survey.

BARRIERS TO SME DEVELOPMENT IN THE SAMPLE REGIONS OF BRUNTÁL AND PRACHATICE

SME in Central and Eastern European countries face different key barriers relating to various states of the transformation process and the enterprise's life cycle or its sector. Generally obstacles to development can be broadly classified in *external and internal factors*. *External barriers* include first of all the overall external environment of private enterprises: the macro economic development and the institutional – physical and non physical – infrastructure. *Internal barriers comprise obstacles* resulting out of the structure of the individual enterprise and possible weakness of the owner's, respectively the employees' knowledge regarding the requirements of market economies (Welter 1997: 7). In context with regional development the paper focuses mainly on the external barriers and bottlenecks of the enterprises influenced by a meso economic development of the region in the Czech Republic⁷.

External barriers on the regional level

The "meso-economic development is a crucial barrier which influences SME in a basic way. Investment of enterprises can be seen as variable for the expectations relating to the long term economic development and stability of the economy" (Smallbone 1997: 8). These investments are influenced by a bundle of *location factors* in a region. The quality and the future grading of location factors are of relevance for the investment behavior of the enterprises. These bundle of *location factors* could be compressed into different categories. These categories are the so called *potential factors* (Biehl et.al. 1975: 31ff). In the survey we were able to distinguish *five factors*:

- Labor force and employment
- Supply and distribution network
- Regional cooperation
- Legal framework and institutions
- Financial infrastructure.

In the following the *location factors* will be assigned to the five "factors" and some conclusions drawn for the regional development and especially for the sample districts. Figure 5 shows the grading of the enterprises for 27 *location factors*. They were graded by the *importance* and the *quality*⁸. The inner circle shows the *quality* and outside the *importance* is shown. The graph summarizes the answers of the enterprises with the characteristic *important* and *not so important* on the side of the *importance* and *very high* and *high* on the side of the *quality*. The closer it is to 100% the

⁷In this context meso-economic influences are the institutional conditions on a regional and a local level.

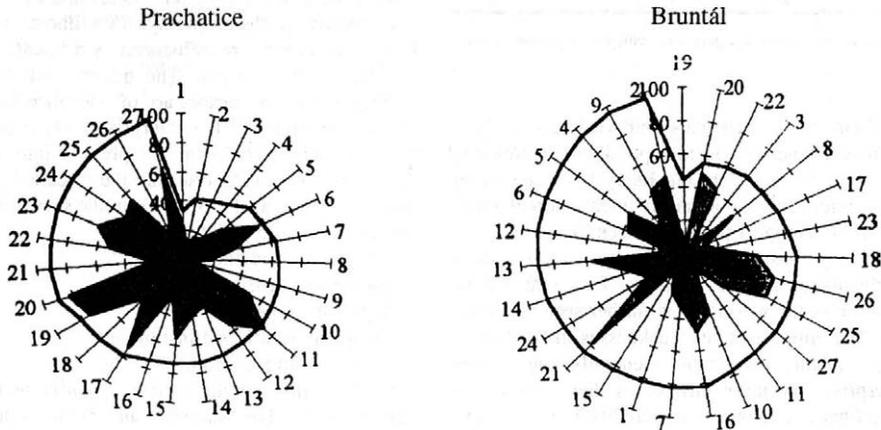
⁸The importance is a result of the number of enterprises which responded to this category. The enterprises had to grade the importance by a scale of four opportunities ranging from "very important" to "not important". The scale of the quality was divided in three categories.

more the enterprises see the corresponding *location factor* as important and the higher they grade the *quality* respectively. In a second step the graph allows some conclusions for the future development of the region. If *quality* and *importance* is compared it could be deduced the scarcity of a factor and therefore the potential for future development in the region⁹. But first of all the most relevant *location factors* for the sample regions will be analyzed in a brief description.

In an overall perspective most important by far for businesses in **Bruntál** is the *distance to the markets for selling the products*. This is followed by *access to modern communications* and the *level of salaries*. The fourth point is *access to services*. As far as quality is considered, we can see that the four factors mentioned have a very low quality from the enterprises' perspective. Graded according to by *quality*, demonstrated in the inner circle of the graph, enterprises in Bruntál said that the *quality of the local traffic network* and the *availability of recreation facilities* is worst. This is followed by *state support programs*. Very positively seen is the *ecological situation* in the region as well as the *closeness to other branches*. So far, there are no agglomeration advantages measurable in Bruntál. But in contrast enterprises see a good chance in the *image of the region* and the *price for land* for further industrial activities.

The best development perspective according to the location factors would have tourism which is depends on the *image of the region* and the *ecological situation*.

In contrast to that in **Prachatice** there is the *quality and access to secondary education* the most important factor followed by the *availability of housing*. Furthermore the *closeness to other branches* and the *access to traffic network* is seen as significant too. This reflects the handicap of Prachatice that no major state road is passing this district as well as they have not got any access to the railway network. Surprisingly in contrast to Bruntál the enterprises see a need in the *contacts to research facilities*. According to *quality* the enterprises see advantages in the *availability of foreign investment capital*. Therefore the region benefits from the closeness to Germany and Austria. Surprisingly the *regions ecological situation* is not as good as it appears. But a positive perspective for the development of tourism provides the *availability of recreation facilities* as well as the *quality of the public transportation*. Overall the district would have chances in the potentials for development of the information technology and software, because of the *contacts to research* and the *availability of foreign investment capital*. Furthermore, the *availability of recreation facilities* would make the district very attractive for such businesses.

3. Quality and importance of location factors in the sample districts in 1997

Inner circle = quality ; outer circle = importance

1 quality and access to secondary education, 2 distance to markets for selling products, 3 state order, 4 level of net salary, 5 access to business services, 6 closeness to inputs and resources, 7 quality of services, 8 quality and access railway, 9 availability of modern communication, 10 cost of community services, 11 availability of recreation facilities, 12 quality of local traffic network, 13 level of cost for energy, 14 image of region, 15 state support programs, 16 access to social security, 17 quality and access to public transportation, 18 level of ecological restrictions, 19 foreign capital, 20 level of cost for land, 21 ecological situation of region, 22 availability-land for construction, 23 contact to research, 24 access to traffic network, 25 closeness to other branches, 26 closeness to same branch, 27 availability of housing

⁹ The methodology on this hypothesis is not elaborated here. It is referred to the literature of the identification of regional potential and endogenous potential.

Labor force and employment

In the following, the categories of external barriers are analyzed more closely in accordance to the results of the survey. The transition implies for the workers and employees as well as for the enterprises an adjustment process. The competitiveness of the enterprises in the national and international markets is determined not at least by its laborforce's motivation and qualification. The smaller a business (size of enterprises) is, the more the employees are responsible for the performance of the enterprise.

Although the distribution of employment shifted between 1992 and 1995 from agriculture to services and crafts, most of the enterprises in the sample regions have difficulties to find adequate employees. Firstly most of the people have an agriculture background education and therefore not the skills for jobs in services and crafts. The advantage of the availability of labor force, which is determined by the unemployment rate, is eliminated by the low skills of the non-qualified labor force. Furthermore the enterprises complained about the skills of the employees, holding a *University degree* or a *diploma of special training schools*. More than 50% of the enterprises were not satisfied with the skills of their educated employees. But there is a difference between men and women. Women's skills were worse evaluated than men's. Second key issue is the *motivation of labor*. Although motivation is difficult to measure, the enterprises responded that the involvement of the employees is usually quite low. In this case there is no strong distinction between men and women. But it is significant that there is a difference between the employees holding a degree or diploma and the ones without education. Generally the educated ones are graded to have a better motivation. The enterprises blame mainly the "*high social benefits*" and the "*lower standard of public transportation*" in Rural Areas for the low motivation of the labor force.

A strategy to eliminate the deficits is introducing training opportunities for the labor force in the region according to the requirements of the enterprises. The programs could be either public organized or the training opportunities of the enterprises have to be improved. Own training or targeted training by agencies to the enterprises requirements will significantly influence the success of the firms. In Bruntál only 26% of the business are offering training opportunities. While looking at the distribution of the training facilities by *legal status* of the companies, it is significant that more than half of them (54,2%) were *natural persons* and 42,2% were *limited liability companies*. By branch it was significant that the *processing industries* offered more opportunities than other branches. If it is distin-

guished by the *education of the owners*, the prejudice is confirmed that the ones *with university degrees* are more likely to offer training possibilities. Training contributes as well to the support of innovation and inter-regional and regional cooperation (Schroers 1995: 162). An important contribution in this context could be made by the regional Universities and public training schools. But such institutions are not existing in the surveyed districts. In areas where such institutions did not exist and the supply of qualified labor is less than average, further education opportunities¹⁰ gain importance for qualification. This could be equalized by training inside the companies.

Further education was offered to employees by 90% of the enterprises which also provide *training*. The *further education* has to be done outside the enterprise and has to be paid mainly by the employees themselves. Some businesses pay half of the costs. In contrast 28% of enterprises without training opportunities provide further education. By this they try to eliminate the lack of employees qualification. *Further education* is mainly offered in construction. Furthermore the survey singled out that enterprises which offer further education grade the qualification of their female labor force better than the enterprises without. An important influence onto the motivation of the employees has the level of salaries which is low, the lack in education, the former socialistic working constitution and the lack of corporate identity.

A **conclusion** is that firstly the education system has to be adjusted to the needs of the firms. The system lacks especially in the skills for the business but as well in crafts. Secondly, training and further education has to be promoted by the administrations to make a better requalification of the workforce with an agriculture background possible and to improve the skills, flexibility and motivation of the current workforce.

Relations to the supply- and distribution network

But not just the workforce is relevant for the competitiveness of the firms. It depends on a bundle of macro- and meso-economic conditions. This includes the up- and downstream sector for the relevant company. Transition economies usually have a lack in supply and distribution channels, because the former state enterprises had their own network. But most of these networks are still existing and therefore do not match the requirements of the SME. These distribution channels are not just of relevance for the interregional market but as well as for the local one.

But SME are not just depended on the distribution channels. They need as well an operational supply in-

¹⁰In this context the expression "*further education*" refers to learning new skills besides the regular employment. This could be either part time or full time. The opportunity could be given in special institutions or in the enterprise itself. In contrast to that is *training* an apprenticeship in the enterprises itself which last between two and three years and which result in a degree or a diploma for the student.

dustry. If e.g. the produced goods and services are supposed to be competitive on the local or national market, the supply and demand has to be in coordination with the production. Furthermore, for SME it is more difficult to set up a distribution network than it is for big companies. Therefore the cooperation on a regional level is significant.

On the input side, the companies complained about *price of the products*. The second problem was the *distance to the distributor* and the third was the *lack of a distributor or a market*. Also, some of them had problems with the *traffic network* in this case. The activities and the markets for the enterprises mainly took place in the community, the district and the Czech Republic. Only a few buy in Poland, Germany and Austria.

Products were sold mainly to the consumers and other private enterprises. The share of state enterprises in the demand for goods is still high. Because most of the clients are private customers, the businesses usually do not have a problem with distribution. The clients pick up goods and services anyways. More problematic is market information. 32% complain about the lack of it or the unprofessional kind of services which are offered. A further point were the cost of labor, in distribution.

Furthermore, enterprises were concerned about the variation of demand. This implies that some of them are not familiar with the characteristics of market economies. Payment for products is mainly done in cash. 53% of businesses sell on a cash basis. Almost 43% offer bank transfer. Only a low percentage sells it on credit or barter.

Regional cooperation, consulting and institutional framework

Regional cooperation is not yet very widely accepted as a significant tool for improving the situation of enterprises. One significant aspect is the integration of enterprises. Especially the support offered at the foundation of SME could be improved by integration. Further competitiveness could be improved by using economies of scales.

The survey showed that a lack in cooperation between companies exists, as well as between companies and public organizations. Only 71% work together with any kind of other services or with public organizations. But there is a difference according to the form of enterprises. Only 70% of the *natural persons* cooperate whereas the figure is 80% for *limited liability companies* and 100% for *joint-stock companies*. The first told us that they think it is not necessary. Problems mainly exist in the cooperation with public administration. They do not trust them and see them as incompetent. But on the other hand the administration does not see a need for the development of SMEs according to them.

In cooperation with other services, the businesses see the most necessity in accounting. 31% have an ac-

countant and 26% are working with insurance companies. Even 29% work together with an advertising agency and 12% use other kinds of business consulting. The enterprises have problems with the quality of financial services and other business services. This could be improved as tax consulting is seen as a good service. The businesses only demand tax information, because in reply to the question as to which services they are not interested in, they said financial and business consulting. 35% of enterprises mentioned that a branch is missing for them.

Legal institutions are fundamental for SME development in defining the property rights inclusive rules for exchanging them, in setting rules for the market entry and exit and in promoting competition (World Bank 1996: 88). Creation of an adequate legal framework involves laws regulating the property rights, bankruptcy, contracts, commercial activities and taxes. The Czech Republic has taken steps to build up this legal framework. But in the banking sector some problems remain. It is almost completed. They base their law on some extent on pre-war models (Lageman et al. 1994: 116–117). Furthermore the enterprises in the Czech Republic are facing a frequent change of tax regulation which requires then a constant adjustment of the SME to the new regulation.

Overall, for both regions it is obvious that regional cooperation and networking is not seen yet as a tool among businesses to increase their competitiveness and to get access to future markets. With the formation of a chamber of commerce and a compulsory membership the enterprises would be forced to use this resources.

Financial infrastructure for SMEs in rural areas

One of the strongest barriers to SME development in advanced and less advanced countries is the financial infrastructure. While stock exchange boards in Prague developed quickly they are not available for SME in Rural Areas as well as national risk capital markets are virtually non existent (Zecchini 1997: 26). The banking system in the Czech Republic is still highly inadequate, especially for SME in Rural Areas (Jehle 1997: 3–24).

In discussion with the enterprises most of them complained about the *lack of financial resources and the conditions for loans and credits*. Most of the enterprises were founded in 1991 and 1992. At that time the banking system in the Czech Republic and the capital markets were not established. This made it very difficult to get a loan or a credit. Furthermore, the density of banks in the Czech Republic is very low. In 1994 it was 1.319 people per branch. Only the Agrobank has a good network also in Rural Areas.

How does it look in the sample? In Bruntál 41% of the enterprises had a credit, whereas in Prachatic only 19% had a credit. Almost 20% of the surveyed enterprises said that they did not need a loan from the bank. In Prachatic this segment was even higher. A conclu-

sion is that SMEs' first priorities are not the demand for a loan. Especially the small ones are not interested in it. 34,3% of the enterprises without a loan told that the reason for not having a loan is the inability to fulfill the requirements for it. They are lacking in collateral. Furthermore, 19% of them complained that the interest rates were too high. 2,9% claimed other things like absence of a branch and the mistrust to banks. 20% told that the requirements could not be fulfilled and the interest rates are too high.

In the Czech Republic in general the banks are still oriented in favor of their "old" clients and therefore discriminating the new ones. In this context especially the small enterprises are disadvantaged. Banks rather act risk adverse because of lacking information and expertise on their new target group (Schröder, Pieper: 1996: 18).

Financial problems

While watching the development of the laborforce and the revenue of the sample, we would assume that no acute problem exists for the sample enterprises. But in respond to the question about financial problems there is another conclusion. The enterprises could be characterized generally by a sort of instability. Almost 11% of the sample were attacked already by financial problems. More than 25% told that they feared that they would not survive because of financial problems. And 10% of the enterprises answered that they never had financial problems. By identifying the group of enterprises with financial problems it is significant that mainly enterprises with less than 10 employees are affected by financial problems. Distinguishing the answers by branch, the manufacturing businesses are more affected than the services.

Internal barriers of SME development in rural areas

The main target of the survey were the external barriers of SME development. But the processing of the data and the interviews with the enterprises allows to mention some of them briefly. The main internal constraints in SME in the sample districts is the lack of special knowledge and specific technique to manage the enterprise in a market economy. The survey shows that the enterprises tend to mention mainly external barriers for their problems in the development. Internal deficits tend to be interpreted as implicitly hinting at entrepreneurial weaknesses. Generally it has to be added that the external barriers have been recognized in the meantime. The still remaining difficulty with respect to internal problems is to match the entrepreneur's perceived needs with the actual critical internal weaknesses impeding SME development. Besides, internal barriers are a result of the SME's live cycle and its sector was well as of certain characteristics of the entrepreneur (Klemmer et al. 1996: 49-54, 60-64). For the surveyed enterprises it is difficult to grade this be-

cause of the youth of the private enterprises. It would be necessary to follow the development of enterprises by several surveys.

SUPPORT OF SME IN THE CZECH REPUBLIC

Strategies for the SME support

"SME support in transition economies is generally designed according to different underlying concepts in SME promotion; either governments tend to follow a more direct approach or they prefer an indirect one" (Welter 1997: 13). The measures in the Czech Republic target more the support of the direct approach, because they try to solve the individual business financial problems not by strengthening the banking system which would be an indirect approach, but more by introducing special credit lines. The justification for the assistance lies usually in the time perspective. While the indirect support is seen as more effective for a long term, the companies benefit more from the short-term assistance.

However, the Czech Republic has emphasized broad support for enterprise development, instead of focusing on economic development in territorial terms. The government established an institutionalized form of assistance. Especially programs were established which cover financial helps, business advisory services and certain types of industrial parks. The government has concentrated most of its enterprise creation efforts on financial support, including grants, guarantees and subsidies. They cover support, ranging from grants to loan guarantees, and foster new investment projects in enterprises whose business plan fulfill certain profitability criteria (OECD 1996: 59f).

The programs are available in all regions. Most of these programs target particular sectors or promote particular activities. But only two so far focus on problem regions. Therefore they became a core element of the government's efforts to combat unemployment through the creation of small business. The REGION and ROZVOJ programs are available in areas deemed problematic, usually by virtue of a high unemployment rate (ebenda, p. 60). These programs were as well implemented in the sample districts. But most of the enterprises did not know about any kind of this support.

Also further efforts to territorial assistance measures can be found. There is support for initiatives to establish local credit guarantee for venture capital programs in regions undergoing serious problems of unemployment and restructuring. For example there was an regional enterprises fund in Ostrava established as well as business advisory and information centers have been established in regional centers. As mentioned before the firms do not know about the initiatives and quite often it seems that they cannot match the requirements to get access to them. Overall it could be concluded that the network of assistance is quite well developed

for the industry and in parts for the SME in the Czech Republic (OECD 1996: 61f).

Assessment of the assistance in respect to rural areas in the Czech Republic

Institutions working on a micro level were especially build up for SME promotion in the Czech Republic. They include for example training centers and technology centers. The main task is to carry out assistance at the firm level. They offer different minimalist or broad programs to overcome specific SME difficulties. Unfortunately the assistance for small enterprises in Rural Areas is lacking behind agglomerations, especially in crafts, manufacturing and services. As the survey showed most of the programs were not known to the enterprises and entrepreneurs did not know how to get access to assistance and advisory work.

As identified earlier, the high interest rates were key issues which hindered the enterprises to get a credit (Bohatá 1996: 18). This proves that it quite simply lacks the risk capital needed to implement the sort of active promotion policy it should. While there is a desire to promote SME, the principal means for doing so – the provision of risk venture capital in the form of equity investment – is practically non-existent in Rural Areas. And where it is available it is only accessible for a limited sort of new firms, mainly in production but not in services. No doubt there are programs for lending to SME, but loans are a poor means for financing new emerging businesses. Such businesses, even if profitable, and especially if they are growing rapidly, do not generate the cash flow needed to service debts, especially debt carrying interest rates in excess of 15 percent. But in Rural Areas the situation is different. The infrastructure for these conditions is rather low. On the other hand the survey showed and proved some results of studies that the financial resources are not the first priorities for most of the small firms. Usually if they have decided that they start the business they have access to financial resources. Therefore it can be said that investment capital is necessary but it does not provide alone the foundation of enterprises. More relevant in respect to the small firms are the consultancy in all kind of hurdles at the beginning. This includes technical skills as well as accounting and taxation.

The **conclusion** out of that is that the business assistance of the Czech Republic could help the foundation but just with access of the firms to the consultancy from the very beginning. But this is not available at the Rural level, because most of the business agencies have not had a branch in Rural Areas.

Another problem connected to the institutional infrastructure is the necessity to match the evolving business support infrastructure – as well as their services – with the changing needs of SMEs in different sectors at different stages of their development (Smallbone 1996: 13).

CONCLUSIONS

Successful programs on the firm level and adequate institutional mechanisms can be seen in the surveyed areas. However, the fundamental problem with respect to the long term success in Rural Areas is the necessary shift from a more piecemeal approach – variety of institutions, lack of co-ordination and vision and awareness of SMEs' role – to an overall integrated strategy (Smallbone 1997).

An approach to solve some of these problems would be the creation of an integrated program for Rural Areas. This would cover political measures and conditions as well as economic ones.

First of all the creation of a macroeconomic framework which allows different organizations and institutions to work with clear regulations has to be accelerated. Secondly the decision-making process should be closer to the regional level. Therefore it is possible to consider regional peculiarities. A step forward could be the establishment of a higher regional body. This would mediate between the national level and the local municipalities. Without stressing here the structure of such an organization, one of the requirements would be to have an elected assembly with a wide range of competence mainly in regional policy and support measures.

Thirdly the technical assistance to the enterprises has to be improved. This should cover:

- training and management development
- business advice and support services
- regional advice.

The latter one is of significance for the sample regions. Regional advice (RAIC) could be provided by a regional advice and information center. The RAIC could be active in seeking new opportunities to build links between the regional and outside business as well as training for business counselor and different pilot projects.

Furthermore, a complex program of education and consultancy has to be set up. In cooperation with existing regional organizations, training and seminars should be introduced in such areas like essentials of business, ISO 9000 quality management, marketing and financial management among others. In addition a program could be included for education and supporting unemployed persons who wish to start their own business (Batestone 1997: 18f).

But before introducing these measures, or at least simultaneously, an initiative is supposed to implement which is fostering the participation of the local people. Probably national and regional assistance will be not available for less favored areas. Therefore an endogenous development approach has to be encouraged. This encouragement is strongly related to the participation of the people. So an initiative which supports this encouragement has to be implemented. In the European Union such a bottom-up approach, the so called LEADER program, is matching parts of the mentioned objectives (Jehle 1998: 9ff).

Overall and as a final remark. It has to be added that the significance of farming and the food industry for Rural Areas should not be neglected, although the importance of it in the economy is declining. In some cases, particularly in combination with tourism, alternative farming methods and regional marketing network could be a further opportunity for the development of a region.

REFERENCES

- Batstone S. (1997): SME Policy in Slovakia: The Role of BI-lateral and MULTI-Lateral aid. Paper presented at the Third international conference on SME development policy in transition economies. Wolverhampton, October, 16–17.
- Biehl D. et al. (1975): Bestimmungsgründe des regionalen Entwicklungspotentials. Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel, Kieler Studien, Nr. 133.
- Bohatá M. (1996): Small and medium-sized enterprises in the Czech manufacturing industry. CERGE EI, Prague, Discussion papers, No. 94.
- Earl J. S., Frydman R., Rapaczynski A., Turkewitz J. (1994): Small Privatization. The transformation of Retail Trade and Consumer Services in the Czech Republic, Hungary and Poland. Central Univ. Press, Budapest.
- Jehle R. (1997): Die Transformation in der Tschechischen Republik. Entwicklungen und Hintergründe. In: Groszkopf W. (Eds.): Genossenschaften im Transformationsprozeß der Tschechischen Republik. Arbeitspapier Nr. 14. Forschungsstelle für Genossenschaftswesen an der Universität Hohenheim.
- Jehle R. (1998): The concept of endogenous rural development in the framework of its introduction in the regional policy of the Czech Republic. *Zem. Ekon.*, 44, (1): 9–17.
- Klemmer P. (1996): Mittelstandsförderung in Deutschland – Konsistenz, Transparenz und Ansatzpunkte für Verbesserungen. (Untersuchungen des Rheinisch-westfälischen Instituts für Wirtschaftsforschung), Essen, Heft 21.
- Lageman B. et al. (1994): Aufbau mittelständischer Strukturen in Polen, Ungarn, der Tschechischen Republik und der Slowakischen Republik. Rheinisch-Westfälisches Institut für Wirtschaftsforschung, Essen, Bd. 11: 116–117.
- Ministry of Economy (1996): Podpora podnikání v České republice. Praha 151 p.
- Mládek J. (1997): Initialization of Privatization through restitution and small privatization. In: Mejstřík M. (Ed.) (1997): The Privatization Process in East-Central Evolutionary Process of Czech Privatization. Kluwer Academic Publishers, Massachusetts.
- Musil J., Kotacka L., Rysavy Z. (1997): Regional Effects of the transformation processes in the Czech Republic after 1989. In: Becker A. (Hrsg.): Regionale Strukturen im Wandel. Beiträge zu den Berichten zum sozialen und politischen Wandel in Ostdeutschland. Leske + Budrich 1997.
- Němec J. (1997): Ausländische Direktinvestitionen in der Tschechischen Republik. Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht.
- OECD (1996): Transition at the local level. The Czech Republic, Hungary, Poland and the Slovak Republic. Center for Co-operation with the economies in Transition. Paris.
- Schroers H.-G. (1995): Regionsspezifische Standortfaktoren und Entwicklung des Arbeitsplatzangebots. Eine vergleichende Analyse von zwei Landkreisen der Bundesrepublik Deutschland. Vauk, Kiel.
- Schroeder K., Pieper B. (1996): Osteuropas Bankensystem: Problematische Sanierung und Privatisierung der Staatsbanken: Sechs Transformationsländer im Vergleich. (Aktuelle Materialien zur internationalen Politik), Baden-Baden.
- Smallbone D. (1996): Supporting SMEs Development in Economies in Transition: A view from the West. In: Dimitrov M., Todorov K. (Eds.): Industrial Organization and Entrepreneurship in Transition. Sofia.
- Smallbone D. (1997): Developing a policy Agenda to support SMEs in Transition Economies. Paper presented at the international conference Transition from survival to development in Enterprise behaviour and the role of Small and medium business in the Russian Economy, Moscow, April 4th–5th. Quoted in: Welter F. (1997): Small and Medium Enterprises in Central and Eastern Europe: Trends, Barriers and Solutions, RWI-Papiere, Essen, Nr. 51.
- Tengler H. (1989): Die Shift-Analyse als Instrument der Regionalforschung. Schriften zur Mittelstandsforschung, Stuttgart, Nr. 28 NF.
- Welter F. (1997): Small and Medium Enterprises in Central and Eastern Europe: Trends, Barriers and Solutions. RWI – Papiere, Essen, Nr. 51.
- World Bank (1996) (Ed.): From Plan to market. World Development Report 1996.
- Zecchini S. (1997): Lessons from the Economic Transition. Central and Eastern Europe in the 1990s. OECD Dordrecht.

Arrived on 14th May 1998

Contact address:

Raimund Jehle, European Research Station for Rural Areas (EFLR), University of Hohenheim, 70593 Stuttgart, Germany. Tel. +49-711-459 3945; Fax. +49-711-459 3447; E-mail: jehle@uni-hohenheim.de

Informační servis Ústřední zemědělské a lesnické knihovny
120 56 Praha 2, Slezská 7, p.schr. 39

Hledáte-li nejnovější informace o právě publikované světové literatuře z oboru: *Zemědělská ekonomika*, vyzkoušejte měsíčně aktualizovanou databázi CAB, která je dostupná v naší knihovně:

CAB - World Agricultural Economics and Rural Sociology Abstracts

Databáze obsahuje literární prameny od r. 1994 do současnosti.

Tyto informace oborově doplňují námi provozovanou novinkovou informační službu z databáze Current Contents - Agriculture, Biology and Environmental Sciences.

Informace lze vyhledávat dle klíčových slov, jména autora, názvu časopisu, jazyka dokumentu, event. kombinací těchto kritérií.

Databáze obsahuje nejen klíčová slova ale i podrobné abstrakty k jednotlivým záznamům literatury.

Předpokládaná cena za 1 rešerši (obvyklého rozsahu): 150 - 200 Kč.

Z databázi lze objednat i pravidelné sledování vybraných tematických profilů - např. ve čtvrtletních intervalech.

Bližší informace a objednávky: ÚZLK - dr. Bartošová, tel. 02/24257939, fax. 02/24253938, E-mail: bartos@uzpi.cz

Ústav zemědělských a potravinářských informací

Slezská 7, 120 56 Praha 2, p. schr. 39 - tel. 2425 7939, linka 520 - dr. Bartošová

Zakázková služba z databáze CAB: World. Agric. Economics and Rural Sociology Abstracts

Objednávací list
(Vyplní objednavatel)

Datum zakázky:

Příjmení a jméno objednatele:

Název instituce:

Přesná adresa:

Telefon:

Specifikace úkolu:

.....
.....
.....

(téma rešerše - profilu v angličtině, ev. jeho další vymezení)

***/ Jednorázově:**

***/ Průběžně:**

*v intervalu: měsíčním
: čtvrtletním*

***/ Požadovaná forma:**

- *tištěná rešerše / výstup na disketu*se záznamy *krátkými*

- *tištěná rešerše / výstup na disketu*se záznamy *úplnými - s abstrakty*

Razítko a podpis objednavatele

Poznámka: **/ Podtržením označte, co požadujete*

CO NÁS PŘEKVAPÍ, KDYŽ ZAHRANIČNÍ POZOROVATEL HODNOTÍ TĚŽKO PRŮCHODNÁ MÍSTA V ROZVOJI VENKOVSKÉHO MALÉHO A STŘEDNÍHO PODNIKÁNÍ V ČESKÉ REPUBLICCE

(Doplňěk k článku Raimunda Jehleho)

V lednovém čísle Zemědělské ekonomiky minulého roku byl otištěn autorův článek o endogenním rurálním rozvoji včetně jeho zavádění do regionální politiky České republiky. Autorka doplňku v reakci na článek slíbila, že se budeme k tomuto tématu vracet.

Zde uváděný druhý článek R. Jehleho přináší první výsledky jím pozorovaného zrodu malého a středního podnikání (dále MSP) ve dvou venkovských regionech České republiky v průběhu 90. let.

Autor nejprve studoval dokumenty, zahrnující příslušné zákony a statistické prameny, které umožňují srovnat vývoj MSP v celku České republiky s lokálním vývojem téhož ve dvou vybraných regionech – na Prachaticku a Bruntálsku. Upozorňuje při tom, že je škoda, že při sběru statistických dat není věnována dostatečná pozornost možným strukturacím ukazatelů souvisejících s MSP za městské a venkovské oblasti. V tomto ohledu (a nejen z hlediska MSP) musíme mnohé dohonit, než se nám podaří vstoupit do Evropské unie. A to proto, abychom nejen prohlašovali, ale také konali s vědomím toho, že v rurálních oblastech, kde se v lokální ekonomice do roku 1989 významně podílelo zemědělství, je proces restrukturalizace hospodářství komplexnější a bolestnější. To není nic zvláštního z celoevropského hlediska, ale v západních zemích jsou už regionální politika a strukturální opatření podporující MSP zavedenější, a již tam existují četné zkušenosti s řešením znevýhodněnosti venkovských a odlehlých oblastí z hledisek geografické, demografické a hospodářské struktury, technické i občanské vybavenosti. Kdybychom byli náchylní myslet si, že to jsou zkušenosti jednoznačné (v duchu idejí územního plánování), upozorňují, že tomu tak není.

Dlouhodobě nestačí soustředit se jen na strukturální politiku. Je potřebné oceňovat územní potence, lokální výhody a nevýhody. Autor článku tedy záměrně vybral k pozorování dvě lokality – stejnorodé svým dřívějším periferním postavením (přihraničním) a odlišné v okolnostech soudobého vývoje, a to umístěním jednou do západního pohraničí se SRN (Prachaticko) a podruhé do severovýchodního pohraničí s Polskem (Bruntálsko). Použil „shift-share“ analýzu pro určení váhy územního faktoru (měřeno přes ukazatele zaměstnanosti), resp. jeho odlišení od strukturálního faktoru, a to vzhledem k referenčnímu regionu, jímž je celá Česká republika. Tato kvantitativní metoda má svou

výhodu pro první orientaci v terénu, ale také svou nevýhodu v nízké obsaženosti z hlediska možné interpretace konkrétního stavu s ohledem k potřebě činit praktická opatření. Z toho důvodu je druhou použitou technikou standardizované dotazování věnované především problematice, strukturované do osmi částí, aby pokrylo základní seznámení s podniky MSP, jejich charakteristiky co do zaměstnanosti, podnikatelských vztahů, spolupráce, institucí a financování, jakož i třídění územních faktorů podle významu a kvality.

Zatímco analýzu, diskusi a závěry ke zjištěním podává podrobně zmíněný článek, tento diskusní příspěvek považuje přinejmenším za zajímavé zaměřit pozornost jen na některé pohledy a interpretace odborníka – cizince, neboť do jeho posuzování se nutně promítá jiná zkušenost. Zkušenost toho, který se narodil a studoval fenomén MSP v SRN a při svém pozorování tudíž používá srovnávací přístup mezi zeměmi tzv. západu a východu. Zaměřme se proto jen na ta ze zjištění, která buď překvapí nás, anebo je znatelné, že překvapují autora článku. Z jedné nebo druhé strany jde o záležitosti spojené s MSP, které se jeví jako nevšední právě vzhledem k rozdílné zkušenosti vývoje v SRN a v České republice.

V prvé řadě stojí za pozornost, že návratnost dosti obsažného a složitějšího dotazníku (dokládám, že jsme měli hodně práce s jeho převedením do významového kontextu odpovídajícího pochopení pro českého venkovského podnikatele) byla téměř třičtvrtinová. Přitom začínající podnikatelé jsou pověštní ještě větší nedostatkem času, než který dnes pocítujeme skoro všichni. Lze se domnívat, že toto pozitivní přijetí lze zčásti přičítat osobní distribuci dotazníku (u části respondentů spojené s pocitem „aspoň někdo se o nás zajímá“) a zčásti rozhodnutí německého kolegy komunikovat výhradně v českém jazyce (úsilí zvládnout češtinu věnoval asi rok intenzivního učení).

Našeho německého kolegu zprvu překvapilo, že podnikatelé „jako jeden muž“ nechtěli sdělovat žádné údaje, týkající se jejich zisku. A také skutečnost, že se mezi nimi vyskytuje málo těch, kteří získali zemědělské vzdělání. Upozorňuje významně na skutečnost, že mezi podnikateli vždy dominuje vyučení a technické vzdělání, aniž by tuto souvislost nějak ovlivňoval obor jejich podnikání, ostatně velmi různorodý.

Jiným zjištěním, výzkumníkem interpretovaným jako rozporné, je, že zatímco na účtu silných stránek firmy se většinou objevilo poskytování kvalitních služeb, na účtu opačném (slabé stránky) velmi často vystupuje nízká kvalifikace a motivace pracovníků. Přitom asi čtvrtina firem (častěji ty, jejichž majitel je sám vysokoškolák) nabízí zaměstnancům, často bývalým zemědělcům, doškolování či přeškolování. Z větší části anebo aspoň z poloviny by si museli dodatečně školení platit sami. Troufám si dodat, že zatímco autor pochybuje o možnosti poskytovat kvalitní služby bez odpovídající institucionalizované kvalifikace firemních zaměstnanců, mezi námi stále dobře funguje mýtus o „zlatých českých ručičkách“ a „koumáctví, fištrónu“, nahrazujících znalosti a vědění. Na venkově to pak asi bude častější než ve městech.

V jedné venkovské obci na Kutnohorsku nám ředitel tamního průmyslového podniku vyprávěl, že na inzerát o přijetí obchodního zástupce se přihlásil „jakýsi dědu-la, který tvrdil, že ho baví obchodovat.“

Ze širšího úhlu pohledu na kvalifikaci je, myslím, třeba nahlížet také na následující zjištění:

- podnikatelům v MSP chybí informace o situaci na trhu, anebo si stěžují na neprofesionální úroveň jejich poskytování;
- títo podnikatelé se nechávají často překvapit nestabilitou poptávky;
- také nepovažují za důležitou regionální kooperaci a integraci podniků stejného odvětví podnikání, jakož i kooperaci s veřejnými organizacemi a státní správou spojenou s podnikáním (pozn.: nás to nepřekvapí jako reakce na dříve i dnes prožívané zkušenosti, měli bychom být však varováni do budoucna).

Do stejného jádra věci, do vzdělávání a informovanosti, míří na jedné straně zjištění o zaostávání poradenských služeb právě v rurálních oblastech a na straně druhé o neinformovanosti podnikatelů o sice slabém, avšak přece jen existujícím poradenství tohoto druhu.

Do jiné oblasti jsou pak nasměrována zjištění, dokládající problémy klasifikované jako akutní, a to v oblasti financování podnikatelských aktivit. Nejenže síť bankovních depozitů je v rurálních regionech řídká, ale také nasměrování služeb převážně na půjčky hodnotí autor článku jako ubohé prostředky vzhledem k fázi (vzniku), ve které se MSP v České republice nachází.

Po výběru těch zjištění, která, hypoteticky vzato, vyznívají jako nejméně srovnatelná s autorovou žitou zkušeností a studovanou problematikou v SRN, a proto nejvíce překvapivá, lze uzavřít:

1. Dosavadní podpora podnikání v České republice opomíjí teritoriální aspekty ekonomického rozvoje a soustřeďuje se téměř výhradně na strukturální stránku.
2. Zasadíme-li ona nejvíce zarážející zjištění do schématu místního rozvoje, zahrnujícího jak tzv. exogenní síly rozvoje (tj. procesy a iniciativy sestupující z úrovně státu a vyšších úrovní řízení včetně územního, zasahující souběžně ekonomický, sociální a kulturní lokální život), tak i endogenní síly (tj. vze-stupné hnutí lokálních iniciativ – samosprávných orgánů, poslanců, spontánních skupin, místních sdružení, zasahující uvedené oblasti lokálního života), lze usoudit, že autor věnoval pozornost především exogenním silám – tomu odpovídá i zvolená metoda šetření.
3. Zjistil, že tyto zarážející skutečnosti jsou situovány hlavně do oblastí působnosti veřejné moci státu a aktivit bankovního sektoru.
4. Autor přesto upozorňuje na potřebu takového integrovaného přístupu při studiu a praxi rozvoje venkova, který překračuje ekonomický rámec a zajímá se o „živnou půdu“, na kterou exogenní podpora různého druhu dopadá, a která ji teprve oživuje. Tady však odbornost ekonomů nestačuje.

Mgr. Helena Hudečková, CSc., ČZU Praha, Česká republika

POKYNY PRO AUTORY

Časopis uveřejňuje původní vědecké práce, krátká sdělení a výběrově i přehledné referáty, tzn. práce, jejichž podkladem je studium literatury a které shrnují nejnovější poznatky v dané oblasti. Práce jsou uveřejňovány v češtině, slovenštině nebo angličtině. Rukopisy musí být doplněny krátkým a rozšířeným souhrnem (včetně klíčových slov).

Autor je plně odpovědný za původnost práce a za její věcnou i formální správnost. K práci musí být přiloženo prohlášení autora o tom, že práce nebyla publikována jinde.

O uveřejnění práce rozhoduje redakční rada časopisu, a to se zřetelem k lektorským posudkům, vědeckému významu a přínosu a kvalitě práce.

Rozsah vědeckých prací nesmí přesáhnout 12 stran psaných na stroji včetně tabulek, obrázků a grafů. V práci je nutné použít jednotky odpovídající soustavě měrových jednotek SI (ČSN 01 1300).

Vlastní úprava rukopisu: formát A4, 30 řádek na stránku, 60 úhozů na řádku, mezi řádky dvojitá mezera. K rukopisu je třeba přiložit disketu s prací pořízenou na PC a s grafickou dokumentací, nebo poslat práci e-mailem do redakce. Tabulky, grafy a fotografie se dodávají zvlášť, nepodlepují se. Na všechny přílohy musí být odkazy v textu.

Pokud autor používá v práci zkratky jakéhokoliv druhu, je nutné, aby byly alespoň jednou vysvětleny (vypsány), aby se předešlo omylům. V názvu práce a v souhrnu je vhodné zkratky nepoužívat.

Název práce (titul) nemá přesáhnout 85 úhozů. Jsou vyloučeny podtitulky článků.

Krátký souhrn (Abstrakt) je informačním výběrem obsahu a závěru článku, nikoliv však jeho pouhým popisem. Musí vyjádřit všechno podstatné, co je obsaženo ve vědecké práci, a má obsahovat základní číselné údaje včetně statistických hodnot. Musí obsahovat klíčová slova. Nemá překročit rozsah 170 slov. Je třeba, aby byl napsán celými větami, nikoliv heslovitě. Je uveřejňován a měl by být dodán ve stejném jazyce jako vědecká práce.

Rozšířený souhrn (Abstrakt) je uveřejňován v angličtině, měly by v něm být v rozsahu cca 1–2 strojopisných stran komentovány výsledky práce a uvedeny odkazy na tabulky a obrázky, popř. na nejdůležitější literární citace. Je vhodné jej (včetně názvu práce a klíčových slov) dodat v angličtině, popř. v češtině či slovenštině jako podklad pro překlad do angličtiny.

Úvod má obsahovat hlavní důvody, proč byla práce realizována, a velmi stručnou formou má být popsán stav studované otázky.

Literární přehled má být krátký, je třeba uvádět pouze citace mající úzký vztah k problému.

Metoda se popisuje pouze tehdy, je-li původní, jinak postačuje citovat autora metody a uvádět jen případné odchylky. Ve stejné kapitole se popisuje také pokusný materiál.

Výsledky – při jejich popisu se k vyjádření kvantitativních hodnot dává přednost grafům před tabulkami. V tabulkách je třeba shrnout statistické hodnocení naměřených hodnot. Tato část by neměla obsahovat teoretické závěry ani dedukce, ale pouze faktické nálezy.

Diskuse obsahuje zhodnocení práce, diskutuje se o možných nedostatcích a práce se konfrontuje s výsledky dříve publikovanými (požaduje se citovat jen ty autory, jejichž práce mají k publikované práci bližší vztah). Je přípustné spojení v jednu kapitolu spolu s výsledky.

Literatura by měla sestávat hlavně z lektorovaných periodik. Citace se řadí abecedně podle jména prvních autorů. Odkazy na literaturu v textu uvádějí jméno autora a rok vydání. Do seznamu se zařadí jen práce citované v textu. Na práce v seznamu literatury musí být odkaz v textu.

Na zvláštním listě uvádí autor plné jméno (i spoluautorů), akademické, vědecké a pedagogické tituly a podrobnou adresu pracoviště s PSČ, číslo telefonu a faxu, popř. e-mail.

Rukopis nebude redakcí přijat k evidenci, nebude-li po formální stránce odpovídat pokynům pro autory.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

Original scientific papers, short communications, and selectively reviews, that means papers based on the study of technical literature and reviewing recent knowledge in the given field, are published in this journal. Published papers are in Czech, Slovak or English. Each manuscript must contain a short and a longer summary (including key words).

The author is fully responsible for the originality of his paper, for its subject and formal correctness. The author shall make a written declaration that his paper has not been published in any other information source.

The board of editors of this journal will decide on paper publication, with respect to expert opinions, scientific importance, contribution and quality of the paper.

The paper extent shall not exceed 12 typescript pages, including tables, figures and graphs.

Manuscript layout: quarto, 30 lines per page, 60 strokes per line, double-spaced typescript. A PC diskette should be provided with the paper and graphical documentation, or the paper be sent by E-mail to editorial office. Tables, figures and photos shall be enclosed separately. The text must contain references to all these annexes.

If any abbreviation is used in the paper, it is necessary to mention its full form at least once to avoid misunderstanding. The abbreviations should not be used in the title of the paper nor in the summary.

The title of the paper shall not exceed 85 strokes. Subtitles of the papers are not allowed either.

Abstract is an information selection of the subject and conclusions of the paper, it is not a mere description of the paper. It must present all substantial information contained in the paper. It shall not exceed 170 words. It shall be written in full sentences, not in form of keynotes, and comprise basic numerical data including statistical data. It must contain key words. It should be submitted in English and if possible also in Czech or Slovak.

Introduction has to present the main reasons why the study was conducted, and the circumstances of the studied problems should be described in a very brief form.

Review of literature should be a short section, containing only literary citations with close relation to the treated problem.

Only original method shall be described, in other cases it is sufficient enough to cite the author of the used method and to mention modifications of this method. This section shall also contain a description of experimental material.

In the section **Results** figures and graphs should be used rather than tables for presentation of quantitative values. A statistical analysis of recorded values should be summarized in tables. This section should not contain either theoretical conclusions or deductions, but only factual data should be presented here.

Discussion contains an evaluation of the study, potential shortcomings are discussed, and the results of the study are confronted with previously published results (only those authors whose studies are in closer relation with the published paper should be cited). The sections Results and Discussion may be presented as one section only.

The section **References** should preferably contain reviewed periodicals. The citations are arranged alphabetically according to the surname of the first author. References in the text to these citations comprise the author's name and year of publication. Only the papers cited in the text of the study shall be included in the list of references. All citations shall be referred to in the text of the paper.

The author shall give his full name (and the names of other collaborators), academic, scientific and pedagogic titles, full address of his workplace and postal code, telephone and fax number or e-mail.

The manuscript will not be accepted to be filed by the editorial office if its formal layout does not comply with the instructions for authors.

OBSAH

Rikoon S., Constance D.: Pronajímaná zemědělská půda v Missouri: kdo je vlastník, kdo na ní hospodaří a kdo kontroluje?.....	1
Hudečková H., Lošťák M.: Chování nehosподаřících vlastníků půdy: případ jedné lokality.....	15
Vanderkar C. I.: Zemědělství v přeměně: pohled kulturní antropologie	27
Šindlářová J.: Metodický nástroj pro výzkum současné vesnice: zúčastněné pozorování	33
Jehle R.: Těžko průchodná místa v rozvoji venkovského malého a středního podnikání v České republice.	39
DISKUSE	
Hudečková H.: Co nás překvapí, když zahraniční pozorovatel hodnotí těžko průchodná místa v rozvoji venkovského malého a středního podnikání v České republice.....	51

CONTENT

Rikoon S., Constance D.: Missouri's rented cropland: Who owns, operates, and controls it? (in English)	1
Hudečková H., Lošťák M.: The behaviour of non-farming landowners: a case study of one locality	15
Vanderkar C. I.: Agriculture in transition: perspectives from cultural anthropology (in English)	27
Šindlářová J.: The research method for contemporary village: participant observation	33
Jehle R.: Bottlenecks of SME and their elimination in services and crafts in rural areas of the Czech Republic (in English)	39
DISCUSSION	
Hudečková H.: What is a surprise for us when a foreign researcher evaluates bottlenecks in the development of rural SME in the Czech Republic?.....	51